

MŰHELY

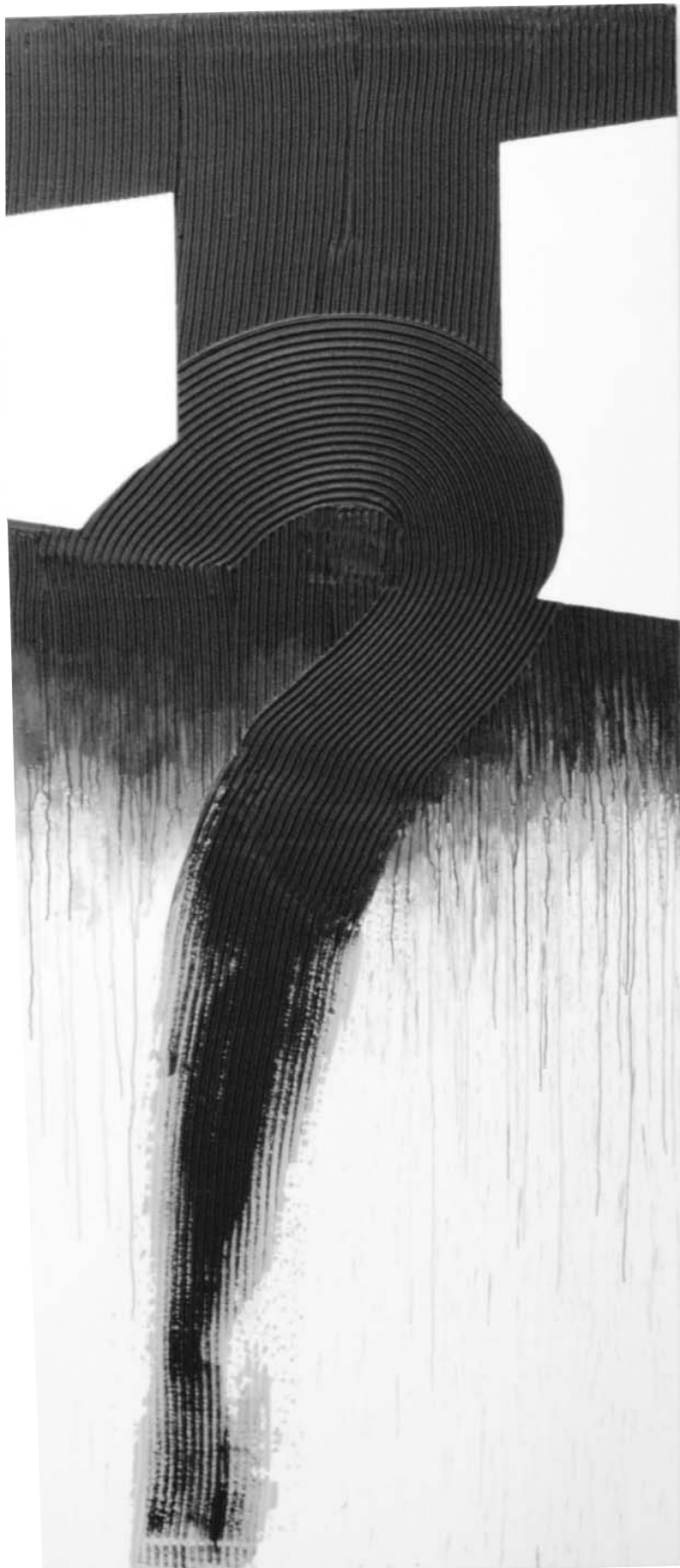

1956 emlékezete – Az Art Flexum Nemzetközi Művésztelep alkotóinak munkái; Ferdinandy György és Pátkai Tivadar prózája • Macuo Basó: Távoli tartományok szűk ösvényein • Greguss Sándor: Haikai és haiku • Karátson Endre: Gyerekkorunk otthona II. Kitalálni egy otthont 24. A faun hívása 25. Nicole mellettem a párizsi folklórban • André András, Balla Máté, Deák László, Glaser

2006

5

Péter, Hárs Ernő, Kerék Imre, Lövétei Lázár László, Mogyorósi László, Péntek Rita, Pintér Lajos, Sebestyén Péter, Szlukovényi Katalin és Varga Imre versei • Jared Djiamond: Kína, a tántorgó óriás • Tábor Adám: Vajda János és Ady Endre kozmo-misztikus költészetéről • Lengyel András: A szubjektum önmeghatározása egy korai Radnóti-versben • Jász Attila: Ugyanaz másképpen, mégis

Radosza Attila munkája

Tartalom

DEÁK LÁSZLÓ:	Emlék-pillanat.....	3
	Jókor jött, máig tart.....	3
	Voltunk, ha vagyunk.....	3

MACUO BASÓ:	Távoli tartományok szűk ösvényein (Greguss Sándor fordítása).....	4
--------------------	---	---

„A nyolcadik napon megmásztam Gasszan hegyét. Nyakamban fehér papírkötéllal, fejemen hósín gyapjúcsuklyával léptem rá a ködfelhőkön át vezető nyolc mérföldes emelkedőre. Lélegzetem elakadt a ritkuló levegőben, ahogy csúszkáltam a jég- és hófoltokon, és amikor végre átjutottam a felhőkön, úgy tűnt, mintha csak néhány lépésnyire volna az ég. Ott álltam a csúcson, kifulladásra és félholtra fagyva. Tekintetem egybefogta a lemenő nap vörös korongját és az ezüstösen feltündöklő teliholdat.”

GREGUSS SÁNDOR:	Haikai és haiku	13
------------------------	-----------------------	----

„Basó megtalálta a dolgok részleteiben és az emberi létezés természetében az egyetemességre irányuló elhivatottságot. A növényekről, rovarokról és madarokról szóló leírásaiban mindig érezhető egyfajta megfoghatatlan végtelenség és időtlenség, ami által ezek a »tárgyak« szimbolikussá emelkednek.”

KARÁTSON ENDRE:	Gyerekkorunk otthona II. Kitalálni egy otthont	21
	24. <i>A faun hívása</i>	21
	25. <i>Nicole mellettem a párizsi folklórban</i>	24
	26. <i>A nőszövetség kelepčéje</i>	26

„Hogy mi volt ez? Látomás a szabadítóról, csábítás a tilalmak megszegésére, a »korlátlan természet« hívása, költészet, ritmus, vágy, talán halálvágy, talán újjászületés végett, talán menekülés a józan élettől, talán valami lényeg felismerése, bepillantás önmagam titkaiba, legbelsőbb erőforrásomba? Nem tudtam volna világosan megmondani, pontosan meghatározni, hogy mi ebben a faunban a megrázó, csupán később jöttem rá, hogy mámorosan akkor önmagammal szembesültem.”

HÁRS ERNŐ:	Alagútban.....	30
	A nagy zuhanás előtt.....	30
LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ:	Két emlékvész	31
SZLUKOVÉNYI KATALIN:	Félálom	32
	Hajnali dicséret	33
	Május.....	33
BALLA MÁTÉ:	Vízöntő.....	34
	Tiszavirág	34
	Jób	34
	Talán.....	35
	Antik.....	35
PÉNTEK RITA:	Futunk	36
	Csalódás	36
	Után.....	36
	Hullámok, zörejek	36
	Tükörtelen szobák	36

ANDRÉ ANDRÁS:	Az útra- s dalrakélt tojásrántotta.	37
	Fontos dolga van	37
SEBESTYÉN PÉTER:	A dalnok egy királyra emlékezik	39
	A trubadúr elköszön Királynőjétől	40
MOGYORÓSI LÁSZLÓ:	Tranzitváros.....	41
	Rulett.....	41
	Metró.....	41
GLASER PÉTER:	Variációk.....	42
PINTÉR LAJOS:	Önarckép	43
KERÉK IMRE:	Borongós anakreóni.....	44
VARGA IMRE:	Halálaim	45

FERDINANDY GYÖRGY:	Plakátkommandó.....	47
PÁTKAI TIVADAR:	Falusi forradalom	50

JARED DIAMOND:	Kína, a tántorgó óriás (Tóta Péter Benedek fordítása).....	55
----------------	--	----

TÁBOR ÁDÁM:	A szomorú és az egyenes csillag Vajda János és Ady Endre kozmo-misztikus költészetéről.....	64
LENGYEL ANDRÁS:	Hagyománytörés és önalakítás A szubjektum önmeghatározása egy korai Radnóti-versben	67

JÁSZ ATTILA:	Ugyanaz másképpen, mégis – Avagy levél V. L.-nek arról, hogy miért nem tudtam megírni A Költő disznósírból című rádióinterjú-regény kritikáját	71
--------------	--	----

OROSZ ILDIKÓ:	Pliszé és aszparágusz (Rakovszky Zsuzsa: A hullócsillag éve).....	74
---------------	---	----

TILLMANN J. A.:	„Igazi kaland” (Varga Mátyás: Kint és bent. A bencés szerzetesség tér-képe)	75
-----------------	---	----

ÓCSAI ÉVA:	„Az idők hallgatag pillanatfoldusa” (Koncz István összegyűjtött versei).....	77
------------	--	----

SZALAI ZSOLT:	A sztoikus felvérteződik (Lövétei Lázár László: Két szék között).....	79
---------------	---	----

SÜTŐ CSABA ANDRÁS:	Költő és műve(i): felmutatva (Juhász Attila: Zalán-verziók. Z. T. három évtizede)	80
--------------------	--	----

FALVAI MÁTYÁS:	A nagy prózapoétikai fészű (Bombitz Attila: Akit ismerünk, akit sohasem láttunk – Magyar prózaszeminárium).....	81
----------------	--	----

KOMÁLOVICS ZOLTÁN:	Az én határáthelyezése (Lovas Ildikó: Kijárat az Adriára. James Bond Bácskában).....	83
--------------------	---	----

KÉPEK: „1956 emlékezete” – Az Art Flexum Nemzetközi Művésztelép alkotóinak munkái

Tolnay Imre (borító), Radosza Attila, Juhász Tibor, Kelemen B. Benjámín, Michael Zialonka, Tolnay Imre, Varga György, Kovács-Gombos Gábor, Borbély Károly, Georg Brandner, Almási Róbert (hátsó borító) és Kurcsis László grafikai

DEÁK LÁSZLÓ

Emlék-pillanat

Négyen a sárga fűben, fénykép, nyár vége volt,
Talán augusztus eleje, tizedike, egy délután.
Ahogy kioldotta a gépet lehuppant mellém Kálmán,
Pista valamit mondott, Janó kivette foga közül a szipkát.
Volt egy kis szellő, mögöttünk országút, később azon
Haza fogunk jönni hárman, stoppal, egy Trabantban,
Mert nem akartunk már vonatra várni, valami sürgetett,
Mindünket valami más, hosszúra nyúlt a kirándulás,
És mélyre, mint mindig, hosszúra nyúltak az árnyak.
Szemben, a Duna színén tükrözve, a sziget partmenti fáit,
Onnan jöttünk vissza a világba egy csónakon, szorongva
És túlon túl vidáman, halászlé és több borok után.
Valahogy mindez örökkévalónak és egyszerűnek tetszett.
Jól ismertük egymásnak fonákját, de nem bolygattuk akkor,
Elégnek tűnt a létezés színe, hisz semmire fájt még annyira,
Mint a képet nézve ma, bár a part, a Duna, a sziget még megvan.

Jókor jött, máig tart

Győri költőbarátainknak

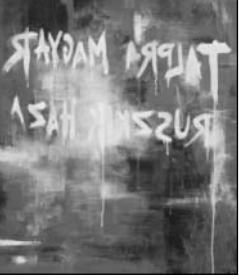
Kormos Pista szelleme, Parancs Janó jelleme
Állt mögötte, segítette és szentesítette
Hogy meglegyen s megálljon a futó időben.
Mégis szép, hogy magunk, mindannyian akartuk,
Tápláltuk is, érleltük is a zsenge, emberi tövet,
Közös lázat, ábrándot, összetartozást. Mit mondjak,
Ezt az egyszer csak született férfibarátságot.
Mert nehéz szót érteni, és talán nem is lehet.
A váltó idő mohón fölhabzsolja a kedves lényeket,
Didergő, önző lényeket terít az árokpartra,
Akikkel aztán könnyen elbánik a tél, vagy a tavasz.
Erősítsük hát magunkban, ami oly különfélévé tesz,
Pályát ír, elválaszt és élhető önkörünkbe zár,
De elcsitít, összebékít, mikor ha erősebb ige szólít.

Voltunk, ha vagyunk

Kemsei Pistának

Nem egészen úgy, ahogy mondjuk.
De úgy végképp nem, ahogy mondják,
Kirajzolódik majd a mi életünk is,
Bár meg sem közelítheti a valót.
Ami számunkra örök homályban marad.
Elég, ha végigküzdjük magunkat benne.
Széles ingovány. És hol van vége?
Avagy miért is rajzolódna ki bármi,
Esetleges és ezerszer megszokott.
A létezés alig talányos, gyarlóan arányos
A lángoló ifjúkorban kitervelttel.
Ami alakult, és ami költött, nem vigasztal,
Mintha az asztalt szüntelenül lefosztanák.
És újra megrakjuk régi ősök ízeivel,
Vörös hússal, borral, aranyló, mézes gerezddel.

Szeretettel köszöntjük a 60 éves Deák Lászlót!

MACUO BASÓ

Távoli tartományok szűk ösvényein

– részlet –

Japán nagy költője, Macuo Basó 1689-ben hosszabb utazást tett a szigetország északi részén. Az ekkor keletkezett Oku–no–Hoszomici (Távoli tartományok szűk ösvényein) című útinaplóját a japánok nemzeti irodalmuk legjelentősebb alkotásai közé sorolják. Tény, hogy a napló mind terjedelme, mind pedig stílusa miatt korának kiemelkedően fontos alkotása. Basó márciusban Nikkó felé indult el otthonából, majd a Sirakava hágón keresztül Szendai, Macusima, valamint Hiraidzumi érintésével kelt át a hegyeken, hogy a Japán–tengerhez érjen. Rövid pihenő után továbbutazott, és a Deva tartománybeli Szakatán, Kanadzaván, Fukuin és Curugán keresztül szeptember végén érkezett meg Ógakiba, ahol csónakot bérelt, hogy még időben Iszébe jusson, a húszévenként újjáépülő csodálatos szentély ünnepeire. Az út egy részén tanítványa, Szora is vele tartott. Az itt közölt részletben a Hiraidzumi közelében lévő Csúszondzsi kolostornál tett látogatás, a hegyeken át történő vándorlás, a Jamagatánál lévő Rjúsakudzsi templom felkeresése, a Mogami folyón tett hajóút, a Haguro és Gasszan hegyek megmászása, és a Szakatától Kiszagatáig megtett útszakasz leírása olvasható.

•

A hónap tizenkettedik napján elindultunk Hiraidzumiba. Bár a régmúlt korok utazóinak leírásaiból arra következtettünk, hogy estére Aneha fenyőjéhez és az Odae–hídhöz érünk, szomorúan kellett tapasztalnunk, hogy eltévedtünk a vadászok és favágók összevissza taposott ösvényein. Végül a rossz utat választva Isinomaki kikötőjéhez jutottunk, ahol kénytelenek voltunk megszakítani vándorlásunkat.

A város feletti dombról csodálatos kilátás nyílt az Aranyvirág-hegy híres szigetére. A kikötői öbölben kereskedelmi hajók százai nyüzsögtek, a parton az éppen akkor érkezett telepeselek versenyeztek egymással a földfoglalásban. A szélrózsa minden irányából konyhai tűzhelyek inycsiklandozó füstje szállt. Bármennyire is színesnek tűnt ez a világ, mégis csalódottsággal töltött el bennünket, hogy szándékunk ellenére jutottunk ide. Szürkület lévén, némi pihenés reményében szállás után kellett néznünk, de minden igyekezetünk hiábavalónak bizonyult. Az emberek csak a saját gondjaikkal voltak elfoglalva, így nem nyertünk senkinél sem bebocsátást. Éjszakára egy elhagyott, omladozó kalyibában húztuk meg magunkat.

A helyes irány felfedezésében reménykedve már kora hajnalban tovább indultunk. Futó pillantást vetettünk a Szodei révre, Obucsi pompás legelőre és Mano nádasaira. Egy kiterjedt, mocsaras terület melletti töltésen szaporáztuk lépteinket, és estére már Toima településre érkezünk, ahol egy fogadóban töltöttük az éjszakát. Másnap mintegy ötven mérföldnyi fárasztó gyaloglás után végre megérkeztünk Hiraidzumiba.

A hajdan hatalmas város virágzása csupán három nemzedéken át tartott, aztán mint a legendabeli álom, egy szempillantás alatt véget ért. Bár a Hidehirák palotájának főkapu felőli oldala ma is lenyűgöző látvány, a legtöbb épület helyén már csak műveletlen földet látni. A Takadacsitól fenséges kilátás nyílik a Nambu–kerület felől hömpölygő Kitakami folyóra, amelybe a Kinkei domb lábánál álló Idzumi–kastély körül jókora félkört leírva áramlik a Koromo patak. Jaszuhirának és társainak őrhelye a Koromo ezen természet adta védelmében kitűnő megfigyelést biztosíthatott a barbárok támadásakor. Így lehetett, mert a dombon álló kastély a sokszoros túlerővel szemben is védhetőnek bizonyult. Elgondolkodtató, hogy a hősi harc emlékeit annyi év elteltével mára teljesen benőtte a fű. Így nyernek különös értelmet a klasszikus sorok: „Bár az ország elveszett, de a hegyek és folyók még megmaradtak nekünk; hol egykoron kastély állott, most tavaszi fű zöldell...” A régmúlt események helyszínén csendben kuporodtunk le sás-kalapunkra, és arcunkat a meghatottság könnyeiben fűröszve adtuk át magunkat az emlékezésnek.

*Zöldellő mező:
szemfedője tűnt korok
hős álmainak.*

*Ősz Kanefusza,
bokrok hőszín szirmai
őrzik emléked!*

Némi könyörgés után beengedtek a még ma is álló két épületbe, amelyeknek híre még odahaza jutott el hozzánk. Az egyikben a szútrákat őrzik, és itt látható a három koporsó, valamint a három Buddha-szobor. Bár az időjárás szeszélyeitől éppen zsendelytető védte őket, a „Hét Kincs”, a drágaköves ajtók és az aranyozott oszlopok évszázadokig voltak kitéve a tördelő fagynak és az izzó napsütésnek. Bizony, így enyésznek el a régmúlt híres emlékei. Még szívesen maradtunk volna, azonban az örök által engedélyezett időnk gyorsan lejárt. Bármennyire is nehezünkre esett, szedelődzködnünk kellett.

*Májusi esők!
Az Arany Fény Csarnokát
ma ki védi meg?*

A nambui országútról letérve, Ivade városa felé vettük az irányt. Miután Oguroszaki és Micu–no–Kodzsima útján magunk mögött hagytuk Narugo fürdőhelyet és a Sitomae–sorompót, úgy határoztunk, hogy Deva tartományba megyünk. Az egyik használaton kívülinek tűnő úton egy túlbuzgó őrral találkoztunk, aki gyanakodva állított meg bennünket. Csak hosszas magyarázkodás után sikerült őt meggyőznünk ártalmatlanságunkról, mire végül nagy kegyesen továbbengedett. Az elvesztegetett idő pótolhatatlannak bizonyult, ugyanis éppen az Ójama hegy megmászása közben tört ránk az éj. Egy határőr házánál kopogtattunk, aki az istállóban adott szállást. Reggelre azonban hatalmas vihar támadt, így háromnapi kényeszerű tétlenségre ítéltettünk ezen a sivár helyen.

*Bolha és tetű!
Ló horkant! Ó, természet,
könnyíts álmomon!*

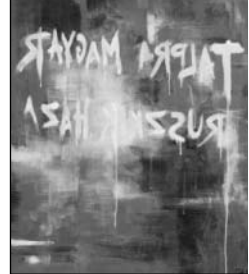
A házigazda azt javasolta, hogy fogadjunk fel egy helybélit, mert a Deva felé vezető úton könnyen eltévedhetünk, ráadásul rablók is leselkedhetnek ránk. Megszívleltük tanácsát, és a vihar elmúltával megállapodtunk egy fiatalemberrel, aki kezében tölgyfahusánggal, oldalán rövid karddal fölfegyverkezve vezetett bennünket. Libasorban, szüntelenül az őr által ecsetelt veszélyekre gondolva, nehéz léptekkel követtük őt a számunkra ismeretlen rengetegbe.

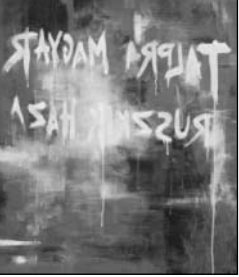
A sűrűben a madarak énekét sem lehetett hallani. Odafent a fák ágai annyira összefonódtak, hogy azt hittük, megint éjszaka van. Egyre lassabban haladtunk. Megpróbáltatásainkat ősi költeményekből vett idézetekkel igyekeztünk enyhíteni: „*most a törpebambusz szárait hajtogatjuk félre utunkból, most sziklákon bukdácsolva kelünk egy patakon át*” – ám az így életre keltett sorok nem segítettek rajtunk. A testünkön végigcsorgó veritéktől ruhánk egyre nyirkosabb lett, lábunk remegett, tudónk zihált. Mondhatom, igencsak megkönnyebbültünk, mire a szabadba értünk, és végre megfürdethettük arcunkat a Nap sugaraiban. A Mogami birodalma terült el előttünk. Vezetőnk még elmondta, hogy ezen az úton bizony gyakorta történik szerencsétlenség, és áldhatjuk sorsunkat, hogy békességben és zavartalanul jutottunk el idáig. Szavai – noha már biztonságban érezhettük magunkat – bizony hevesen megdobogtatták szívünket.

Obanadzavában felkerestük régi ismerősünket, egy Szeifü nevű, kifinomult szellemű, tehetős kereskedőt, akit a fővárosban tett gyakori látogatásai a vándorélet nehézségeiben is edzetté tettek. Szerencsénkre otthon volt, így pompás udvarházában pazar fogadtatásban részesültünk. Ráadásul több napig élvezhettük vendégszeretetét. Elláttak bennünket minden földi jóval, hogy kipihenhessük utazásunk fáradalmait. Látogatásunkat a szép környezetben tett magányos sétákkal és éjszakába nyúló beszélgetésekkel tettük élvezetesebbé.

*Árnyas vendégház;
otthoni szellő, bizony,
jobban simogat...*

*Takarodj gyorsan
a selyemhernyódoboz
alól, te varangy!*

*Beni-virágok!
Almom: hölgyem fésüli
szép szemöldökét.*

*Asszony-gondozta
selyemhernyók: távoli
világ képze.*

Jamagata közelében áll a Rjúsakudzsinak nevezett hegyi templom. A híres, régi mester, a zseniális és utánozhatatlan Dzsikaku Daisi építette egy igen szép, csendes és békés vidéken. Obanadzavai barátaink tanácsára meglátogattuk ezt a helyet. Tervezett útvonalunkról letérve, mintegy tizenhét mérföldnyi kerülő után értünk a templomhoz. Sietve elfoglaltuk szálláshelyeinket a kolostor épületében, hogy még világosban fölmelessünk a domb tetején épült főtemplomhoz. Az út mentén zárt ajtajú, takaros kis szentélyek sorakoztak. Az építők kezeit dicsérte, ahogy a szépséges kövek közé fenyőket és ciprusokat telepítettek. A kövek természet adta felületén és a talajon puha moha fészkel, körül mindenütt végtelen csend honolt. Mélyedéseket kerülgetve, sziklákon kapaszkodva jutottunk fel a Tiszteletre Méltó Buddha Templomához, hogy megpihenve e magánnyal átitatott világ közepén, mindennél mélységesebben érezhessük szívünkben a béke és nyugalom csodálatos állapotát.

*A csend honában
tücsökdalt visszhangzik száz
sziklaparaván.*

Abbéli szándékunkban, hogy hajóval ereszkedjünk le a Mogami folyón, Óisidánál vártuk ki, hogy az idő a víziúthoz alkalmas legyen. Itt az ősi haikai-iskola lapjai ugyan már szétszóródtak a szélben, de a vágyakozás a felejthetetlen virág után tovább élt az emberek szívében, ily módon is a szépségre hangolva egyszerű szellemüket. Vívódásuk, hogy melyik utat kövessék, a régit vagy az újat, valamint abbéli szomorúságuk, hogy nem ismertek senkit, aki kétségeiktől megszabadította volna őket, arra készítette bennünket, hogy mint zarándoklataink során már annyiszor, elkészítsünk egy versciklust, melyet útmutatóul hátrahagyunk számukra.

A Mogami Micsinokuban ered és Jamagata járáson keresztül kanyarog lefelé, tovább. A folyó az Itadzsi hegyet észak felől megkerülve, Szakatánál ömlik a tengerbe. Medrében olyan veszedelmek leselkednek a hajósokra, mint a Goten-szoros és a Hajabusza-zuhatok. Az esőzések után alaposan megduzzadt áradat viszontagságossá tette utunkat. Hajónk, mely rizskévéket szállított, és ezért az ina-no-bune nevet kapta tőlünk, végig buja, zöld növényfüggöny takarásában haladt. Láttuk a Siraito-vízesést és a meredek parton a Szennin-do remetekunyhót. Végül, ha némileg megkésve is, megértünk célunkhoz. Előttünk hömpölygött a tenger.

*Tavaszi esők,
gyűljetek! Hadd rohanjon
velünk a folyó!*

Június harmadik napján a Haguro hegy előtt álltunk. Mielőtt a kolostor felé vettük volna az irányt, tiszteletünket tettük a hegy lábánál élő régi ismerősünknel, Kondó Szakicsinél. Távolléte miatt a kolostorban az apát úr megbízottja, Egaku, a szent tanár fogadott nagy tisztelettel bennünket. Szállást a Minamidani keleti épületszárnyában kaptunk. Az apát úrral nem találkozhattunk, ezért másnap reggelre egy haikut függesztettünk ki ajtajára:

*Forró déli szél!
Minamidani haván
csak lág fuvallat!*

5-én imádkozni mentünk a Haguro-szentélybe. A hely nevének eredete nehezen deríthető ki. A hivatalos iratok szerint Deva tartomány régen hűbérként madártollakat szállított a trónnak. Az Endzsi kánonban említenek egy „Szatojama” nevű szentélyt, amely egyszer északi útján csodálatba ejtett egy hivatalnokot, de nem kizárt, hogy az eredeti szöveghez képest elírták vagy félreolvasták a nevet. „Hagurojama” rövidítése is lehet a „Devabeli Kurojamá”-nak. A „Három Hegy”: Haguroszan, Gasszan és Joduno a régi írásokban együtt szerepelnek. Az is kideríthetetlen, hogy a kolostor alapítója, Nódzsó, a nagy tanító, valójában mikor élt.

A nyolcadik napon megmásztam Gasszan hegyét. Nyakamban fehér papírkötéllal, fejemen hősín gyapjucsuklyával léptem rá a ködfelhőkön át vezető nyolc mérföldes emelkedőre. Lélegzetem el-elakadt a ritkuló levegőben, ahogy csúszkáltam a jég- és hófoltokon, és amikor végre átjutottam a felhőkön, úgy tűnt, mintha csak néhány lépésnyire volna az ég. Ott álltam a csúcson, kifulladásra és félholtra fagyva. Tekintetem egybefogta a lemenő nap vörös korongját és az ezüstösen feltündöklő teliholdat. Bambuszágakból készítettem magamnak kerevetet, kibéleltem puha levelekkel, majd lefeküdtem és fejemet a tenyeremre támasztva mély álomba merültem. Amikor másnap a reggeli nap ragyogása szétzavarta az utolsó felhőket is, elindultam lefelé.

Az úton végig látható volt egy kővályú, amely az öreg kovácsműhelyhez vezetett a hegyi forrás vizét. Ide, a forrás vidékére vonult el Gasszan, a magányos kardkovács, egy-egy mestermunka készítése előtt, hogy néhány napos elmélkedést követően, tisztán, mint a víz a patakban, a tűzhöz záródokoljon a pengét megedzeni. Ügyességének és odaadásának híre terjedt az országban. Ezen a különös helyen készítette utolsó remekét is, hogy aztán soha többé ne vegyen kardot a kezébe. Ismerte a víz varázslatos képességének titkát, és rádöbbsent, hogy ez a tudás mekkora hatalommal ajándékozta meg. És tudott erről a hatalomról lemondani. Erről szól a kínai Rjöszen írása is, ám Kanszo és Bakuja történetéből fölösleges lenne eltanulni mást, mint az alkotáshoz szükséges mély odaadást, amely nélkül boldogulni nem érdemes.

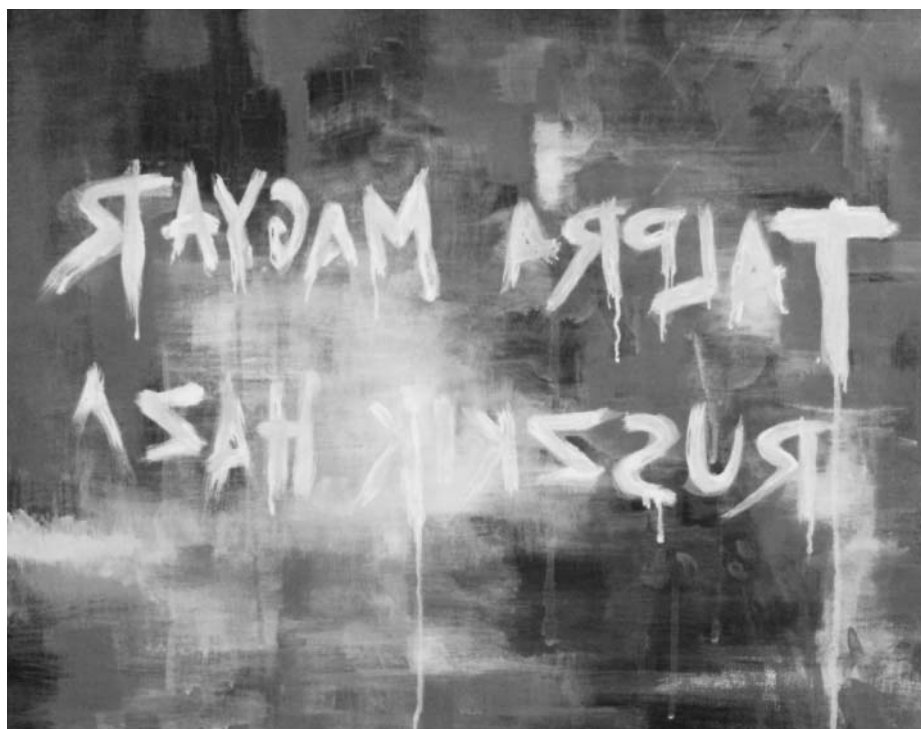
*Hűsítsd szívemet,
sarlóhold fénye, halvány
hegyet fess elém!*

*Holdbéli hegyek
mögött mennyi felhőcsúcs
morzsolódik szét?*

*Ruhát áztató
ösvényen járó vándor:
én, Senkiföldjén.*

Másnap meghívást kaptam Curugaokából, Nagajama Sigejuki várúrtól. Dzusi Szakicsivel, aki a Haguro-szentélynél tett látogatásomkor csatlakozott hozzám, összeállítottunk egy kőtetnyű láncverset, amivel beállítottunk a nagytiszteletű harcoshoz. Nagajama igen meleg fogadtatásban részesített bennünket, majd amikor megtudta, hogy hajóval készülünk leereszkedni a Mogami folyón, szerencsés utat kívánt, és üdvözlését küldte szakatai vendéglátónknak, a kiváló orvosként ismert Enan Fugjokunak.

Juhász Tibor munkája

*Hús szél, lágy hullám,
lenyugvó nap: sétához
pompás társaság!*

*Kiáradt folyó
hullámai csapkodják
a nap lángjait!*

Kiszagata a hegyeken túl, a tengerparton fekszik, 30 mérföldnyire Szakatától. Én már beutaztam az egész országot, megszámlálhatatlan vidéket ismerek, elmondhatom hát, hogy volt részem a természet szépségeiben. Jártam az óceán és a föld találkozásánál, hajóztam pompás folyókon, körültekintettem fantasztikus hegytetőkről, és mégis mindig arra vágytam, hogy egyszer láthassam Kiszagata lagúnájának csodáját. Sokat hallottam a hely szépségéről, így volt időm felkészülni rá, a látvány mégis szíven ütött. Álltam koradélután a fehér homokon, a szél kavargott a tengeren, és néztem, ahogy a Csokai-hegy fel-felderengett a ködös eső mögött. Olykor tapogatózva kerestem társaimat a sötétben, máskor meg hibátlanul tiszta volt az ég. Reménytelenül szép volt a vidék. Heves záporban kúszunk le a halászok zsúpfedeles kunyhóihoz.

Másnap, rózsálló naptól ragyogó, tiszta reggelre ébredtünk. Tengerre szálltunk, hogy végig, az öböl mentén hajózva Noindzsimába menjünk, arra a vidékre, ahol Saigio három évig a világtól elvonultan, szent magányban élt. Kikötöttünk a fővenyen, és megnéztük a nagy költő emlékeit. Az öreg cseresznyefa alatt felidéztük az „Evezés a virágok fölött” című verset. A parton meglátogattunk egy sírt, amelyet Dzsingu császármónek tulajdonítanak, majd felmentünk a közelben álló Kanmandzsúdzi-templomhoz.

Leültünk a templom fogadóhelyiségében, és a felhúzott ablakredőnyöknél gyönyörködtünk a táj szépségében. Délen az öböl fölé magasodó Csokai-hegy támaszkodott az éghez, nyugatra a Mujamuja-gát zárta le az utat. Keletre a rakpart irányába vezető Akita-országút nyúlt el, északra, ahol a hullámok birtokba vették a fővenyt, méltóságteljesen emelkedett a tenger teste, míg távolabb Siogosi partja hívogatott.

A part széltében és hosszúságban körülbelül három mérföld. Formailag hasonlít ugyan Macusimához, de a hangulata egészen más: a macusimai égbolt mosolygó és derűs, míg Kiszagata esőcseppjei lehangolóak. Ott a vidámság és a harmónia kellemes hangulatot kelt, itt viszont a melankolikus helyszín a magányos és zaklatott emberi léleknek kedvez.

*Könnyesen tekint
Kiszagata felett az ég.
Virágok áznak.*

*Az árban darvak
kapkodják lábaikat
Siogosinál.*

*Halászkunyhóban
esti pihenő: késő
már kihajózni.*

*Kócsagfészekben
soha sincs béke: hullám
tör otthonunkra.*

Néhány nap múlva kényszerű istenhozzádot mondtunk szakatai barátainknak, és társaságunk elindult az északi országúton, a felhők alatt, visszafelé. Fárastó és hosszú menetelés várt ránk. Úgy tájékoztattak, hogy a kagai kastélybirtok még 390 mérföldnyire van. Egy régi töltesen gyalogoltunk Ecsigo tartományban, majd egy száználmasan meleg és esős napon csüggedten Eccsu tartomány felé vettük az irányt. Most is esik. Betegen, rossz közérzettel írok egy filcdarabra, papír helyett.

*Végtelen úton
éjre éj – hogy hányadik,
már nem is tudom.*

Greguss Sándor fordítása

JEGYZETEK

A hónap tizenkettedik napján – 1689. május 12. (a *Genroku* időszak második évének májusa). Szora saját útinaplójában másként emlékszik (*Szora Dzuiko-ki* – *Szora utazásai mesterével*), ő a tizedik napra teszi ezt az időpontot.

Aneha fenyője – *Aneha*, falu *Rikudzen* tartomány *Kurihara* kerületében, 34 mérföldre *Macusimától* északra. A híres fenyőt először az *Isze Monogatari*-ban (*Isze történetei*) említik. Miután az eredeti fa kiöregedett, időről időre újat ültettek helyébe:

*Asszonyi szépség:
fenyő, Aneha mellett,
jőjj városomba,
baráti társaságban
dicsekedhetnék veled!*

Odae-híd – Híd 17 mérföldre *Macusimától* északkeletre. *Odae* az élet fonálának elszakadását is jelenti. A név már a korai japán gyűjteményekben megtalálható. Az itt olvasható vers az 1086-ban összeállított *Gósúinsú* antológiából való. *Micsinoku* Japán északkeleti részének ősi neve:

*Ez Micsinoku
földjén Odae-hídja?
Félek, reszketek...
De mit érne életem,
ha nem mennék át rajta?*

Aranyvirág hegy – Basó itt történetileg téved. A hely, ahol Japánban először találtak aranyat – mert ő erre gondol – máshol van. A *Kinka-jama* (kinka = aranyvirág) szigete nem látható a *Kitakami* folyó torkolatától. A történet a következő: A *Tempjő* 21-ik évében (749.) aranyat találtak *Oda* prefektúra egyik hegyén. Az értékes fémek az előírásoknak megfelelően bemutatták az uralkodónak. Az akkori udvari költő, *Ótomo-no-Jakamocsi* kedvező hatalmi jelnek tekintette ezt, és írt egy verset az „arany virágának” dicséretére. Később a *Kinka-hegy* szigetét, amely valójában a közeli *Odzsika* félszigetnél van, a híres vers nyomán próbálták azonosítani, és így került be a köztudatba az „arany virágának” hegyeként:

*Hol Micsinoku
hegyei nőnek, a Nap
Fiának földjén,
aranyvirág sarjadt fel.
Fénye örökké lángol.*

Szodei-rév – *Szode* jelentése: ruhaújj, tok, hüvely. A rév *Isinomakitől* északra található. A *Sin Gósuisú* antológiából (1382.) ismert a következő vers:

*Szode révjénél,
Micsinoku országában,
van egy folyó,
mely könnyekből árad.
Áthömpölyög szívemen.*

Obucsi legelői – *Isinomakitől* kettő mérföldre északra található nagy kiterjedésű legelők. A *Gózsensú* antológia (951.) versét egy nő írta szerelméről, aki elhagyta őt:

*Obucsi lovai,
Micsinoku földjén
szabadon élnek,
szilajak és erősek.
Sosem szelidülnek meg.*

Mano nádasai – *Isinomakitől* 6 mérföldre északra fekvő mocsaras terület. A róluk szóló vers a *Manjósú* antológia 396. darabja.

*Micsinoku távoli földjén
Mano nádasai oly messze vannak,
hogy csak az emlékezet
láthatja tisztán őket.*

A hajdan hatalmas város... – Történeti utalás az északi *Fudzsiwara* családra, amely egy időben a környező tartományok jelentős részét kormányozta. Székvárosuk *Hiraidzumi* volt. A család, neve ellenére,

semmiféle rokoni vagy hűbéri kapcsolatban nem állt a *Heian*-kor császári udvarának kiemelkedő befolyású Fudzsivaráival. A város messzire feküdt az akkoriban a civilizáció központjának tartott Kiotótól, ahol a császári familia is élt. A vezető hatalmi réteg a császári székhelyen összpontosult, ezért a nagy távolság bizonyos fokú biztonságot is jelentett az északi Fudzsivarák számára, és sikerült némi önállóságra szert tenniük. Az irányításuk alatti tartományok gazdagok voltak természeti kincsekben, és az így befolyt jövedelmekből Hiraidzumit egy nagyszerű „Kis Kiotóvá” alakították. A család 1094–1189 közötti fénykorának képviselői, *Kijohira*, *Motohira* és *Hidehira* voltak. Hatalmuk akkor szűnt meg, amikor Hidehira fiát, *Minamoto-no-Joritomót* legyőzte a kamakurai sógun. A különböző intrikák és hatalmi szervezkedések kuszaságában akkoriban is nehéz volt eligazodni, de úgy tűnik, hogy mint annyiszor abban az időben, csak mesterséges ürüggyel, valamint erős hadsereggel és hatalmas vérfürdő árán sikerült megdönteni az északi Fudzsivarák uralmát. Maga a történet országszerte elhíresült, és a XVI. századra a japán kultúra és művészet egyik leggyakrabban feldolgozott témája lett.

Mint a legendabeli álom – Basó összeveti a család rövid életű virágzását a klasszikus kínai irodalomból ismert diák, *Lu-Seng* történetével, aki egyszer egy útszéli vendégfogadóban azt álmodta, hogy ő a császár.

Takadacsi – „Magas Rezidencia”. Itt keresett menedéket a családhoz tartozó *Josicune*, későbbi gyilkosa, *Jaszuhira* elől.

Nambu-kerület – A mai *Tóhoku*-kerület északkeleti részének korabeli neve.

Kinkei-domb – Kis domb a kastély nyugati részénél. A nagy építkezések idején a dombot a Fudzsi hegy formájára alakították. *Motohira* egy ősi hagyományt követve két aranyfácánt (*kinkei*) áldozott és temetett itt el, hogy szellemeik a hely őrzői legyenek.

Bár az ország elveszett – *Tu Fu* (712–770), a *T'ang*-dinasztia korának híres kínai költője által írott gyönyörű „Tavaszi vers” részlete. Basó nem csak azokra utal ezzel az idézettel, akik mindvégig kitartottak *Josicune* mellett, hanem a Fudzsivarák végső vereségére is.

Zöldellő mező... – Basó verse.

Ősz Kanefusza... – Szora verse. Kanefusza hadvezér volt a Fudzsivarák alkalmazásában és *Josicune* társa a halálban.

A három koporsó – *Kijohira*, *Motohira* és *Hidehira* emelvényre tett koporsói, mögöttük egy-egy Buddha-szoborral.

„*Hét Kincs*” – Arany, ezüst, zafír, kristály, fehér és vörös korall, valamint smaragd, az *Örök Élet Szútrája* alapján.

Májusi esők... – Basó verse.

Oguroszaki, Micu-no-Kodzima – *Oguroszaki* település *Ivadejama* és *Narugo* között, a *Tamacukuri* folyónál. A folyó itt három szigetet vesz körül (*Micu-no-Kodzima*), amelyeket először a *Kokinsú* antológia egyik verse említ:

*Oguroszakinál,
a Háromszigeten
élnek barátaim.
Nincs náluk fontosabb.*

Ójama – Több hegy helyi elnevezése. Hőseink valószínűleg a *Nakajama* hágónál keltek át.

Bolha és tetű... – Basó verse.

„*most a törpebambusz...*” – Utalás egyszerre két kínai költőre is: *Tu Fu*-ra és *Vang An-Si*-re (1021–1086), akik megverselték ezt a szituációt.

Szeifü – *Szeifü Szudzuki* (1651–1721), gazdag *beni-festék*- (szépítőszert-) kereskedő, Basó ismert tanítványa. Versei több antológiában olvashatók. (Obanadzava vidéke híres volt akkoriban a *beni* nevű növény természetéről. Ebből nyerték ki a nők és a tehetősebb városi férfiak köreiben általánosan használt arcpirosítót és szemöldökfestéket.)

Árnyas vendégház..., Takarodj gyorsan..., Beni-virágok... – Basó versei.

Asszony-gondozta... – Szora verse.

Rjusakudzsi – Buddhista templom, a helybeliek *Rissakudzsi*-nak nevezik. A japán zen-buddhizmus *Tendai* irányzatának alapításában épült, 860-ban. A mai Jamagata várostól 7 mérföldre északra található.

A csend honában... – Basó verse.

A Mogami... – Basó itt téved. A Mogami forrása az *Udzen* és *Ivasiro* tartományok határát alkotó hegyekben van. A folyó, amely a leírásnak megfelel, valószínűleg a *Szugava*, a Mogami egyik mellékfolyója volt.

Goten-szoros – Goten szétszórt „go-köveket” jelent. A szorosban ezek a kövek veszélyeztették a hajózást.

Hajabusza-zuhatok – Hajabusza jelentése: „sólyom”. Olyan hirtelen és sebesen lódul meg itt a folyó sodra, ahogy a sólyom csap le áldozatára.

Itadziki-hegy – A hegy kétezer láb magas, meredek partjai közvetlenül szegélyezik a folyót. A név jelentése: „csupasz deszkával fedett”.

Ina-no-bune – Az *ina* szó jelentése hol „rizs”, hol pedig „nem”. Ina-no-bune = rizshajó, átvitt értelemben talán „múló ellenkezés”. Az *ina* szó hagyományos kifejezés a klasszikus irodalomban a szerelmi viszonyok során megnyilvánuló kétértelműség ábrázolására. Egyik előfordulási helye a Kokinsuban található:

*Nem, mint kikötött
rizs-hajó, talán mégsem
maradok, hiszen
egyszer úgvis kijutok
a hónapok sodrából.*

Siraito-vízesés – Kb. 70 láb magas, sűrű lombfüggönnyel takart vízesés.

Szennin-do – Szentély, melyet a híres samuráj, *Hitacsibó Kaiszon* emlékének ajánlottak, aki Minamoto-no-Josicune csatlósa volt. A *Heikéken* aratott győzelem után elvonult a világtól, és a *Tao*-nak szentelte életét. A legenda szerint természetfölötti hosszúságú kort ért meg.

Tavaszi esők... – Basó verse.

A *Haguro* 419 m-re magasodik a tengerszint felett, északi irányban *Joduno* és *Gasszan* után a harmadik hegycsúcs. Itt épült fel a szigorú önmegtartóztatásáról híres *Haguro-szekta* központja, amely Basó korában a buddhizmus és a sintó kombinációját képviselte. A két vallás a Meidzsi - korban hivatalosan különvált.

Dzusi Szakicsi – *Kondó Szakicsi*, textilfestő és haiku-költő, a hegy tövében lakott, ahol textilfestő műhelye volt. *Dzusi* jelentése tanár vagy tanító, valójában egy hivatalos változata a családi névnek. Azóta ismerték egymást, hogy egyszer meglátogatta Basót Edóban. Utazás közben, Kjotóban halt meg, 1693-ban.

A *Haguro-templom* és szentély hivatalos feje (apátja) akkoriban *Bettó* volt. Ő volt az egész komplexum főnöke is.

Egakut (Bettó helyettesét) rendelték az utazók szolgálatára. Egaku költőként Basó hivatalos tanítványai közé tartozott.

Minamidani – 1662-ben épült új templomépület, tíz évvel később leégett, majd újraépítették. Basó és Szora itt szálltak meg. A templom a Meidzsi - korszakig működött önállóan, ma egy alapítvány tartja fenn.

Basó szerint összeállítottak egy verssorozatot, amelynek első versét június 4-én függesztették ki az apát ajtajára. A teljes költemény csak napokkal később, a Gasszan és Joduno felé tett kitérők után készült el.

Forró déli szél... – A kontraszt Basó versénél a déli légáramlatok és a hideg hófelszín találkozásában érzékelhető. Japán északi részén vagyunk, és bár június van, a hó még nem olvadt el a hegyekben. Basó gesztusa a fogadtatásért érzett hála kifejezése. Japánban a szent helyek tisztelete legtöbbször független volt a vallási hovatartozástól. Különösen így van ez *Nódzsó Taisi* fellépése és a zenbuddhizmus meghonosodása óta.

Nódzsó – Nódzsó Taisi neve közismert Japánban. *Haehikó* néven, *Szusun* császár (587–92) harmadik fiaként született, és a trón esetleges várományosa volt. Az ő idejében jelent meg Japánban a buddhizmus. Az idegen vallást eleinte tiltották, követőit üldözték, ennek ellenére gyorsan terjedt. A buddhisták ellenálltak, *Szoga no Umakó* vezetésével felkelés tört ki, amelyben a császárt megölték. Az udvarból menekülő ifjú herceg a lázadók kezére került. Az Umakó család azonban a pártfogásába vette, taníttatta,

igy idővel bevezetést nyert a buddhizmusba. A család legnagyobb ellenfelei, sintó természetihitét valló *Monobe* és *Nakatomi* klánok szintén igényt tartottak a hercegre. Haehikó az északi területre menekült. A legenda szerint egy szent madár vezette a fiút a hegyhez, ahol hivatalosan is lemondott a világi élet-ről. Azt mondják, megnyíltak neki a hegyek. Háncsból és indákból készített ruhát hordott, magokon és bogyókon élt. Egy szentélyt épített, amely ma is áll, őrizve az alapító hamvait, a kezdetektől a két vallás egységét hirdetve.

Endzsi Kánon – *Endzsi Siki*, *Dajjo* császár katonai vezetője, 905-ben rendelkezést bocsátott ki, amely szerint összeírták az akkori területeket, meghatározták a felügyeleti formákat és rögzítették a hivatali rendszabályokat. A munkához felhasználták a régebbi korok dokumentumait is, ezért a különböző írás-variációk olvasatai miatt gyakran történtek elírások. A Basó által említett rész a hűbéri területek bírósági hivatali rendjét, az udvari ceremóniák szabályait és a szakrális helyek listáját tartalmazza.

Szato ..., *Haguro* ..., *Kuro* ... – A különbségek nem is annyira az írásmódban, mint inkább az olvasatban vannak: a gyakran azonos írásjelekhez különböző hangalakok tartozhatnak, amelyek bizonyos szöveg-variációk esetében még a szakértőket is vitákra készítetik.

Gasszan – Basó zarándokként, az előírt kellékekkel kezdi meg útját a hegy tetejére. A fásztó gyalog-lás után megadatik neki, hogy kozmikus élményben részesüljön, egyszerre pillanthatja meg a látható világ születését és halált szimbolizáló két végpontját: a feljövő holdat és a lenyugodni készülő napot. És túllépve a buddhizmuson tisztelettel fordul a „buddhizmus előtti hegy” felé. Írása emlékeztet a *mac-usimai* hágón történt átkelésre: az ott megtapasztalt minőség hasonló volt, de a körülmények mások. Ott a könnyűség érzése, itt a rosszulleté, ott a vidámságé, itt a hideg és a kimerültségé. De mindkét helyszínen lenyűgözi a szépség, amelyet vallásos áhitattal szemlél.

A kardkovácsokról szóló korabeli adatok szerint kb. 1200 „Gasszan-stílusúnak” nevezett hordozható kovácsműhely volt használatos ezen a vidéken. A környékbeli kardkovácsok később már név nélkül, csupán egy számmal jelölték munkáikat. A Gasszan-stílusú kardok a legjobbak közé tartoztak, és igen kelendők voltak. Basó története utal arra a rituális szokásra, hogy a kardkészítők ugyanazzal a szent forrásvízzel tisztították meg magukat a kard elkészítése előtt, amellyel később a pengét edzették.

Kanszo és Bakuja – Basó a kínai *Rjószenre* hivatkozik, aki a *Si-Csi* című könyvben ír a legendabeli kínai házaspárról, akik elzarándokoltak egy mítikus helyre, ahol a legszebb kardokat készítik, szereztek két nagyszerű kardot, amelyeket elneveztek magukról. Basó jegyzete emlékeztet erre az útra, hiszen ő is „égi utat” tett a hegyre. De emlékeztet arra is, hogy a történetben az igazi üzenet a kitarásról szól. Az igaz lélekről, a teljes odaadásról, a művészi elmélyülésről és odaadásról.

Nagajama Sigejuki – A *Szakai* tartományt irányító *Goroemon* hadúr katonai vezetője, maga is jeles kardforgató. Basó tanítványaként értett a versíráshoz is. (Basó szintén szamuráj származású volt, tehát a harcos osztályhoz tartozott.)

Dzusi Szakicsi – Szakicsi, aki Sigejuki fivére volt, Curuokában csatlakozott Basóhoz.

Enan – A Szakai család orvosa. Különböző költőiskolákban tanult, mielőtt Basó tanítványa lett. Szerkesztett néhány költészeti kiadványt is.

Kiszagata – Hosszú ideig környékét tartották Japán legszebb partvidékének. 1804-ben azonban a tenger-öbölben földrengés pusztított, szökőár öntötte el a partszakaszt, és átalakult a táj. Azóta hiába keresni a mezőket és legelőket, a gyönyörű dombok helyén pedig kopár szigetek meredeznek.

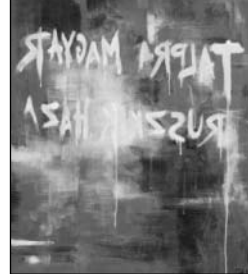
Dzisingu – A legenda szerint a császárnő erre a helyre vetődött, amikor a koreai invázió elől északra menekült. A parton két egyforma kő, a *Kandzsu* és a *Mandzsu* állták az útját. Választania kellett: ha a *Kandzsu* dobja az óceánba, a dagály elviszi hazájába; ha a *Mandzsu*, akkor az egész területet elárasztja a víz. A történet emlékére szentelt templom (*Kanmandzsu-dzsi*) a két kőről kapta a nevét.

Siogosi – A név jelentése: dagály-mosta, víz-söpörte. Afféle világvége.

Kiszagata és Macusima – A szöveg szerint az „*uramu*” azt jelenti: keserűség, harag, bánat. Ez nem csak egyszerűen harag, de szomorúság is. A japán költészeti kánonban olyan, mint amikor egy szép nő elkomorodik, és szívében harag, keserűség támad.

„*virágok áznak*” – A „*nebunohana*” virágjának szirmai magukba szívják az esőt. Az elegáns kép egy szép nőre emlékeztet, ahogy félig lehunyja könnyes szemét. A „*nebu*” a klasszikus kínai irodalom egy női alakjának (az alvó nőnek) ideáját is szimbolizálja. *Nebunohana* másik jelentése: „együtt (és egyszerre) élvezni a gyönyörűséget”.

Haikai és haiku

A *haiku* a japán költészet talán legkedveltebb versformája. Bár gyakran több sorban írják (a nyugati gyakorlat formai megfontolásból rendszerint ezt követi), valójában mindig egysoros, 5–7–5 szótagszámú rövidvers. Csekély terjedelmének oka abban az eszményben keresendő, amely szerint a világ dolgaihoz hasonlóan az emberi érzelem is egy tökéletes, láthatatlan és folytonos teljesség része, amelynek lényegét a költészetben belül csupán néhány szóval lehet érzékletesen kifejezni. Ez az eszmény megtalálható a japán művészet minden területén, akár képi, akár irodalmi megfogalmazásról legyen is szó. A többnyire szigorúan vett szabályok ellenére is megfigyelhető a műfajok összefonódása: nyilvánvaló például az összefüggés egy írott vers ecsetvonásainak dekoratív és emocionális értékei, valamint aktuális tartalma között. Az olvasó számára a haiku mint „írott kép”, egy tusrajz viszont „festett vers”-ként jelenik meg.

A haiku az egyik legrövidebb ismert költői forma. Eleinte a 16. században népszerű 36, 50 vagy 100 soros *haikai*-kompozíciók része volt, amelyeknek első versszakait *hokku*-nak (nyitó vers) nevezték. A *hokku* később elkülönült és a ma ismert haikuvá alakult. Eredete azonban jóval régebbi időkre, a *renga*-költészet előtti, talán legősibb japán lírai formáig, a *vaka*-versig vezethető vissza. A 712-ben összeállított *Kodzsiki* c. gyűjteményben a legtöbb versnek ugyan még nincs rögzített szótagszáma, ám a *vaka* már a jellegzetes 5–7 szótagváltással jelenik meg. A későbbi *Manjósú* időszakból már három jellegzetes forma maradt fenn: a *csóka* (hosszúvers, 5–7, 5–7, 5–7 szótagváltással, egy vagy több ajánló szakasszal), a máig népszerű *tanka* (5–7–5–7–7 szótagszámmal), és a kettő variációjából született *szedóka*. Az arisztokratikus *Heian*-korban (794–1185) az udvari költészet mintájára inkább csak a 31 szótagos *tanka* volt elfogadott.

A 12. század elejétől ismert a *renga*, amely több tankát köt össze 50 vagy 100 soros verssé. A sorok, miközben önmagukban, önálló kompozíciókként is értelmezhetők, tartalmukban közvetlenül az előtűk lévőkhöz kapcsolódnak. A költészet művelői ekkoriban a *rengasi* (renga-mester) néven ismert papok voltak, akik összejöveteleiken különböző sémák alapján szerkesztettek mesterséges szabályokat. Ez a költészet elsősorban az esztétikai minőségek hangsúlyozására korlátozódott, így hamar elvesztette frissességét és aktualitását. Bizonyos értelemben mégis elmondható, hogy a renga, a *tanka* fokozatos kiszorításával, előkészítette az utat a *haikai* számára.

A *Muromacsi*-korszak (1338–1603) végére Japánban egységes középosztály alakult ki, amely jelentős hatást gyakorolt a művészetekre. A díszítő és kézműipari alkotások a célszerűség és az egyszerűség jegyében születtek, a leghíresebb mesterek az esztétikumot a funkcionális összhangba hozva igyekeztek kielégíteni a számszerűleg is megnövekedett igényeket. A mennyiségi növekedés nem vezetett a minőség rovására, a legkiválóbb darabok a későbbi korokban is mintául szolgáltak az alkotóknak. A kifejezés, a forma és az anyag szabadságát hangsúlyozva igyekeztek szabadulni a korábban előírt technikai korlátozások alól, az addigiaknál jóval természetesebb nézőpontból közelítve az élet jelenségei felé. Történetek kísérletek a régi stílusok felelevenítésére is, az irodalomban például *Teitoku Macunaga* (1571–1653) próbálkozott a renga klaszszicizálásával, de ezek csupán halvány kompromisszumokat eredményeztek. A többi művészethez hasonlóan ekkorra már a költészet is az új tendenciák hatását tükrözte. A *Szōin Nisijama* (1605–1682) által alapított *Danrin* iskola például a valóság megfigyelésére fektette a hangsúlyt. Az iskola realista stílusára a haikai sajátos, olykor durva és közönséges humora volt jellemző, ám az ide csoportosult költőknek még nem volt meghatározott filozófiájuk, így az általuk képviselt költészet sem lehetett alkalmas az élet aspektusainak kifejezésére. Az iskola vezetője, *Szaikaku Ihara* (1642–1693) a költésztől fokozatosan eltávolodva a regény felé fordult, létrehozva az *ukijodzósit*, a *genre* családrégény egy típusát, amelyben később egyedülálló hírnévre tett szert.

Ebben az időben tűnt fel egy különleges tehetség, *Macuo Basó* (1644–1694), aki életével és munkásságával máig ható távlatokat nyitott a japán költészetben. Fiatalon ő is a *Danrin*-iskolához tartozott, ahol már korán megmutatkozott kiválósága, bár szellemes versei még erősen tükrözték mestere stílusát. Az évek során azonban egyre tovább fejlődött a haikai tökéletesítésében és a 17. század végére ez a forma már teljesen az ő befolyása alá került.

Basó *Iga* tartományban született, egy *Nara* közelében letelepedett samuráj családban. Igen korán, már gyermekként haikait kezdett tanulni, követve hűbérura, *Jositada Tódó* példáját, akihez mélyen kötődött. Ura halála után, 23 évesen, máig kiderítetlen okból elhagyta a szülői házat. Előbb *Kjotóba*, majd *Edóba* ment, ahol csatlakozott egy haikai mester-társasághoz. Korai vándorlásairól több helyütt is található utalások, a következő idézet a *Gendzsuan-no-ki* (Beszámoló a nemlétező lakóhelyről) című írásából való:

„Ahogy visszatekintek az elmúlt néhány évre, és elgondolkodom baklövéseimen, amelyeket persze saját ügytelenségemnek köszönhetek, eszembe jut, hogy hol magas rangú hivatalnok akartam lenni, hol meg valamelyik buddhista kolostor falai közé vágytam, miközben egész idő alatt szélről, felhőkről, virágokról és madarokról szóló versekkel kínlódtam. Bizony, az írás végigkísért küzdelmes útjaimon. Ez lett életem legfőbb lényegévé, és bár nem állítom, hogy különösebben tehetséges volnék, végül mégis erre a művészetre szántam el magam.”

Basó művészetének teljes kifejezését a természetköltészetben, valamint a természet jelenségeivel kapcsolatos elmélkedéseiben nyerte el. A keleti felfogás szerint az ember ezen a módon képes lehet arra, hogy az élet magasabb szintjeire emelkedjék. A haikai konvencionális elemei nála finom humorrá és az emberi gyarlóság iránti végtelen megértéssé váltak, költszete idővel ennek az életfilozófiának kifejezőeszköze lett.

A hosszú polgárháborús időszakot a békés építés kora váltotta fel. Basó kora, a *Genroku* (1688–1704) bizonyos fokig polgárinak és szabadgondolkodónak nevezhető. A felemelkedőben lévő kereskedő középosztály köreiben kialakuló új életforma gyorsan terjedt. A kereskedelem növekvő fontossága miatt anyagilag és társadalmilag is megerősödött réteg olyan, népszerűségükből azóta sem veszítő művészeti ágak patronusává vált, mint a *szamiszen* zene, a *kabuki* színház, az *ajacuri* bábelőadások, az *ukijoe* (családfestés, egyfajta zsánerkép), valamint a már említett ukijódzsi regény és a haikai költészet. A japán kulturális újjáéledést ekkoriban Szaikaku és Basó mellett harmadikként, a *ningjó zsóruri* bábelőadásokat széles körben elfogadott látványosságá tévő *Mondzaemon Csikamacu* (1653–1724) reprezentálta.

Basó visszavonultan élt, távol a világ zajától, bár alkalmanként azért nagyobb utazásokat is tett Japán területén. Ezek az utak kapcsolódtak *Szaigjó* (1118–1190), *Szógi* (1421–1502), valamint a Kamakura és Muromacsi kor (1185–1603) más költőinek útleírásaihoz. Utazásai a haikai elterjedését szolgálták. Költészetének eredetisége és tisztasága élete utolsó éveiben számos hűséges követőt vonzott köré, akik rövidesen az egész országban népszerűvé tették elméletét és stílusát. Legismertebbek a „Basó Tíz Tanítványa”-ként is emlegetett *Dzsósó*, *Ecudzsín*, *Hokusi*, *Jaha*, *Kikaku*, *Kjorai*, *Kjoroku*, *Ranszecu*, *Sikó* és *Szampú* voltak. Az országban mindenütt tanítványok várták, akik élve a kedvező alkalommal költőtalálkozókat rendeztek, amelyeken megvitathatták műveiket. Basó öt nagy utazást tett, ezeket a következő naplókban jegyezte le: *Nozarasi-kikó* (Az út mentén napszitta csontjaim, 1685), *Kasima-kikó* (Utazás Kasimában, 1687), *Josino-kikó* (Utazás Josinóban, 1687–88), *Szarasina-kikó* (Utazás Szarasinában, 1688), és *Oku-no-Hoszomicsi* (Távoli tartományok szűk ösvényein, 1689). Művészete ebben az időszakban érte el teljes érettségét. Naplójának csodája az a briliáns elbeszélő stílus és elegancia, ahogy prózai remekeit elegyíti verseivel. Basót joggal nevezik a természet zarándokának is, bár ő az egész életre úgy tekintett, mint egy hosszú zarándoklatra a halál felé. Első naplójában így ír erről:

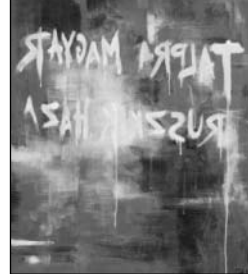
*Tudom, hűs szélben
kiszáradó, útszéli
csontkupac leszek.*

Utazásai inspirációként hatottak költészetére és tovább érelték személyiségét. Az *Oku-no-Hoszomicsi*-ben írja:

„Számítalan ősi dalnok halt meg utazás közben. Mennyi idő eltelt már, mióta vándorútra keltem, mint a felhő, amit a szél sodor. (...) Távoli tartományokban vándoroltam, nem gondolva másra, mint hogy a dolgok múlandóságán meditáljak szüntelen. Ha az út mellett ér, hát úgy fogadom halálomat, mintha az ég éppen így akarta volna.”

Akár kunyhója magányában, akár hazája ösvényeit és útjait járva, a hétköznapi gondjai elől mindig a magányba menekült, lehetővé téve ezáltal, hogy egész életét a természetből való elmélkedésnek és az ebben rejlő szépség keresésének szentelje. Hasonló volt a *T'ang*-dinasztia korának nagy kínai költőjéhez, *Vang Vei*-hez (699–759), *Li Po*-hoz (701–762) és *Tu Fu*-hoz (712–770), de különbözött is tőlük, mert ő volt az egyetlen, aki mindenről lemondott egy ilyen idea érdekében. A haikai, amivé tökéletesítette, ebből a megszentelt életből fakadt.

Utazásai során keletkezett naplói nem csupán útirajzok, hanem szellemi életének pontos lenyomatai is. Átszellemült a fűszálak szépségének csodálatában, az utazók arcának megfigyelésében, a régi korok emlékeinek felidézésében. Szinte eggyé lett a természettel, áhítattal fogadta be legapróbb rezdüléseit is. Írásait időrendben tanulmányozva az olvasót fogva tartja költői módszerének folyamatos változása. Két leghíresebb haikuja – a béka vízbeugrása és a magányos varjú a száraz ágon – kritikusi szerint a valóság felfedezésének egy-egy kivételes módja volt: ilyen költészetet kell elérni, mert ez ábrázolja a legtökéletesebben a pillanat pontos és teljes kifejeződését, és az ezzel kapcsolatos szellemi megvilágosodást. Megkísérelte felmutatni a haikaiban azt a nyugodt, belső szép-

séget, ami éppúgy megtalálható a *szuibokuga* tájképekben, mint a teaceremóniákban, a táj- és kertrendezésben vagy a nyíllövészetben. Ahogy a természethez, úgy viszonyult az emberekhez is. Szerinte minden élő dolog egy hatalmas teljesség alkotórésze, és csak ebben az egységben fogható fel, ám sohasem lehet manifesztációja valami legfőbb létformának, mint ahogy azt az európai gondolkodás feltételezné. Ez az egység megejtően parányi részletekben mutatkozik és a befogadó közreműködésével teljeseedik ki, a legodaadóbb alázat segítségével juttatva felszínre a létezés géniusát. Olykor gyengédséggel, olykor szájalommal, nemritkán sziporkázó humorral közelít verse tárgyaihoz, ahogyan ezt például a ló által megevett virágról, vagy a szegény, megfagyott csigáról írott versei is tanúsítják. Költeményeit sokszor elmélyült érzelem tölti meg. Halott anyja ősz hajfürtjeiről írja:

*Hajadon őszi
dér – kezeimre olvad
égő könnyeimtől.*

Utazásainak egyik célja volt, hogy találkozzon az ország különböző vidékein élő haiku- és haikai-költőkkel, akik mesterüket tisztelték benne. Családja nem lévén, tanítványait tekintette gyermekeinek. (Bár mély érzelem fűzte egy *Dzsutei* nevű titokzatos asszonyhoz is, de sohasem házasodott meg.) A költőtálatkozók, amelyeket a haikaik komponálásáért és megvitatásáért tartottak, olyanok voltak, mint egy-egy nagy családi összejövetel, amelyeken Basó egyaránt betöltötte a családfő és a tanár szerepét. Igazi zarándoklélekkel bírt. Különösen a múlt emlékeihez vonzódott, meglátogatott kolostorokat, templomokat, szentélyeket, régi csatamezőket. Lejegyezte a velük kapcsolatos emlékeket, történeteket. Gyönyörű költeményeket írt *Nikkó*-ban, az *Iszei*-templomnál, *Nara* vagy *Hiraidzumi* épületeinél.

A Basó által végrehajtott reneszánsz alapjai a kor egyszerű emberének életmódjában keresendők. Korábban a versírás a nemesi udvarok időtöltése volt, a költők többnyire előre meghatározott témákra komponálták műveiket. Azonban már a Manjósóban található Japán legelmaradottabb vidékeiről származó, egyszerű, emberi érzésekről, népi ihletésű, szimbolikus mesealakokról, sőt, kurtizánokról is költemények, ezért ezt a gyűjteményt joggal tekinthetjük a 17. század irodalmi előzményének. Basó és kortársai már minden réteghez szóltak, harcosok, kézművesek, parasztok és kereskedők életéből jelenítettek meg pillanatokat. Hamarosan egész Japánban hasonló stílusban írtak haikait, és ezek a kompozíciók a vaka-költemények helyébe lépve mindenütt kedveltekké váltak.

A tradíciók, valamint a költők származása miatt az új iskola stílusában megjelentek a vulgáris és otromba elemek is. Basó értékelése alapján háromfajta (*magas, közép* és *alacsony*) haikait különböztettek meg, amelyek közül az utolsó csak szórakoztató időtöltésre volt alkalmas. Basó szerint az igazi realizmusnál nem szükségszerűek az otromba elemek, hiszen a közönségesség beszűkítheti a látókört. Az ilyen költő, megtagadva a költészet értékeit, szembefordul a művészettel. A költőknek őrizniük kell a nemes gondolkodás hagyományait. A haikai egyik legfontosabb célja díszíteni a mindennapi beszédet, a költészet segítségével átalakítani a köznapit nyelvet, emelkedettebbé tenni az emberi kapcsolatokat. A *Szandzosi*-ban írja:

„Könnyű manapság mindenkinek tetsző verseket írni, de nehéz olyat, ami kevesekhez szól. Munkám sokkal egyszerűbb lenne, ha csak olcsó élvezeteket okoznék az embereknek.”

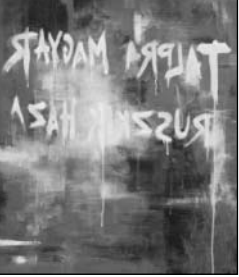
Azon fáradozott, hogy megszüntesse az egyszerű emberek és az arisztokrácia közötti kulturális korlátokat, és a költészetet osztályok felettívé emelje. Ennek a szívhez szóló, inspiratív szándéknak a hatását ma már kevésbé érezni annyira, mint saját korában, amikor őt tekintették a nép költőjének, a haikait pedig kizárólagosan az ő költői formájának.

Basó teóriája szerint a haiku szimbolista, mert azt kutatja, hogyan lehet az érzelmeket indirekt módon kifejezni, ezért a partikuláris tárgyhöz mindig szimbolikus értelmet csatol.

„Amikor mesterünk azt mondta, hogy a tanulást a fenyőfáról a fenyőfától, a bambuszról a bambusztól kell kezdeni, ő ezt úgy értette, hogy el kell szakadnunk magunktól és úgy tanulni (...). A tanulás azt jelenti, hogy a dolgok mélyére kell merülnünk, amíg fel nem fedezzük valódi lényegüket. Csakis ez a tanulás serkenti a költészetet.” (Szandzosi.)

„Azt kell hinnem, hogy az emberekhez hasonlóan a lét legegyszerűbb formáinak, a növényeknek, a tárgyaknak és köveknek is megvannak az érzéseik.” (Dzoku Goron.)

„Tedd az univerzumot társaddá, vedd mindig figyelembe a dolgok igazi természetét (...) gyönyörködj a szirmok hullásában, és élvezd a levelek susogását.” (Jamanaka Mondó.)

Basó megtalálta a dolgok részleteiben és az emberi létezés természetében az egyetemességre irányuló elhivatottságot. A növényekről, rovarokról és madarakról szóló leírásaiban mindig érezhető egyfajta megfoghatatlan végtelenség és időtlenség, ami által ezek a „tárgyak” szimbolikussá emelkednek. Ez a szimbolizmus a renga-költészetben is fellelhető, de eszközei később, az évszakokhoz kapcsolódva, a természet látványosságainak felidézésével már maguk váltak a haiku témáivá. A *ki-no-mono* (évszak-szavak) használata a költői szándék kimutatásának egyik lehetősége. Mivel a haikuban a költő a természet dolgainak leírásával szimbolikusan fejezi ki érzelmeit, ezért az évszak meghatározása nagyobb jelentőségre tett szert, mint a költészet más formáiban. Az impresszionista *Buszon* és *Siki* haikuiban a *ki-no-mono* a költői szerkezetnek gazdagságot, Basó szimbolizmusában pedig mélységet ad.

Basó iskolájának költészeti alapelveit a szimbolizmus felé irányuló tendencia határozza meg. Olyan esztétikai minőségek hangsúlyozása teszi ezt nyilvánvalóvá, mint a *szabi*, *siori* és *hoszomi*. Bár Basó sohasem határozta meg őket egyértelműen, mégis elmondható, hogy ezek az eszközök az ő költészetének alapvető szempontjai.

Az ősi tradíciókban gyökerező *szabi* terminus egy különös, nehezen meghatározható szépséget jelent. A *Kjoraiso* szerint a *szabi* a „vers szíve”, de érthetőbb, ha a csöndesség és egyedüllét szavakra gondolunk. Valóban, néha úgy tűnik, hogy valamiféle elhagyatottságot sugall, máskor meg „*az idő által megérett dolgok igézetét*”, illetve ennek a hangulatnak a szépségét fejezi ki. A *szabi* eltűnése vagy megjelenése éppúgy minőségi szempont, és általában mindkettő attól függ, hogy a költő ilyen minőséggel bíró témát választ. A teljes vers tartalmazhatja bármelyik minőséget, a „vers szíve” pedig a költő mentális attitűdjének karakterizált kivetítése.

*Cseresznyefáknál
ősi őrség: egymáshoz
hajló ős fejek.*

Basó fenti versét szokták a *szabi* illusztrálására alkalmazni. A virágzó cseresznyefák vidám és örömteli felidézése gyakori kép a japán költészetben. Az „*ősi őrzők*” (valójában tradicionális mitológiai alakok) megjelenése azonban megváltoztatja a vers hangulatát. A példa jó arra a finom mívű szépségre, amit a *szabi* terminus képvisel, és amely mindig előidéz valamiféle halk melankóliát.

A *sioru* (meghajlítani, feszíteni, görbíteni) igéből származó *siori* ahhoz az érzelmi állapothoz kapcsolódik, amikor valami meghajlik egy ellenállhatatlan erő hatására. Ilyen például a fa a szélben, vagy a bambusz a hóesésben. Más értelemben pedig egy öreg emberhez hasonlítható, aki meggörnyed éveinek súlya alatt. Basónál a *siori* minősége olyan dolgokra vonatkozik, mint a szájalom felkeltése valami iránt, és azoknak az érzelmeknek a megjelenítése, amelyeket az ilyen helyzetek kiváltanak.

*Hideg, őszi szél.
Még a „tíz gombóc” íze
is csak képzelgés.*

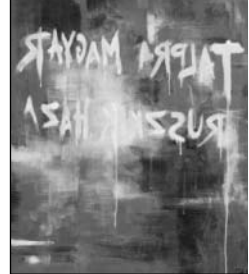
A vers története a következő: *Kjoroku* egy búskomor, szeles őszi napon fáradt vándorként állt a *Tókaidó*-n átvezető *Ucu-no-ja* ösvény kereszteződésénél, és hiába idézte emlékezetébe a vidék egyik specialitásának, a „*tíz gombóc*” nevű ételnek pompás ízeit, az álmodozás csöppet sem javított rossz kedélyén.

A *hoszomi* (gyengédség, karcsúság) a törékeny dolgok elveszett szépségében rejlik esztétikai minőséget jelöli, és a korabeli megfogalmazás alapján a „*vers szívében*” él. Basó magyarázói szerint ezt úgy kell értelmezni, hogy a költőnek teljes szívében érzékenynek kell lennie a gyenge és törékeny dolgok iránt. A kor lovagi eszményének tökéletesen megfelelő minőség költői alkalmazásakor az önmagában barbár, póri érzelmi tartásnak tekintett keménységet egyfajta légység oldja fel, ám az ilyen hatás eléréséhez a költőnek nem kell mindenképpen olyan tárgyat választania, amellyel felkeltheti ezt az érzést. Alkalmazása nem csupán esztétikai, hanem etikai követelmény is, a japán férfúi magatartás nemes gesztusként tartja számon, hiánya úgymond „*kisebbíti*” a részvétel színvonalát.

*Kihalt víztükör:
Alvó vízimadarak,
hol van ágyatok?*

Rocú versében a *hoszomi* az elveszettséget sugalló érzésben rejlik, amelyet a költő fest a néma és kihaltak tűnő tájról. Bizonyos mértékű azonosulási szándék érhető itt tetten, amidőn az ember éppúgy része a tájnak, mint a madarak. Ebben a környezetben a résztvevőkre semminemű szemléletbeli különbség sem alkalmazható; sőt, a nemes gesztus éppen az emberi fensőbbiségről történő lemondásban fedezhető fel.

A *szabi*, *siori*, *hoszomi* jelentései tehát: magányosság, békesség, az érzelmelek mélysé-

ge, együttérzés, szánalom, gyengédség. Mindhárom terminus a költői hangulat kifejezését szolgálja. Basó fontos felismerése volt, hogy ezek a minőségek csak az élet filozofikus mélységeiből származtathatók. Az érzelmeket „a szívben kell felnevelni, és a való élet során gyakorolni” annak, aki haikut kíván írni. A haikaiban még mindhárom minőség esetlegesen van jelen, hogy a hokkuban már nyilvánvalóan mutatkozzanak meg, és a haiku kialakulásakor szabályozott formákban legyenek alkalmazhatók. Ennélfogva a hokku, mint a haiku előzménye, a haikai esszenciájaként is értelmezhető.

A *nioi*, *hibiki* és *ucuri* terminusokat a haikai verseinek kapcsolódásakor alkalmazzák. A haikai tulajdonképpen egy láncvers, amelynek darabjait az egymást váltó költők írják. Tüллépve a vers aktuális logikai összefüggésein, különböző hangulatok sorát idézik így elő. Tárgy és esemény ilyenén szokatlan megjelenése nem csupán technikai eszköz, hiszen sok esetben csupán a megírás után derül ki a vers kapcsolódásainak esztétikai minősége. A haikaiban ezt a megjelenítést *nioinak* (illat) nevezik. A *hibiki* (visszhang) olyan erős és szoros érzelmi és ritmikai kapcsolatot jelent a versek között, amelyeket a hang és a visszhang viszonyához hasonlíthatunk. Az *ucuri* (átmenet) két hangulat közötti sima és harmonikus átmenetre vonatkozik. Ezek az eszközök viszonylag szabadon kezelhetők, de komponálásakor nagy odafigyelést igényelnek, mert rendkívül karakteresre formálhatják a vers hangulatát. Sőt, esztétikai értelemben önállóan is egy-egy hangulatnak felelnek meg.

A keleti művészetekben az élet belső értelmének kifejezésére ősi tradíciók szerinti, finoman kidolgozott módszereket alkalmaznak. A haikai a szimbolizmussal mutat rokonságot, bár képei meglehetősen realisták. A realista és a szimbolista elemek egyesülései, amelyek Basó költészetének egyik titkát is képezik, a fent leírt technikák eredményes alkalmazásának köszönhetőek.

Hét esszé- és versgyűjtemény reprezentálja a Basó-iskola tevékenységét. A *Fujuno-hi* (Téli nap, 1685), a *Haru-no-hi* (Tavaszi nap, 1686), az *Arano* (Pusztaság, 1689), a *Hiszago* (Tök, 1690), a *Szarumino* (A majom szalmaköpenye, 1691), a *Szumidavara* (Faszénkupac, 1694) és a *Dzoku Szarumino* (A Szarumino folytatása, 1698). E gyűjtemények időrendben történő tanulmányozása követhetővé teszi Basó költői fejlődését. Pályáját tekintve szembevetendő a fokozatos érzékenység az egyszerű élet, a hétköznapi tevékenységek iránt. Sokszor emlegetett felismerése, miszerint a költészet dinamikája érdekében mindig új tartalmakat kell az öreg formákba tölteni, kortársai és követői között hamar meghallgatásra talált. Késői éveiben gyakran hangsúlyozta a könnyedség szerepének fontosságát. A Szumidavara kötet után pedig ez a könnyedség az *okasimi* terminussal kombinálva költői fejlődésének utolsó állomása lett. Az *okasimi* összefüggésbe hozható a komikus szellemmel, de azért jelentősen különbözik a korai haikukban gyakran alkalmazott pusztán nevetségéstől. Valójában összekacsintás a költő és az olvasó között. Egyszerű és természetes humora bölcsességet takar. Szaikaku a prózában dolgozott hasonló szempontok szerint. Kettejük tevékenységének művészi értéke és irodalmi jelentősége is hasonló volt.

Basó halála után stílusa tanítványai közvetítésével elterjedt az egész országban. A *Kikaku* (1661–1707) által indított Edo-i iskola, valamint *Ranszecu* (1654–1707) munkássága a *Meidzsi*-korszak (1868–1912) első éveire is hatással volt. Mesterük e két híres tanítványát egyszer úgy jellemezte, hogy olyanok, mintha az ember az egyik kezében barack-, a másikban pedig cseresznyeágot tartana. Amíg *Kikaku* stílusa szabad és életerős, addig *Ranszecu* finom és lány volt. Am Basó leghűségesebb követőinek és magyarázóinak mégis inkább *Kjorai* (1651–1704) és *Boncsó* (?–1714) tekinthetők. Költészetük stílusa és színvonala közelebb állt a mesteréhez, verseik tisztasága a haikai legfontosabb esztétikai alapelveinek, a *szabinak* és *siornak* olykor lenyűgöző alkalmazása következtében szembevetőbb. Sőt, *Boncsó* a tárgyszerű és realista leírásban gyakran még mesterénél is eredetibb. Főleg az intellektuális elemeket fejlesztve ő készítette elő a haikaiban a terepet Buszon és mások számára.

Buszon Tanigucsi (1716–83) és költőtársai (*Taigi*, *Gjódai*, *Rankó*, *Rjóta*, *Csora*, *Kitó*, *Sóha* és mások) egy új stílust fejlesztettek ki, amelyet a korszak (1781–89) után *Temmei*-nek neveztek el. Buszon saját korának híres festője volt, míg verseit sokáig csupán szűk körben olvasták. Költészetét csak később fedezték fel. Ő és *Taiga* (1723–76) alapították meg a *Nanga* (déli stílus) festőiskolát, amelynek stílusjegyeit Kína déli területéről vették át. Bár festészetének megítélése az azóta eltelt idővel cseppet sem halványult, mégis, ma már költőként jelentősebbnek tartják. A kiotói haikai-kör tagjaként alkotott, ám kicsapongó életmódja miatt költői aktivitásának színvonala állandóan változott. Elefilozófiája Basótól eltérően inkább hedonista és romantikus. A mesék és mítoszok csodálatos világának klasszikusok által inspirált hatására versei néha gyermekien kedvesek. Festőisége meghatározta költészetét is; benyomásainak rögzítéséhez előnyben részesítette a vizuális képeket a lírai effektusokkal szemben. Stílusa ebből következően grandiózus, bár az általa nagyra becsült régi költők halk és finom intimitásukról voltak nevezetesek. Míg Basó szubjektív idealizmusa a Kamakura- és Muromacsi-korszak szellemiségének minőségét tükrözte, addig Buszon visszatért a *Nara-Heian* korszak (710–1185) tárgy-szerűségéhez, a kínai költészet és a nanga-festészet színeinek intenzitásával dúsitva azt. Haikairól szóló elméleteiben sohasem említi az ember és a természet közötti harmó-

niát, viszont szószólója a képzelet szabadságának, feladatának tekintve az így keletkezett világ felderítését és élvezetét.

Buszon idejében a korábbiaknál is gyakrabban tartottak haikai-találkozókat. Minden hónapban kiválasztottak két-három témát, amelyek megverselésére versenyt hirdettek. Ezeken a versenyeken igyekeztek a költők a költői megvalósításban egymást túllépíteni, inkább támaszkodva a képzeletre, mint saját aktuális tapasztalataikra. Letelepődése után Buszon fő érdeklődése is az ilyen találkozók felé irányult, amelyeken a kiválasztott témák a klasszikusoktól, valamint a *kidai*-nak nevezett („évszak-téma”) meghatározásokból származtak. Bár a haiku fokozatosan átvette a haikai helyét, és egyre népszerűbbé válva időleges fejlődésnek indult, Buszon után azonban ez a fejlődés egészen addig megszakadt, amíg a Meidzsi-kor elején *Siki Maszaoka* el nem indította mozgalmát a haiku megújítására.

Buszon és Siki között az átmenetet *Issza Kobajasi* (1763–1827) képviselte. Issza *Sinano* tartomány egyik kis falujában született. Életét szüntelen balszerencsés események kísérték. Kisgyermekként elveszítette édesanyját, mostohája és féltestvére lenéztek és megalázták, vándorévei nélkülözések közt teltek. Kénytelen volt visszatérni szülőfalujába, ahol hátralévő élete során szerette volna költészetét kiteljesíteni, de féltestvére kitérta a családi hagyatékából, felesége és gyermeke meghalt, háza tűz martaléka lett. Életét végül egy raktárpületben fejezte be, még ott is szüntelenül gúnyolódva szvenedésein. Ennek az életnek az eseményeit beszélte el költeményeiben. A Basónál már megfigyelt szájalom érzését természeti és állatképek alkalmazásával az emberi társadalom szatirikus ábrázolására használta. Issza kegyetlen mosollyal erőlködött, hogy a körülmények hálójából menekülhessen, de nem volt képes felülemelkedni nehézségein. Történeiseinek gyakran adott komikus fordulatot. Az Edo-korszak felemelkedésének és hanyatlásának szellemi kontrasztját Basó mellett Isszával szemléltethetjük a legkifejezőbbben. Visszatért a haikai eredeti, egyszerű szellemességéhez, ám tréfái szomorúak, humora pátosszal telített. Költészete bizonyos értelemben igazolja Basó művének a későbbi korokra is kiterjedő hatását, hiszen Issza nagyságát Basó szellemiségének ismeretében fedezhetjük fel igazán.

Az Issza utáni költőket gúnyosan *cukinami*-nak (hónapos) nevezték, mert a verskomponálást kizárólag társasjátékok sorozatára redukálták. Egyre több *sósó* (költőmester) kereste azzal a kenyerét, hogy az ilyen versek készítésének gyakorlatát tanította.

Az új mozgalom vezetője, a valódi haikai szellem helyreállítója, *Siki Maszaoka* (1867–1902) volt. Siki hosszú éveken át gyógyíthatatlan betegségben szenvedett, ez okozta korai halálát is. Saját bevallása szerint fájdalmait a versírással próbálta feledtetni. Mesterkéltységükért, és azért az önelégült és üres tiszteletadásért, amellyel Basó tanainak adóztak, mélyen megvetette, és ha tehette, kigúnyolta a cukinami-költőket. Versei Buszon objektív modorra emlékeztetnek. Inspirációit „természettvázolataihoz” a 19. századi modern európai festők rajzaiban lelta meg, majd kiegészítette a haikut a plein-air iskola tanításaival. Ezt a technikát sok író is átvette a naturalizmusba való átmenet időszakában. A Meidzsi-korszak vége felé a francia irodalmi munkák hatására történt változások egyik konzekvenciájának tekinthető, hogy a költők a realizmustól a szimbolizmus felé fordultak. Siki elméletét a tanka reformációját hasonlóképpen végrehajtó *Araragi* iskola fejlesztette tovább. Siki rövid és nagy hatású életében a haikait olyan divatjamúlt költészetnek tekintették, amely az új korban már nem bírt semmiféle jelentőséggel. Ezentúl kizárólag csak hokkukat írtak, és ettől kezdve használták ezekre a rövid versekre a haiku elnevezést.

Siki az európai irodalom hatására a kor sajátosságait is figyelembe véve járult hozzá a japán irodalmi hagyományok megreformálásához. A *Taiso* időszak (1912–26) során a Basó iránti érdeklődés feléledésével ismét szubjektív jellegű haikukat kezdtek írni. Ez azonban nem jelentette azt, hogy teljesen visszafordultak volna Basó stílusához, és azt sem, hogy európai hatásra a szimbolistákat vagy a szabadverselőket utánozták. Történtek ugyan kísérletek a haikunak az új izmusok által befolyásolt átdolgozására, de viszonylag kevés eredménnyel. Az eredendően arisztokratikus tanka sem tűnt el a nemesség befolyásának csökkenésével. A tanka korábban szinte kizárólag a harcosok osztályában gyakorolt versforma volt, ám a Meidzsi-kor óta az értelmiség is folytatta ezt a verselési gyakorlatot.

A haiku az Edo-korszak városi és paraszti rétegének művészetéből született, és máig nem veszített népszerűségéből. Olyan nagy regényírók is írtak kitűnő haikukat, mint *Odzaki Kójó* (1867–1903), *Nacume Szószeki* (1867–1916) vagy *Akutagava Rjúnoszuke* (1892–1927). Ennek az a magyarázata, hogy a jó haiku a legmagasabb művészi felkészültséget követeli, márpedig gyakori vélekedés szerint a próza Japánban mindig is a költői technika fejlesztésének fontos eszköze volt.

A haiku a legkésőbb kifejlődött japán irodalmi forma. Rendkívüli egyszerűsége tette népszerűvé mind a városi, mind a falusi nép között. Basó fellépésétől jelképezte az élet bonyodalmaiktól és nehézségeitől való szabadulás érzetét. Egyszerűsége ellenére mégsem valami „jártasság”, amit könnyen el lehetne sajátítani. A hatalmas írott anyagban viszonylag ritka a valóban művészi értékű haiku, a rengeteg haiku-költő közül kevés igazán elsőrangú művészt ismerünk. A művészi alkotások a japán ember életében mindig az esztétikai élmény és a szórakozás forrásai, és ez a két elem a haikuban ügyesen és harmonikusan kombinálható. A japán művészet mindenkori karaktere, hogy a legegyszerűbb és legtömörebb formában ragadják meg a valóság lényegét. Mindezt figyelembe kell vennünk, hogy valóban megbecsülhessük a haiku maradandó esztétikai értékeit.

Kodzsiki – 3 kötetes, szájhagyomány által terjedt dalokból összeállított gyűjtemény, kiadta *Ó-no-Jaszumaro* 712-ben.

Manjósú – A Manjósú-korszakról elnevezett négykötetes antológia, anyagát a 8. században gyűjtötték. Leggyakrabban használatos az *Ivanami Soten* által 1940-ben előkészített kiadás, illetve annak utánnyomásai.

Teitoku Macunaga (1571–1653) – Kiotóban született, és ott folytatott költészeti tanulmányokat. A japán verselés kimagasló tudora volt, költői iskoláját több későbbi híresség látogatta.

Szóin Nisijama (1605–1682) – szembefordulva a Teitoku-iskola szabályaival és lelketlen monotóniájával, követőivel együtt létrehozta a Danrin-iskolát. Az általuk képviselt stílus fejlődésének középpontjában a személyes élményanyag újszerű kezelése és a szóhasználat szabadsága állt. Az iskola későbbi hanyatlását is ezek elfajulása, a túlzott szellemeskedés és a gyakran trágárságba hajló humor idézték elő. Szóin a *Higo* provinciabeli *Jacusiró*-ban született, gazdag kereskedőcsaládban. Bár egész életét a renga-költészetnek szentelte, és a haikait másodrendűnek tekintette, mégis egy újszerű gondolkodásmódú és kifejezésű haikai-stilust alkotott, olyan követőket vonzva maga köré, mint *Szodó*, *Basó* és *Szaikaku*, akik elégedetlenek voltak a Teitoku-iskolával.

Szaikaku Ihara (1642–1693) – Ószakában született, gazdag kereskedőcsaládban. Kezdetben haikait tanult Szóinnál, ahol korán figyelemre méltó tehetségnek bizonyult. Később az elbeszélés, az uki-jodzói felé fordult. Egyedülálló volt az örömnegyedek szerelmi botrányainak és a kereskedő osztály pénzvárgásának realista ábrázolásában.

Mondzaemon Csikamacu (1653–1724) – a japán színjátszás legkülönösebb figurája. Szamuráj családban született. Főleg drámákat írt egy ószakai bábszínház tagjaként, amelynek később vezetője lett.

Ningjó zsóruri – Bábszínházi darab, amelyben minden bábút egy vagy több ember mozgat, mialatt a párbeszédet és a leíró részeket szintén egy vagy több ember recitálja szamiszen zene kíséretében. Az ószakai *Bunraku* színházban tartottak több rövid darabból álló bemutatókat, de más színházakban és városokban is voltak ningjó zsóruri (vagy *ningjó sibai*) előadások. Ez a végtelenen kifinomult színjáték a 16. század vége felé keletkezett.

Szaigjó (1118–1190) – Természetköltő volt, műveit egyszerűség és közvetlenség jellemzi. 22 évesen elhagyta a császári udvarban élő családját, hogy buddhista szerzetes legyen. Élete utolsó éveit vándorlással töltötte.

Szogi (1421–1502) – Japán klasszikus, virágzása idején a renga-költészet vezető képviselője volt. Élete nagy részét vándorlással töltötte, útjairól sok verse tanúskodik.

Szandzosi – „A három jegyzetfüzet”. Basó beszélgetései a haikairól. Szavait földije és hűséges tanítványa, *Tohó* (1657–1730) jegyezte le és szerkesztette kötetbe.

Dzoku Goron – „Még öt tanulmány”.

Jamanaka Mondó – „Beszélgetések Jamanakában”.

Kjoraiso – Kjorai által összeállított beszélgetések gyűjteménye, három kötetben. Az első kötetben Basónak a tanítványok által feljegyzett kritikái és mondásai találhatók. A második kötet a tanítványok kritikáit, a harmadik a haikai vers-láncainak (kapcsolatainak) alapelveit és technikáit közli. A haikairól megjelent kiadványok közül a Szandzosi és a Kjoraisot tekintik mindmáig a legjobbaknak, a szerkesztők ezekben kezelték tárgyakat legkevésbé dogmatikusan. Mindkettő a Basó-iskola alapvető elméleteit tartalmazza.

Nanga-festészet – Az iskola az Edo-korszak közepétől a Meidzsi-korig virágzott. Képviselői impresszionista stílusban festettek. Fontosnak tartották a festészet és a költészet egységének megteremtését.

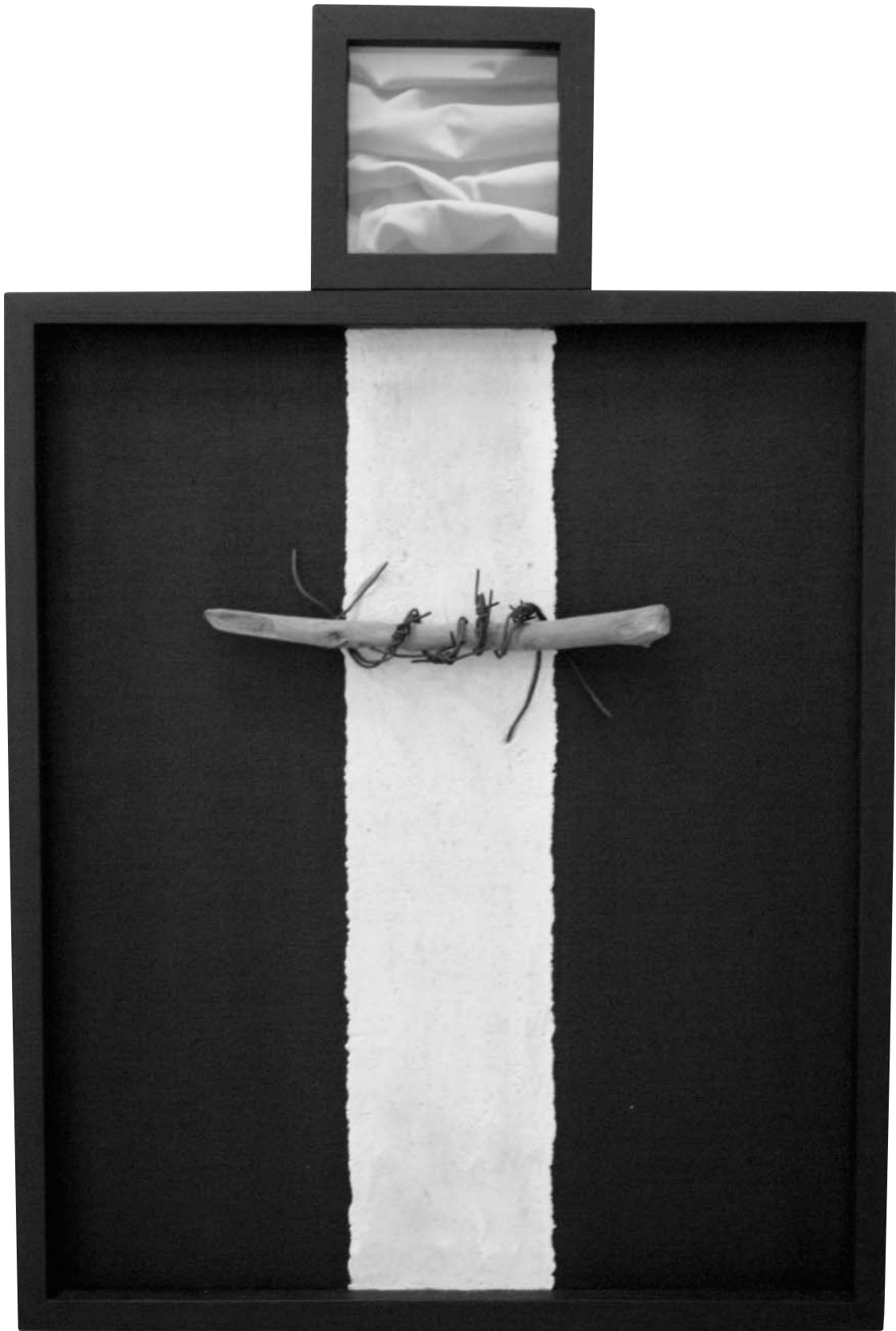
Cukinami – Az értékcsökkenés terminusa. Későbbi irodalmi jelentése: középszerű, utánzó, mesterkelt, lélektelen. Bár Siki reformmozgalma a cukinami típus ellen intézte támadásait, a havonta történő találkozások gyakorlata a reform utáni költőknél sem szűnt meg.

Araragi – Egy magazin volt, amelyet Siki követői alapítottak, 1908-ban, *Itó Szacsio* (1864–1913) kezdeményezésére. Több, mindmáig fontos tanka-költőt mutatott be, akik a Manjósú hagyományait követő realista stílust tették meg a tanka fő áramlatának.

Odzaki Kjó (1867–1903). – Az átmeneti időszak (az Edo-korszak és a Meidzsi nyugati hatásra kialakuló irodalma közötti kor) képviselője, kiemelkedő stilisztája volt. A kortársak szerint *Kóda Rohan* (1867–1947) mellett a kor legjelentősebb írója.

Nacume Szószecki (1867–1916). – A pszichológiai iskola tanára, humorista és regényíró. A Meidzsi-korszak legnagyobbak tartott írója.

Akutagava Rjúnoszuke (1892–1927). – Japán kimagasló novellistája, Nacume Szószecki tanítványa.

Kelemen B. Benjamin munkája

Gyerekkorunk otthona

II. Kitalálni egy otthont

24. A faun hívása

Szóval, úgy éreztem, hogy balettbe járni nem elég, nézőnek lenni kevés. Erre a hiányérzetre váratlanul Rómában, a Galleria Borghese-ben kaptam megvilágosodás értékű választ. Nem tudom már hol állt, egy teremben vagy a kertben, arra sem emlékszem, hogy láttam volna róla reprodukciót, legfeljebb hallomásból ismertem, lényeg az, hogy egyszerre ott álltam szemben Lüszipposz táncba lendülő faunjával, illetve annak fehér márványból készült másolatával. Később még a világkerékben táncoló, hajfürtjeit lobogtató Siva rendített meg személyesen, de az inkább gondolatilag. Ez a faun viszont, ahogy karját a két kis cintányérral hívón magasba emelte, világtalan köszemével nem rám, hanem valahová belém tekintve, egész testének félfordulatával a kezdő lépést ingerlően útnak indítva, és minden porcikámból érzékszervet varázsolva teljesebb valómban is megbabonázott. Furcsa módon a sokféle kavargó képzetek között feltűntek az apostolok, akik a holtából feltámadó Krisztussal találkoznak egy régóta várt és immár valóságosan megnyíló történelemben. Ahogy Krisztus őket hívta, úgy intett nekem is a faun, én pedig rögtön láttam benne a metaforát, csak hirtelen nem tudtam még megfogalmazni, hogy minek a metaforáját. Kosztolányi szembesülhetett így Esti Kornállal, vagy az ő mestere, Nietzsche, Dionüszossal. Hogy mi volt ez? Látomás a szabadítóról, csábítás a tilalmak megszegésére, a „korlátlan természet” hívása, költészet, ritmus, vágy, talán halálvágy, talán újjászületés végett, talán menekülés a józan élettől, talán valami lényeg felismerése, bepillantás önmagam titkaiba, legbelsőbb erőforrásomba? Nem tudtam volna világosan megmondani, pontosan meghatározni, hogy mi ebben a faunban a megrázó, csupán később jöttem rá, hogy mámorosan akkor önmagammal szembesültem. Egy másik önmagammal persze, amelyről egyébként tudomással bírtam. Úgy, hogy nem feltétlenül mélylélektani felismerésben részesültem, vagy legalább is nem csupán abban. Ami mindent megváltoztatott, s az élménynek többletértéket adott, az voltaképpen Lüszipposz művészete volt, s ezen belül is kevésbé a sokat magasztalt arányok, az anatómia magabiztos kezelése, a részletek bravúros árnyalása, hanem inkább összjátékuk, amely a megrendítő hatást eszményi formába öltöztette, noha maga a hatás végső soron nem ebből állt. Egyetlen istenszoborban, sem görögben, sem másban, nem találkoztam ilyen feszültségű és ilyen titokzatos hívással. Valószínűleg azért, mert egyikükkel sem azonosultam, közéről sem.

Ahogy engem ő hívott, az én voltam. Az az én, aki meg tudja haladni önmagát, hogy elérje őt. Bízott arra, hogy a találkozás lehetséges. Feltéve, ha úgy lépek, ahogy ő mutatja. Ha ehhez megteremttem magamban a képességet, ha felmértem, hogy az, aki vagyok, beavatást nyerve az ő misztériumába, eltáncolhatja a maga virtuális vetületeit. Vajon ez a faun nem az alanyiség és az alkotás viszonyának példázására lépett elő? Alakító, mozgató, feltáró képességét tekintve mindenképpen. Arra intett, legyen a találkozásból alkotás, hozzam lét-

re azt, aki lehetségessé válik, amikor felindulok az ő zenéjét hallva, megindulok őfelé. Nyilván az íróhoz szólt, aki történetbe ágyazott figurát jelenít meg belső sugallatra, belső materiából, még akkor is, ha valóságos, külső minta alapján dolgozik. És ha azt tekintem, hogy a kitárt kar hívása nem pusztán egy személynek szól, akkor, továbblépve az értelmezésben, az író sokszorozódó képességére kell gondolnom, és megértek valamit abból a kavargásból, nyüzsgésből, ami ezzel az igéző hírnökkel szemközt támadt bennem akkor, illetve bennünk – hiszen meglepetés éppen azáltal ért, hogy egész kis csoportot képeztem, mintha egymásba nyíló tükrök játszanának képmásommal. Minek alapján lehetett asszociálni az író szereplőket szaporító képességére, viszont kevésbé lehetett önmagamat azonosítani. Nem várhattam ehhez komolyabb segítséget a fauntól, legalábbis nem a fizimiskájának utánzásától, hiszen eszembe sem jutott sem azelőtt, és még az ő hatására sem, magamat torzonborz, hátul is farkokkal ellátott bozótlakónak elképzelni, még eszményi változatában sem. Hogyan képzelhettem hát, hogy e találkozásban önmagammal szembesültem? Kihez szólt a hívás? Válaszolni erre, a szembesülés kölcsönösségének logikája szerint, csak szimmetrikusan lehet: ki volt a faun, akiben mégis magamra ismertem? Hosszú időbe telt, amíg rájöttem, magában a kérdésfelvetésben van a hiba: amíg így bonyolítom, az apória fogva tart. Lüszipposz művészi remeklése sem a faun kiletében van, hanem a beállításában, a mozdulatában. Döbbenetes erővel ez rántotta magához a tekintetemet. Emlékezetem a hívásra megy vissza. Abból áradt a hatás. Hová hívott? Csak találgatni tudtam volna. A hely megnevezése a nézőre van bízva, tehát ugyanúgy mondhattam volna, hogy az eleuziszi rejtélyekbe, mint a szomszéd faluba. Állítani bizonyosan annyit lehetett, hogy ez a világtalanul éleslátó szem, a szakállban nyíló száj, a két kar, egyik vízszintesen befelé hajlítva, a másik könyökben függőlegesen emelkedve arra buzdított, menjek el onnan, ahol vagyok, tovább, máshova. Ide kívánczik még, hogy a faunnak nem kecske, - hanem emberlábat faragott a szobrász. Így indult táncba. Úgy tetszett, általam is követhető lépésekkel.

Mindezt nem fogalmaztam meg ott a *Galleria Borghese*-ben, de már akkor elneveztem a vidám tudomány hírnökének. Valami végzetes vonást ugyan fel lehetett fedezni abban, hogy kimozdító szándékát nem kötötte semmihez, sem időben, sem térben – menjek, táncoljak, ennyiből állt az üzenete –, engem azonban szédület fogott el a táncba hívástól, a szív ütemére visszahangzó lüktetés ígéretétől. Eszembe jutott persze, hogy Dionüszosz valamilyen alakváltozatával találkoztam, egyáltalán nem jutott viszont eszembe, hogy tragikus jelenségnek fogjam fel. Az én Dionüszoszom nem ismer-te a szenvedést. Nem ismerte Nicole-t sem. Azt vettem észre, hogy velem akart kiváltságos kapcsolatot létesíteni, és ezt a felfedezésemet valahogyan nem akaródzott Nicole-lal megosztanom.

Pedig egymáshoz tartoztunk gyengéden, meghitten, jókedvűen. Magától értetődően. Ervényben maradtak az első szerelmi vallomások is. Nem kellett magyarázkodni,

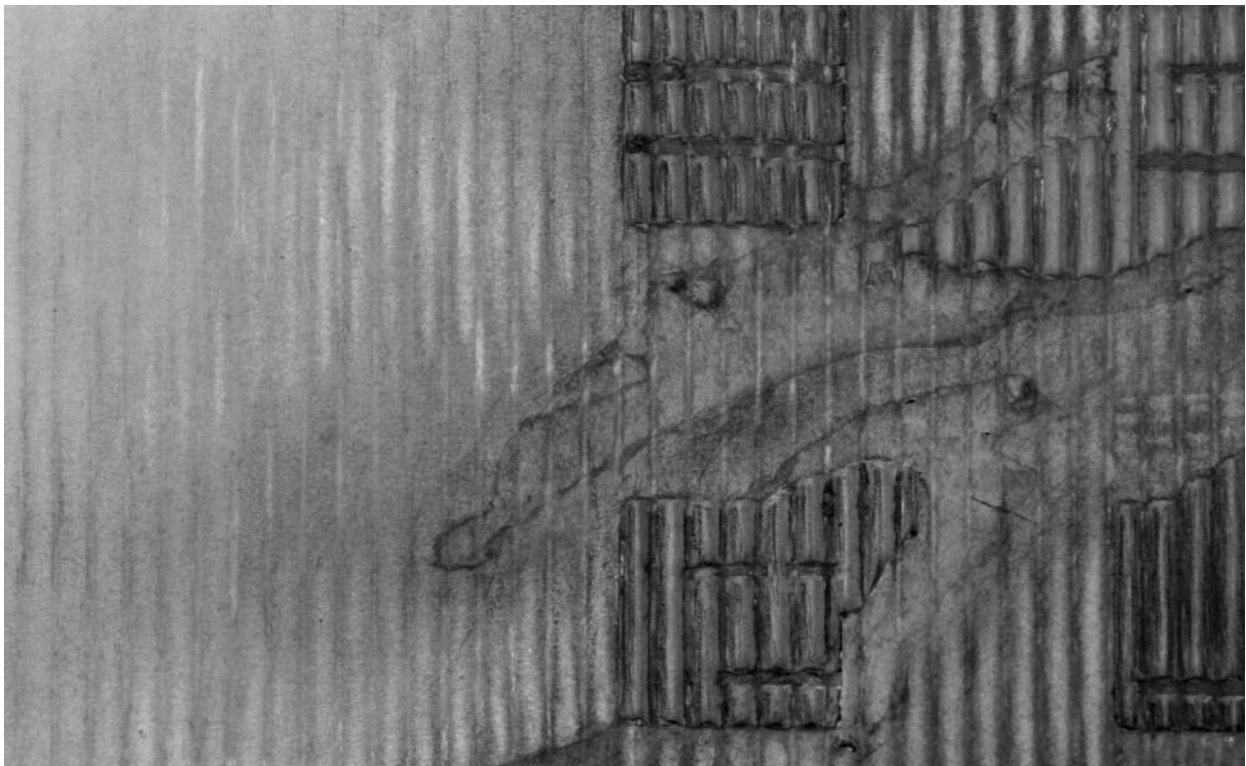
érzéseket egybehangolni. Orrán a parányi barna pöttyöt minden reggelinél újra felfedeztem, tréfálkoztam szakadatlanul, mert élveztem a nevetését, viszonztam előzékenységét, alkalmazkodását. Kis termete miatt házasságunk első lakásaiban az élet rajzfilmbe illő dimenziót kapott: meglepett, ahogy feleségem tett-vett íróasztalnál, konyhában, fürdőszobában, meglepett, hogy ugyanúgy mozog, ahogy én, az ő szemében a nagyra nőtt személy, és hogy ettől az amúgy szűkösre méretezett helyiségek tágasnak látszanak. Hízelt, hogy nekem öltözködik. Volt egy rózsaszín selyempizsamája, cikcakkosra vágott nadrágszára lábikránál végződött, mint az udvari bohócoké, vagy mint Pucké a Szentivánéji álomban: azt imádtam leszedni róla. És volt egy sziürke télikabátja zöld szarvasbőr gallérral, azt imádtam felsegíteni, amikor első munkahelyére, egy reimsi gimnáziumba indult a hét elején. Az 1963-as tanévkezdetre nevezték ki, amikor Antonyból a rue Brocába költöztünk. Vonattal utazott, az akkori lassú járatokkal másfél óráig tartott egy út; az ide-oda bumlizást elkerülendő szobát vett ki egy szintén párizsi kolléganőjével, óráit pedig sikerült úgy csoportosítania, hogy szerda este már visszaért, alaposan kiéhezve: ilyenkor rántottával vártam. Ennél változatosabb főzési tudománnyal akkor nem bírtam, nem is óhajtottam bírni, azt a nézetet vallva, hogy az éhhalál elkerülése a fontos, nem az ízlelőbimbók kényeztetése. Felfogásom kivédésére született meg Nicole-ban az a hallgatóságos döntés, hogy amikor lehet, engem főzni nem enged, beéri mosogatói szolgáltatással. Egyéb munkamegosztásunk is méltányosan alakult ki, s egészen természetesen: takarítást, bevásárlást felváltva végeztük, a költségeket megosztottuk, a kocsival én foglalkoztam, a lakást ő csinósította. Hozzájárult a szerencsés egyensúlyhoz, hogy az időnkénti könyvtári kutatáson kívül munkámat otthon végezhettem – az állami kutatóintézet (CNRS), ahová 1961 októberében vettem fel, kötetlen munkaidőt biztosított. Hozzájárult persze a rugalmas életszervezési lehetőség olyan alkalmak felbukkanásához is, amelyek a tolvajt szülik.

Téved azonban, aki ebből a helyzetjelentésből nőcsábáztatra következtet. Persze, ismert az a férftípus, amelyik zaklatottan folyvást szexről álmodik, már a punci szóra is nyálát csurgatja, és majdnem mindegy neki, hogy ki is az a nő, kinek combjára, mellére, hasára, seggére rá kívánja vetni magát, ha az illető nem teljesen visszataszító, ő, mármint a mohó bagzó, hol erőszakosan, heregolyóit bőszen lóbálva, hol pitízzve, mint az ebek, nyüzszítve és lihegve kuncsorog nála lakomázási szándékkal, s ezen az ösztönszinten tökével azonosuló énje a legszerényebb juttatásokat is érdemrendekként tűzi ki hajtókájára. Ami engem illet, nem tartoztam ehhez a numerahalmazó s a halmozásban önigazolást kereső fajtához. Persze, visszateztett, ha netán az orromra húzták, de a nem is olyan gyenge nemhez való vonzódásomban mára ment ki a játék. Nehezen választottam el az érzéseket az érzelmektől, ez utóbbiak nélkül testi kapcsolat valójában nem vonzott. Sajnáltam rá az időt. A vonzódáshoz szerelem kellett. Holott a romantika hagyományos tartozékait: holdfényt, ábrándozást, eszményítést inkább giccsesnek minősítettem, s látszatra a romantikából csupán az iróniát vallottam magaménak, ami miatt, hangulatrontás címén, gyakorta ért szemrehányás. Csakhogy az irónia az én esetemben, és feltehetően mindenki másnál is, a biztonsági szelep védelmező szerepét látta el a romantikában mindig kitörésre készülő szélvész és tűzhányó dúllásával szemben. A nő, ha kellett, érzelmeivel együtt kellett, emésztően és önemésztően. A mindent vagy semmit ésszerűtlen indulatával, s a lehetetlen követeléssel járó

gyötrelemekkel. Talán a gyötrelem jobban kellett, mint maga a nő, de azért ezt nem állíthatom bizonyossággal. Azt viszont határozottan állíthatom, hogy a szerelemmel együtt rendszeresen jelentkezett az igény kiegyensúlyozott, voltaképpen polgári házasságban megvalósítható együttélésre. Hiába törekszik az ember racionalitásra, attól még nem lesz logikus.

Beletelt két évtized is, és ennek minden viszontagsága, amíg rájöttem, Nicole meg én e téren mennyire hasonlítunk egymásra. Házasságunk első négy, nyugodtnak mondható évében viszont a magam érzelmi-érzéki világának a törvényeit sem tisztáztam. Az övét még annyira sem, és ha akkor valaki rájuk kérdez, visszafordítottam volna a kérdést: érdemes-e egyáltalán ilyesmivel foglalkozni? Gondtalan időket éltünk, és a házasságot többek között éppen azért választottam, mert a nyugalmat biztosította. Ha Nicole akkor szenvedélyre tart igényt kapcsolatunkban, kínosan ért volna, ahogyan ért is később, amikor lángolni óhajtott. De megérthetem-e a történeteket, ha csupán az én elvárással hangoztatom az én szempontomból? Hajdan ugyan nem emelkedtem a magam láthatára fölé, de legalább utólag számot kell vetnem az ok és okozat egymáshoz illeszkedésével. Mai szemmel felmérhetem az én szenvedély-ellenességem következményeit. Azt például, hogy bár Nicole elfogadta az én feltételeimet, egyik legkedvesebb szerzőjének Racine-t tartotta, és egyáltalán nem tagadta, hogy érzelmi életében oltárt emel a *passion*nak. Felteszem, ha diákkorunkban túlfűtött hangot ütök meg, ő is szertelen lendülettel válaszol. Iróniám viszont az áradozást nem tette lehetővé. Bizonyos értelemben tehát hiába szeretünk egymást, hiába lettünk férj és feleség, az ő személyiségének egy része nem bontakozhatott ki szabadon. Gondját nem velem, hanem a tükörrel osztotta meg, attól kért bátorítást és tanácsot: bátorítást az elbizonytalanodás ellen, hiszen szerelme csak részben nyert fogadtatásra, tanácsot pedig egy viselkedési minta megtalálásához, mivel az általa természetesnek érzett kifejezési forma tiltás alá került. Más szóval társalkodónőre önnön képmásában talált, és vajon a nárcizmustól lehet-e szerencsés válaszokat kapni?

Előfordult meghittebb pillanatokban, hogy azzal a tekintettel nézett rám, amellyel a fürdőszobában önmagába zárkozott. És igyekezett úgy mozogni, lakásba bejönni, asztalt teríteni, erkélyre kikönyökölni, ágyba bújni, és minden módon úgy mutatkozni, ahogy azt a külvilágban megfigyelhette filmekben, divatlapokban, hirdetésekben. Kelléktárból kölcsönzött, és mert ritkán volt biztos a dolgában, előfordult nemegyszer, hogy helyesbített, igazította magát valami utánzásra méltónak tartott példához, s amikor látta, hogy mesterkedését észreveszem, zavarba jött, lemerevedett. Bizonyos értelemben okolhatott engem is gátlásainak növekedéséért – mivel pedig erre a felelősségre nem gondoltam, s a csomókat egyszerűen alkati eredetűnek fogtam fel, bogozásukra nem én voltam a legalkalmasabb. Hiányérzeteimről sem igazán szereztem tudomást, illetve nem tartottam lappangásukat komolyan egészen a Lüszipposz szobrával való találkozásomig. Abban az áramütészerű megrázkódtatásban, amit a faun okozott, benne foglaltatott az is, hogy a hiányérzetek beértek, s előbb-utóbb valamilyen lépésre készítetnek. Ott alakult ki az a meggyőződés is, hogy a műalkotások akkor hatnak a legmélyebben, amikor a befogadó személyes lelki problémáit bolygatják meg, és nem feltétlenül a szublimálás irányában. Tisztán emlékszem egy jelenetre. Nicole görögországi túráinkról való visszaúton vásárolt egy olasz szalmakalapot, persze hatalmasat, kürtőset, és azt követelte, hogy vegyem le ebben a Lago Maggiore egyik teraszkielátójának a korlátjára

Kurcsis László munkája

telepedve. Ráadásul ünnepélyes arcot vágott műmosolyal, nem hagyta magát nevetetni. Megszólalt a faun: Lódd le. Nem őt, mármint Nicole-t, a védencedet, akit szeretsz a kalap ellenére, hanem magát a rohadt kalapot, jó messzire bele a tóba. Sajnos, a fényképezőgép ilyen James Bond-i teljesítményre nem volt képes, csak a fotót készítette el a házi béke érdekében. Magamban pedig lehangoltan azt gondoltam, ezen a képen nyoma sincs a tánchba hívás szikrájának.

Párszor megfogalmazódott később is a gondolat, aztán, amikor éppen ezt a szikrát felfedezni véltem egy cirmos szempárban a Mikeş Kelemen Kör találkozóján, nyomban tánchba lendültem. Úgy éreztem, eljött ennek a lépésnek az ideje, és nem csak késznek, hanem szabadnak is éreztem magam rá. Semmiképpen sem éreztem árulásnak. A házasság szentsége mellett sosem voksoltam. Arnyaltabban: jogi és erkölcsi megkötéseit külsőségesnek véltem. Azt tartottam, naivul, idealistán, és még ma is azt tartom, hogy férfi és nő között a kapcsolatnak az érzésre kell alapulnia: amíg az érzés erős, a házasság megbonthatatlan, ha meg az érzés elgyengült, akkor mi szükség a formások fenntartására? Pár évvel később a hatvannyolcasok között elharapózkodott ez a nézet, s éppen ezért érdemes megemlíteni, hogy ahhoz a kisebbséghez tartoztam, amelyik jó példával előttük járt. A fent említett érzés az én képzetemben *átmenetileg* megfért a többnejűséggel, annál is inkább, mivel akkoriban már a fogamzástáplálás felvirágzása mentesített mindenkit (aki akarta) a kényelmetlen gyermekáldástól. Ilyenformán egy félredugás az én szememben nem számított házasságtörésnek, inkább alkalmazkodásnak a világ egyik legelterjedtebb gyakorlathoz, amellyel kapcsolatban, mikor később egy párizsi lány francia hagyományt emlegetett, arra hívtam fel figyelmét, hogy Budapesten is mindenki mindenkivel, mihelyt van kivel, van mivel és van hol. Kevésbé általános és közhelyszerű viszont, hogy egyenlőségi elvből *átmeneti* esetben nem emeltem kifogást a többférjűség ellen sem. Jót tesz a népségnek, ha rugalmasan, könnyedén, előítéletek nélkül zajlik: valahogyan így képzeltem.

Elméletet persze könnyű kifejteni, de gyakorlatban mit is akartam azon kívül, hogy megszerezni vágytam a nőt, aki a tánchba hívó szikrát rám pattantotta? Voltaképpen mindent, mert belebolondultam. Valamiféle megváltást, amit bajosan tudtam volna megnevezni, hiszen ugyanakkor nemigen akartam más lenni, másként élni, mint amilyen voltam, mint ahogyan éltem. És mégis, már akkor felvetődött bennem, hogy vajon szabadságvágyból nomád élményeket kergetek-e igazán. Vagy éppen ellenkezőleg, ugyanúgy akarok élni, ahogyan éltem, csak más nyelven? Nem sokat írnak ilyesmiről, pedig fogas kérdése ez az emigránsoknak. Akkoriban egyértelműnek tetszett a válasz: persze, magyar nyelvű otthonra vágyom. Anyanyelvemen természetesebb az élet, ágyban, asztalnál, íróasztalnál nem kell alkalmazkodnom, olyan lehetek, amilyenek a múltam formált, szóval minden súlytalanabb lesz, hangsúlyosan ideértve a másikkal, a társsal való párbeszédet. Bizonyosan emlékszem, nem honvágy mozgató, a kádárista, csatlós Magyarország nem vonzott, nem álmodoztam ottani szerelemről. Egy nyugati magyar szerelem viszont annál inkább izgató. Hirtelen ez látszott eszményi megoldásnak ahhoz, hogy magyar is lehessenek a külföldön talán életem végéig töltendő évtizedek során. Ebben a rám támadó gerjedelemben eszembe sem jutott, hogy a nőügyemet emigrációs kérdésként próbálom orvosolni, az emigrációs kérdést pedig nőügyként kezelni. Márpedig a kettő, noha érintkezik, nem fedi egymást. Az anyanyelv, az anyaország a gyermekkor dédelgetettségét idézi: ez pedig, bárhol lakik az ember, felnőtt korban teljesen fel nem újítható. Nem egy magyar frigy zápu meg és bomlik fel az emigrációban, és teljesen mindegy, hogy a házaspárok anyanyelvünkön nem értenek egyet, vagy két különböző idiómán. Különbőség legfeljebb anyyi, hogy kényelvtű veszekedést sok nyelvtani hiba is torzít, no meg az, hogy a környező magyar kolónia többségét csámcsog egy anyanyelvi pár felbomlásán, mint egy kétnyelvtűn. A magyar felek mindketten új, egyéni fészkelődésbe kezdenek a közösségben, míg a bennszülött megszűnik egyén lenni, csak egyike lesz a maga világának, amelybe visszaolvad.

Lélektanilag azonban a közösség helyett inkább az egyént részesítem előnyben, s ebben a felfogásban a bennszülött helyzetének válsága és ebből való kiútkeresése már kevésbé közömbös. Házasságunk elkerülhetetlen viszontagságai például elég rendhagyóan zajlottak. Ama szenvedelmes hollandiai Mikes-találkozóról hazatérve hol csendben rágtam magamat, hol levelekben szönlögattam szerelmem tárgyát. Az egyik ilyen misszilizist felcímzett, de még nyitott borítékban több más postára szánt küldemény között előlhagytam. Egy este, mikor én már lefeküdtem, Nicole átszól a dolgozószobából: mit jelent egy magyar szó, már nem emlékszem, melyik. Olvasás közben szórakozottan megadtam a jelentést. Nicole erre egy másik szó jelentését kérdezte, nekem pedig beugrott, hogy ezek a szavak az én aznap írt levelemben állnak. Átvágtattam a szomszédba. Nicole a testes magyar-francia Eckhardt szótárral birkózva a levelemet betűzte. Mint egy egér, amely egy malomkerék nagyságú sajtot emelget Walt Disney-nél. Már félig lefordította a szöveget. Egy ideig tanítottam magyarra Antonyban, de inkább csak viccelődve, s ezek a leckék rövidesen abbamaradtak, elvégre azokban az években neki legfeljebb játéka lehetett jó a mi nyelvünk. Detektív munkára persze nem gondoltam, és most, lám. Bátorkodtam emlékeztetni arra, hogy az én magánlevelemben nyomoz. Igen, felelte, de ami a levélben áll, őt is érinti, és amennyiben ő a feleségem, szeretné tisztázni kettőnk kapcsolatát. Beláttam, hogy jogos a szempont, arra viszont, hogy házasságunk jövőjét hogyan látom, nem válaszoltam. És nem voltam hajlandó a hátralevő fordításban segídezni.

Igazából nem tudtam, hányadán állok önmagammal. Ezt mondtam végül, s ő megszeppenve elfogadta. Nem sírt, de látszott, hogy szenved, én meg szerettem volna a fájdalomtól megkímélni. Közben fel-felbukkant a faun, és mutatta, hogy ő a maga egész fehérmárvány mivoltában táncba lendül. Emlékezni sem jó erre a meghasonlásra, a bizonytalanságra. Amit a másik fél egyáltalán nem segített oszlatni. Sőt, mintha örömét lelte volna abban, amit én előbb-utóbb keresztre feszítesemnek észleltem. Bölcsebben teszem, ha egyszerű kalandként élem meg ezt a vonzalmat, de hát szenvedély türelmetlenkedett bennem, s a „mindent vagy semmit” rögeszméje végletes döntésekbe sodorhatott volna. Úgy gondoltam elborult aggyal, gyerekesen, hogy a válságból egy másik házasság segítségével lábalkatok ki. Délibabot kergettem, s amikor szertefoszlott, meglevő házasságom valóságába megkönnyebbülten, de amúgy lábadozó betegként hanyatlottam vissza. Természetesnek azt tartottam volna, hogy a kínzókamrában töltött tíz hónap után feleségem megértően ápolni kezd, vagy ami a cél érdekében még hasznosabb lett volna, egyszerűen békén hagy, amíg magamtól fel nem épülök. Elvégre gondoskodott rólam a kavardás kellős közepén is: postámat például kéretlenül utánam küldte, ahányszor vetélytársnőjéhez utaztam.

25. Nicole mellettem a párizsi folklórban

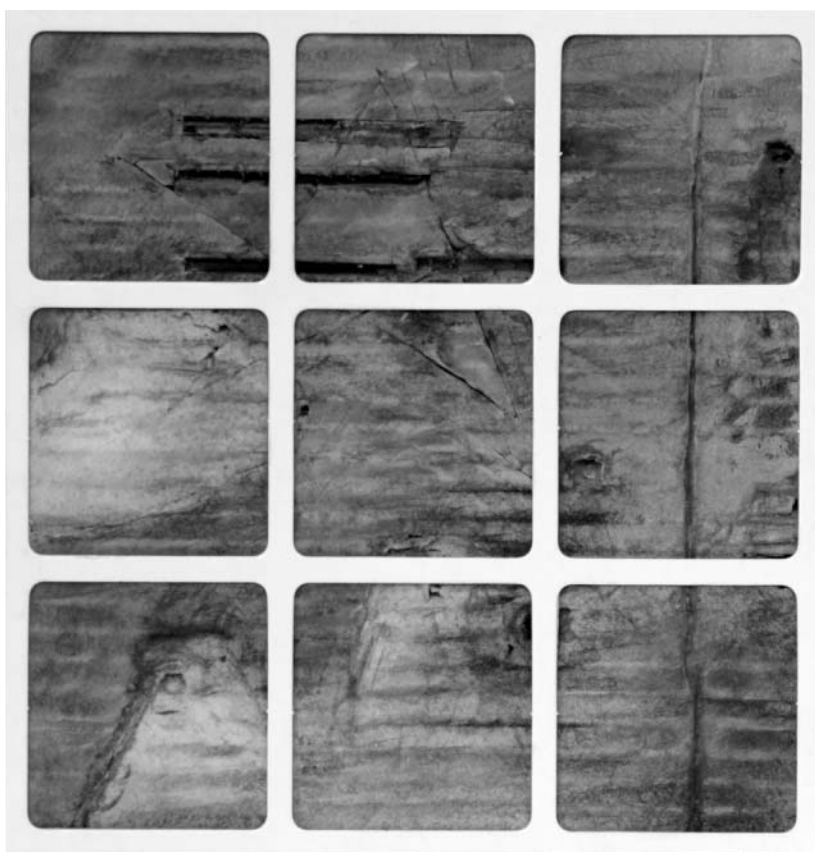
Nicole kibőjtölte a tőle való eltávolodásomat. Nem tett szemrehányást, nem sírt, lenyűgöző önuralommal viselkedett. Elutazásaimat tudomásul vette, indulás előtt még azt is megkérdezte, és egyáltalán nem gúnyosan, készítsen-e útravalót. Nem akart ágytól, asztaltól különválva élni. Apósoméknak nem szölt egy szót sem, üdvözlétképpen pár magyar szót mindig odabiggyesztett a szüleimnek írt levelek végére, úgyhogy szerencsére

az idősebb nemzedék nem ütötte bele orrát a mi válságunkba. Ebben az időben lakott nálunk Bakucz József, akit Verhaeren fordítójaként ismertem meg még az Új Magyar Kiadóban, s aki éppen kalandos nőügy miatt jött vissza az USA-ból Párizsba. Ő a maga szindbádi tapasztalatával rövidesen megszimatoilta kulisszák mögötti jövés-menéseimet, s emlékszem, egyszer, amikor bőröndömbé ruhát válogattam, székén hátradőlve, egy amerikai cigarettát hüvelykujja körméhez ütögetve, azt javasolta, ha találkára megyek, kössek lila nyakkendőt, ehhez pedig magától értetődően lila zokni kívánczik. Nicole végig mosolyogva vendégül látta, holott én hívtam hozzánk, mikor a balszerencse ráköszöntött. Igaz, hogy a meghívás csak két éjszakára szölt, Bakucz viszont két és fél hónapig maradt, és nem lehetett alkalmazkodó lakótársnak nevezni. Lábát például nem a fürdőkádban, hanem a mosdókagylóban mosta, és persze ezt az érzékeny párizsi fürdőszoba-alkatrészt letépte. Még a csövek is kiszakadtak a falból. Úgy hagyta, elment. Nicole volt otthon, amikor a vízvezeték-szerelő kijött és sitrakást hagyott maga után. Elég későn értem haza a könyvtárból. Nicole elmesélte, éppen takarította a koszt, mikor belépett Bakucz, s meglátva a csatateret, segítségét nem ajánlotta fel, csak annyit mondott: *Cochon d'ouvrier*¹, és bevonult szobájába. Ott állította össze első (nagyszerű) verseskötetét, a *Napfogyatkozást*, melyet aztán a *Magyar Műhely* adott ki. Éjfél és hajnali három között a recsegő padlót róva ritmizált, rendszeresen felferve egy csecsemőt, ki az alatta levő emeleten aludt. Ennek apja eleinte csak felülent, hogy „Monsieur Brassens” inkább ritmizáljon nappal, aztán, mikor az éjjeli recsegés kérelhetetlenül folytatódott, felrohant, s egy bőhöm kalapáccsal megrepesztette lakásunk ajtaját. Nicole semmit sem tett szöva, gyakran főzött is rá, különleges gonddal terített, amikor vendégül látta, és szóval tartotta, ha megsejtette, hogy a nagy beszélgető rám akar törni műhelygondjaival, mikor én éppen az írógépnél ülök és koncentrálni szeretnék.

En ugyanis az érzelmi viszontagságok közepette a nagydoktori értekezésem dolgoztam, és Nicole nem csak a nyugalmamért tett meg mindent, hanem segített is: lektorálta, amit írtam, stilizálta magyar versekből készített francia nyersfordításaimat, melyek szemelvényként kerültek könyvembe. Segített már akkor is, amikor a Gara-antológiába dolgozó francia költőknek ültettem át főleg XX. századi magyar költőket, s emlékszem, Pilinszky *Apokrifján* annyit pepecseltünk, hogy Pierre Emmanuel az ő végleges műfordításában alig pár szót módosított a mi változatunkon. Az 1964-es évben az antológia már megjelent, Garára azonban változatlanul oda kellett figyelni. A veszekedések egymást érték. Ha nem tévedek, két viszály keveredett egymással egyre zavarosabban. Az első a „négersorsból” nőtt ki. 1960-ban, egy iskolaévre terjedő angliai tartózkodásom előtt Gara elhívott a rue Surcouffba, elmondta, hogy a Gallimard kiadó szerződést kötött vele a *Pléiade* sorozatban készülő egytemes színháztörténeti kötetben egy fejezet megírására, a magyar színpad történetéről. Neki erre nincs ideje, írjam meg én, a British Museum könyvtárában bizonyára találok idevágó anyagot. Természetesen a honorárium az enyém lesz, és a nevem is odakerül a szöveg alá. Szóban állapodtunk meg, baráti alapon. Londonban Czigány Lóránttal társultam, aki XIX. századi magyar irodalommal foglalkozott. Elég hosszadalmas bogarászás után, cikkek, elszórt tanulmányok segítségével összeállítottunk egy szöveget, amit Párizsban átadtam Garának, jelezve, hogy két szerző van: Czigány meg én. A kötetben a fejezetet egyedül Gara László jegyezte.² Fel-

¹ Bizonyára „disznó melós” járt magyarul a fejében.

² *Histoire des spectacles* Szerk. Guy Dumur, Párizs, Gallimard, Pléiade, 1965, 1119–1129 old.

Kurcsis László munkája

hívtam dúltan, hogy képzelte ezt. Nagy lelki nyugalommal azt válaszolta: a szerződést vele kötötték, még két név túl sok lett volna, a mienkét le kellett hagyni. Csak te ebből egy sort sem írtál. De igen, ő a mi franciaságunkat gondozta. Hát ettől begurultam, felhívtam a kiadót, plági-umperrel fenyegettem, követeltem, hogy a még raktáron lévő kötetekben Gara nevét ragasszák át egy szalaggal, amin a miénk áll. Fellármáztam a Sorbonne-on témavezető professzoromat, Étiemble-ot, aki annyit elért, hogy a honoráriumot, amit az álszerző egymaga készült zsebre vágni, elosztották három részre. Többre a kiadó nem volt hajlandó, pizlicsáré ügy volt ez számára, Czigánnyal le kellett nyelnünk, hogy mellőzhető tényezőként félretolnak.

Ettől a csetepatétől függetlenül támadt egy másik, amikor az *Ecole des Langues Orientales*-on előadást tartottam az egyébként ez alkalommal távol levő Aurélien Sauvageot professzor védnöksége alatt a magyar költészet francia nyelvű antológiáiról és Ady költészetének franciaországi bemutatásáról. A *Bibliothèque Nationale* katalógusaiban 1873–1964 között szereplő gyűjteményeket soroltam 1873-tól 1964-ig, összevont szemöldökkel kárhoztatva a gyatra fordításokat, melyek nemigen keltenek a francia olvasókban kedvet a magyar költészettel való ismerkedéshez. Gara szerkesztői és szervezői teljesítményéről viszont nagy elismeréssel nyilatkoztam, és csupán elméleti kétségeket hoztam fel azzal kapcsolatban, hogy ő, a francia gyakorlattal ellentétben³, úgy akarja a magyar költészetet franciára fordíttatni, ahogyan a magyar költők fordítanak magyarra idegen verseket, vagyis formahűen, ritmus és rímképlet átültetésére töre-

kedve. Több szöveget elemeztem Nicole-al, az ő nyelvi észrevételein mértem le, hogy mi mindenre kényes a francia fül, és az egész előadásban ennek a szempontnak középpontba helyezése vezérelt. Azt tartottam ugyanis, ma is azt tartom, hogy a költői fordítás elsődleges feladata a versek megszerettetése, a cél tehát az, hogy a befogadók a szövegeket élvezettel olvassák, ez az élvezet pedig nem független a maguk ízlésigényétől. Másodlagosnak tartottam, annak tartom ma is az irodalmon kívüli szempontokat, különösen az ideológiákat, amelyek a fordítói vállalkozást nemzeti, mozgalmi vagy pártérdekhez kötik. Nem csak azért, mert a kommunista elmélete és gyakorlata miatt torkig voltam az irodalom haszonelvű felfogásával, hanem azért is, mert bosszantott, hogy az irodalmon élősködő tanok zavarják az irodalom voltaképeni megismerését. Purista eltökéltségem miatt – nevezhetem elvakultságnak is – nem is gondoltam arra, hogy előadásom nem odavágó visszhangot válthat ki. Azt sem vettem figyelembe, hogy Gara és Sauvageot régóta ellenszenvezik egymással. Egyszerűen soroltam a mértéken alulinak tartott antológiákat, ezek között említve a Pogány Béla és Géo Charles szerkesztésében megjelent kötetet⁴, és idézve Sauvageot elmarasztaló kritikájából néhány szerintem jogos sort a zavarosan és balkezesen fogalmazott bemutató szövegekkel kapcsolatban. Utólag tudtam meg, hogy ezt az antológiát voltaképpen a Kommun leverése utáni emigráció hozta létre, Sauvageot pedig, aki az Eötvös Kollégium francia lektora volt a húszas évek végén, elég kritikátlanul átvette a Horthy-rendszer nézeteit és szólamait. Garát, aki az említett emigrációhoz tartozott, elragadta a szenvedély, hogy

³ A franciák csak nagy ritkán próbálkoznak formahűséggel, ők a szemantikai megfelelést, a költői képvilág minél pontosabb tolmácsolását tartják fontosnak, hangsúly vagy mérték, szótagszám és rím fordítását szándékosan mellőzik, az eredeti hangzatára legfeljebb prózaritmussal utalnak.

⁴ *Anthologie de la Poésie Hongroise Contemporaine*, Paris, Les Écrivains Réunis, 1927.

akkor most leszámol a régi ellenséggel. Elfogultnak, hazugnak kiáltotta ki Sauvageot véleményét, és még ha csak kiáltja, az hagyján lett volna, de idegrohamot kapott, bömbölte átkait, s ezzel felébresztette az addig pipáját békésen szopogató, szolgálatos félcédulás agresszivitását. Pierre Chesnais⁵, ez a vakvágányra tolt francia diplomata, aki szent embernek tartotta Sauvageot-t, az ülés elnökeként úgy érezte, le kell számolnia mestere ellenségével, de közben ő is idegrohamot kapott, és ennek megfelelő hangerejű, rikácsolásba torzuló üvöltéssel gyalázta Gara antológiáját, amelyet én az előadásban feldicsértem. E tébolydai kavarodás persze elvágta az utat minden felvilágosultabb eszmecsere felé, és mi Nicole-lal nem valami jó szájjal mentünk haza.

Hátra volt azonban a fekete leves. Három nap múlva a felpaprikázott Gara rám írt, szememre hányva az őt ért sérelmeket, továbbá, hogy az antiszemita Sauvageot talpnyalója vagyok. Váratlanul ért a vád: Sauvageot Magyarországról szóló könyvét akkor még nem olvastam, a zsidókat megbecsültem, velük sokszoros, jó barátságban éltem, s egyáltalán azt sem értettem, hogyan kerül a csizma az asztalra. Hogy Pogány zsidó volt, az nem volt ráírva a könyvre, s az ilyen faji megkülönböztetést akkoriban az antiszemiták gyakorolták. Azt sem értettem, hogy Gara miért nem annak ír, aki az estén nekirentott. Válaszomban igyekeztem a témámnál maradni, jelezni, hogy a szóban forgó antológiáról a magam véleményét mondtam el, Sauvageot-ét csupán azért idéztem, mert az enyémnél egybeesett. No, erre érkezett egy éktelenül hosszú, hetet-havat összehordó levél, amelyben Gara ismét felhánytorgatta Sauvageot kárhozatos nézeteit, és félremagyarázva kijelentéseimet, engem ezek cinkosának állított be. Lefordítottam a szöveget Nicole-nak, aki arra figyelte fel, hogy Gara nem vitázni akar – azt követeli, hogy szeressem. Beláttam, hogy ez a nő szempont helytálló. Csakhogy baj van magával a követeléssel. Rám akarja erőszakolni az ő játékszabályait. Szegény Gara, mondta Nicole együttérzőn. Ami engem illet, a szeretetesség mögött azt is láttam, hogy vitapartnerem rosszhiszeműen lápos területre igyekszik engem becsalni. Másnap az is kiderült, levelezésünket mások előtt kitegeti. Ehhez mit szólsz? – kérdeztem Nicole-tól. Hagyd abba, javasolta ő. Azért csak írtam neki pár sort angolul, hogy ha már nyilvánosságra hozza magánleveleimet, akkor az egész angolszász világ is érthesse őket. Aztán még váltottunk üzenetet németül, ő írt héber sorokat, én arabokat, a végén pedig École-beli jó barátomtól, az általános nyelvész Claude Hagège-től kértem egy zaftos kínai káromkodást, de mivel ő nem akarta magát kompromittálni, azt válaszolta, a kínai nyelv túl választékos, már a végé szó is elég ordenáré. Kikunyeráltam hát tőle ezt az ideogrammat, végéfedél zárta le heroi-komikus összecsapásunkat, melynek szövegét az angol fordulatig bezárólag Gara stencilen terjesztette.

26. A nőszövegség kelepcéje

Nicole lényeglátó megjegyzése gyakran eszembe jut azóta is, valahányszor hasonló esetekről hallok,

amelyeket nem lehet ésszerűen tisztázni. És persze odakívánczik az én kiegészítem, amely az érzelmek működésében az erőviszonyok jelenlétére figyelmeztet. Amit az előbbieket elnyerhetnének, az utóbbiak miatt elérhetetlenné lesz. Valahogyan a mi kettőnk kapcsolatára is ez a belső ellentét nyomta rá bélyegét, legalább is a következő menetben. Mintha észrevételével Nicole előre vetítette volna a maga elvárását annak egyidőben jelentkező akadályával. Addig ugyanis az ő magatartásában az önuralom, a türelem, a figyelmesség tiszteletre méltóan érvényesült, és persze lelkiismeret-furdalást is okozott, hiszen ő az én hűtlenséggel szemben nagylelkűségét bizonyította. Egyértelműen én voltam a hibás: érzelmi tekintetben nem kevésbé, mint az erkölcsiben. Hiszen azért térhettem vissza hozzá, mert ő szeretett engem: ebbe fogódzkodhattam. Ez a gondolat persze az ő fejében is megfordult. Így aztán, mihelyt visszatérem felől eloszlott minden kétség, elérkezettnek vélte az időt, hogy én is bizonyítsak. Valamennyire talán meg akarta fizettetni árulását, főleg azonban az önmagában megrendült bizalom szilárdítására törekedett. Nagyszabásúan. Azt követelte, hogy lobogjak, hogy romantikázzam, bejelentett vagy csak kitalálendő igényeit iramodva teljesítem. Lehet, hogy nem egymaga sütötte ki az offenzívát. A harcmodorhoz – mert harcról lett egy csapásra szó – hozzá tartozott, hogy engedetlenségem legparányibb jelére elvonult Cathyhoz, reklámszakmában jó pénzért jeleskedő, feminista barátnőjéhez, akinél bohém, balos társaság nyüzsgött a nap minden szakában. Egyfajta hatvannyolcas párizsi szalonról volt szó, ahol vörösboros, tájjellegű büfé körül polgárok szidták de Gaulle-t, a polgárságot, a papokat, Francót, az USA-t, a rendőrséget, éltették a forradalmat, Fidel Castrót, Maót, a szabad nőket, a szabad szexet, a szabad Lacant és szabad Roland Barthes-ot. Neurózisát mindenki nyakába akasztva viselte, és önirónikus adomákat mesélt róla kihívóan. Lényegében inkább szájtépő, mint ártalmas aranyifjúságról volt szó, akik között olykor én is szívesen megfordultam, élvezve a közvetlen stílust, a csípős megjegyzéseket, a dűskálást a szabad szellemben és a választékos ledérségben.

Nicole is élvezte a társaságot, de őt főleg Cathy velem kapcsolatos tanácsai érdekelték. Hogy ezek pontosan mik voltak, arról nem szerezhettem tudomást, csak a pótmatkaként választott védnök személyisége alapján következtethettem. Ez a szókésbarna, sugarasan kékszemű, felvágott nyelvű, családi állapotát tekintve elvált asszony, ki testhezállós trikóruhájában mozgatta amúgy is szemrevaló nőiségét, magabiztos férfiasztrálónak hirdette magát. Ismertük azt a depressziós ingatlanügynököt, akit orránál fogva vezetett, s aki bánatában beült flancos Lanciájába, zárt ajtó mögött addig járatva a motort, amíg a besűrűsödő gáz végzett vele. Sok kellemetlenség ér újabbban, mondta erre Cathy. Nicole éppen azért csodálta, mert egyáltalán nem hasonlított rá, és nem is volt képes utánozni. Próbálni ugyan próbálta, de első kísérletei sutára sikerültek. Csöngött nálam a telefon, s ő biztosnak vélt erődjéből azért hívott elvonulása után másfél órával, hogy a kettőnk összekötő szenvedélyről beszéljen. Én igyekeztem viccelődni, vagy a nap gyakorlati eseményeire terelni a szót. Ettől rendszeresen dühbe

⁵ P. Chesnais francia konzul volt Londonban, amikor de Gaulle oda emigrált és felszólította a diplomáciai testületet, hogy álljon az ő szolgálatába a német megszállással szembeni ellenállás megszervezésében. Chesnais ezt megtagadta. Nem Pétain pártján állt, hanem egyszerűen nyakas és nem valami széles látókörű breton volt, aki nem viselte el, hogy ez a tábornok, aki szolgálatilag nem főnöke, neki parancsolgasson. Rászánta azért magát az ellenállásra, azonban Henri Giraud tábornok mellé állt, aki de Gaulle-lal vetélkedett a vezető szerepért és hamarosan alulmaradt. Mihelyt de Gaulle hivatalosan hatalomra került, Chesnais-t áthelyezette Libériába, az ottani konzul helyébe, aki cse-cse légy csipéséktől megőrült, és seggbergta az ország külügyminiszterét. Chesnais csak ügyel-bajjal került vissza a párizsi külügybe, ahol hatodrangú fordítóként alkalmazták egy eldugott irodában. Tíz-nél több nyelven olvasott, elvégezte a Langues'O magyar szakát is, Sauvageot felkarolta, ő meg beiratkozott hozzá doktori értekezésre Kosztolányi francia vonatkozásaiából. Szerette Kosztolányit, de igazán akkor már az érdekelte, hogy sírkövén Franciaország főkonzulja helyett az álljon: Pierre Chesnais, az irodalomtudomány doktora.

gurult, és lecsapta a kagylót, lehetőleg egy mondatom közepén, hogy belém fojtja a szót. Fél óra múlva megint szólt a telefon. Hogy miért nem hívtam vissza? Biztos vannak fontos mondanivalóim, csak nincs bátorságom előhozakodni velük. Aztán megint lecsapta, amikor emlékeztettem arra, hogy nem vagyok szenvedélyes alkat.

További tanácsként azt kaphatta, hogy költözzék el hosszabb időre, hagyjon beleragadni hétköznapi gondjaimba, ha már annyira fontosnak tartom ezeket. Kapóra jött az etázsűtés felújítása, amelyet két fusizó kályhás végzett a szokásos csigatempóban. Munkaidejük után jöttek, piszmoztak valamennyit, a többi másnapra hagyták. Kitépték már a falból a régi csöveket, ezeket, meg az újakat, melyek vörösrézből voltak, halomba rakták az én dolgozószobámban. A sittrakások az előszobában meg a hálószobában emelkedtek. A konyhában a szerszámokat tárolták, meg a leszerelt, régi bojler. A fürdőkádban két malterosvödör várta, hogy lehessen a vizet egyenesen beléjük csurgatni. Bármilyen akartam férni, beleértve a könyveimet, rakodnom kellett, poros rongyokat rázni, lepedők alatt kotorászni. A kosz is zavart persze, de még inkább a munkámban elszennvedett hátráltatás, mert az idővesztéseget üldözési mániásként éltem meg. Egyik nap a könyvtár sztrájkolt, mindenképpen otthon kellett dolgoznom, de a nap jó részét az írógépembe került alattomos gipsztörmelékek kipiszkálásával töltöttem. Mire az i betűtől eltekintve használható állapotba került, megjött a két kályhás. Egy órácskára jöttek, annyi éppen elég lesz a régi kandalló lebontására. En foglalatokodjam nyugodtan. Persze szilaj döntésbe fogtak, ami több mint két óráig tartott. Távozásuk után azt láttam, a tűzhely gipsz és márványkerete érintetlen, mégis előtte újabb sittrakás magasodik, melyből nagyobb adag a bársonypamlagot is borítja. Rongyokban lógó idegeim gondozása céljából megettem majdnem az egész, délben vett pástétomkészletet és egy fél csomag retket. Ekkor csöngették

Nagy Géza terebélyesedett az ajtóban egy hatalmas, vulkánfiber kofferrel és a kedves meglepetést szerzők selma vigyorával. Budapestről érkezett egyenesen hozzám. Nem a legjobbkor, szaladt ki a számon. Rá se rántsak, bátorított ő, és letelepedett a pamlag tiszta végébe. Miközben a másik végét próbáltam szabadá tenni, mentegetőztem, hogy nincsen otthon semmi ennivaló. Adjam, ami van, mert ő éhes. Behoztam a fél csomag retket meg a szomorú kis pástétommaradékot. Nem akarta elhinni. Csak ennyit tartana a szerinte jómódú Karátsón a kamrájában? Elkezdett bukdácsolni a lakásban, és lelken-dezve felfedezte a rézcsoveket. Hogy ilyen nincs Magyarországon, én szerencse fia vagyok. Elmondta részletesen, hogy miért. Olyan hosszan, hogy közben besötétedett. Elővette a vulkánfiberből a pizzasáját. Későre jár, a vonaton nem tudott elnyújtózni. Még görbebben nézett rám, mikor jeleztem, csupán egyetlen fekhely áll rendelkezésre, s azon elvben én alszom. Sebjaj, sóhajtott, van nálam két *Népszabadság*, én majd azokra fekszem. Aztán azt sem hitte el, hogy az ő éjszakai nyugodalma érdekében inkább elmegyek egy környékbeli szállodába. Nicole-nak kézcsokom, szólt utánam a lépcsőházba.

Beláttam, Nicole új szövetségesével hatásos ártalmakra képes. Bosszantott a véget nem érő, kályhás kálvária, de bizonyos fokig meg is nyugtatott, hiszen így már nem csak ő szenvedett miattam. Befűtött ő is nekem: kezdtünk kvittek lenni. És imponált a találékonysága is – valamiképpen megint játékosá vált a kettőnk kapcsolata. Más szóval szabad kezet kaptam ahhoz, hogy visszalőjek. Meg a körülmények is ennek kedveztek, bár amikor boszorkánylövést kaptam, azt hittem először, hogy csóstitól dül rám a bosszúság. Telefonáltam Cathyhoz. Nicole elvben nála tartózkodott. Arra akartam

megkérni, hozzon valami ennivalót, nehezemre esik lemennem. Nicole azonban nem volt ott, helyette a háziasszony ajánlkozott a bevásárlásra meglepő előzékenyen. Haboztam egy pillanatig, beengedjem-e az ellenséget; azonban annyira rosszul éreztem magamat, hogy nem maradt más választásom. Hétrét görnyedve nyitottam ajtót egy jó félóra múlva. Cathy két tömött nájlontasakkal tolatott be. Szabódtam: ennyi elemózsia egy hétre is elég. Annyira elég, hogy együtt ebédeljünk, jelentette ki, és már terített lakomára egy kinyitható kempingasztalon a sittrakások között. Felajánlotta azt is, hogy etet, ha nehéz a kezemet emelni. Annyira nem voltam megbénulva; azt viszont elfogadtam, hogy megmasszírozzon. Addigra jól bevörösboroztunk, neveltettük egymást, pertut is ittunk. Nicole kiment szüleihez Neuilly-be, tájékoztatott amúgy mellékesen. Várok-e orvost? Nem várok senkit, feleltem immár felelősségem teljes tudatában. A masszírozás kezdetén még pulóver volt rajtam, ám a fájdalom csomók kitapintása végett ajánlatossá vált a levétele egyéb ruhadarabokkal egyetemben. Egyúttal masszörnömről is lekerült több minden gyógytornászi körülmények között. Már csak a lumbágó képezett akadályt közöttünk, ám ennek semlegesítésére nem sikerült célszerű testhelyzetet rögtönözniük, Cathynak pedig munkaügyben el kellett vágatnia. Több mint egy hét múlva kerülhetett sor egy eredményesebb beteglátogatásra, mely azon esték egyikén zajlott le, amikor Nicole éppen a feminista fellegrvár védelmét élvezte.

Azt tapasztaltam egyébként, a rajta nyílt rés ellenére az erősnek hirdetett nőszövetségi bástyában a harci kedv inkább fokozódott. És ki más szíthatta, mint a ház asszonya, nyilván a gyanú elkerülése végett? Nicole nyakra-főre éreztetni akarta hatalmát: ha nem mutattam elég lelkesedést fészekrakási buzgalma iránt, mely akkor lakásfelújítási rendelkezésekben nyilvánult meg. Eltűnhetett például az autókulcs, vagy több napra maga az autó, amikor tudta, hogy nekem szükségem lenne rá. Vagy a könyvtári belépőmet kerestem hiába az ellenőr fülkájénél, pedig azt mindig a levéltárcámban őriztem, és hazatérve ott találtam az íróasztalom kellős közepén, csak azért, mert nem engedtem, hogy repkényt telepítsen az amúgy is szűfolt könyvespolcomra, és hogy naponta öntözze hol a cserépbe célozva, hol mellé. Sor került aztán dültebb jelenetekre is. Emlékezetes maradt az a vasárnap, a mikor valamilyen érzelmi szóváltás miatt megtagadtam, hogy apósomék éppen esedékes ebédmeghívásának eleget tegyek. Némi kérélel után bizonyára beadtam volna a derekamot, de ő éles hangon követelt, én megmakacsoltam magamat, ő pedig megindult, hogy egy tusosüveget borítson egyik cédlásdobozomra. Elszörnyedt hörgéssel kaptam el a kezét, ő visított, a fekete lé végül mindkettőnk cipőjére folyt, és roppant lesújtónak tartottam, hogy az eseten nem tudtunk nevetni. És mert nem ismertem erőszakos természetűnek, valakinek hergelnie kellett ellenem, s ez a valaki nyilvánvalóan az ő bizalmas védnöke volt, akivel akkor már lumbágón kívül is többször találkoztam. Nicole erről a kapcsolatról nem tudott, szerencsére, mert úgy érezhette volna, hogy megnyílik a föld a talpa alatt.

Noha mindketten házasságunk helyreállítását szerettük volna, ebben a furcsa helyzetben csak az ellenkezőjére kerülhetett sor. Ha nem akar Rómeó szerepbe kényszeríteni, ha kényszerítő eszközökért nem fordul olyan barátnőhöz, aki rövidesen elárulja, akkor majdnem bizonyos, hogy némi lábadozás után mindketten kiheverjük az elszennvedett traumát, és helyreáll meghitt kapcsolatunk. Csak hát az ember nem ilyen tárgyilagos, ha belekeveredik egy nyakatekert helyzetbe. Én magát a helyzetet nem

élveztem, illetve játékból egy-két alkalommal igen, de azon túl inkább nyomasztott, mert Nicole-t bántani igazán nem akartam, márpedig Cathyval ez a viszony azt jelentette, hogy játszom a tűzzel. Mégis találkoztam vele, mert pezsdítő volt a teste, és a szelleme is ösztönzött szórakoztató rosszmájúságával, minden tekintélyt felforgató szempontjaival. 1966-ot írtunk, már érződött a polgári értékeket lehurrogó 1968 előszele, s a megkérdőjelezés igénye bennem is élt, noha a marxista indítatásoktól jobbra idegenkedtem. Főleg azonban érzelmi sebesültként gyógyulni akartam, és Cathyval alkalom nyílt arra, hogy a kutyaharapást szőrével kezeljem. Legalább is ilyesmin járt az eszem. Hogy az övé min járt, azt már nehezebben elemeztem. Nem látszott igazán szerelmesnek, én sem voltam az. Inkább azt mondhatnám, tetszettem neki, és ami őt illeti, élvezte a nyakatekert helyzetet.

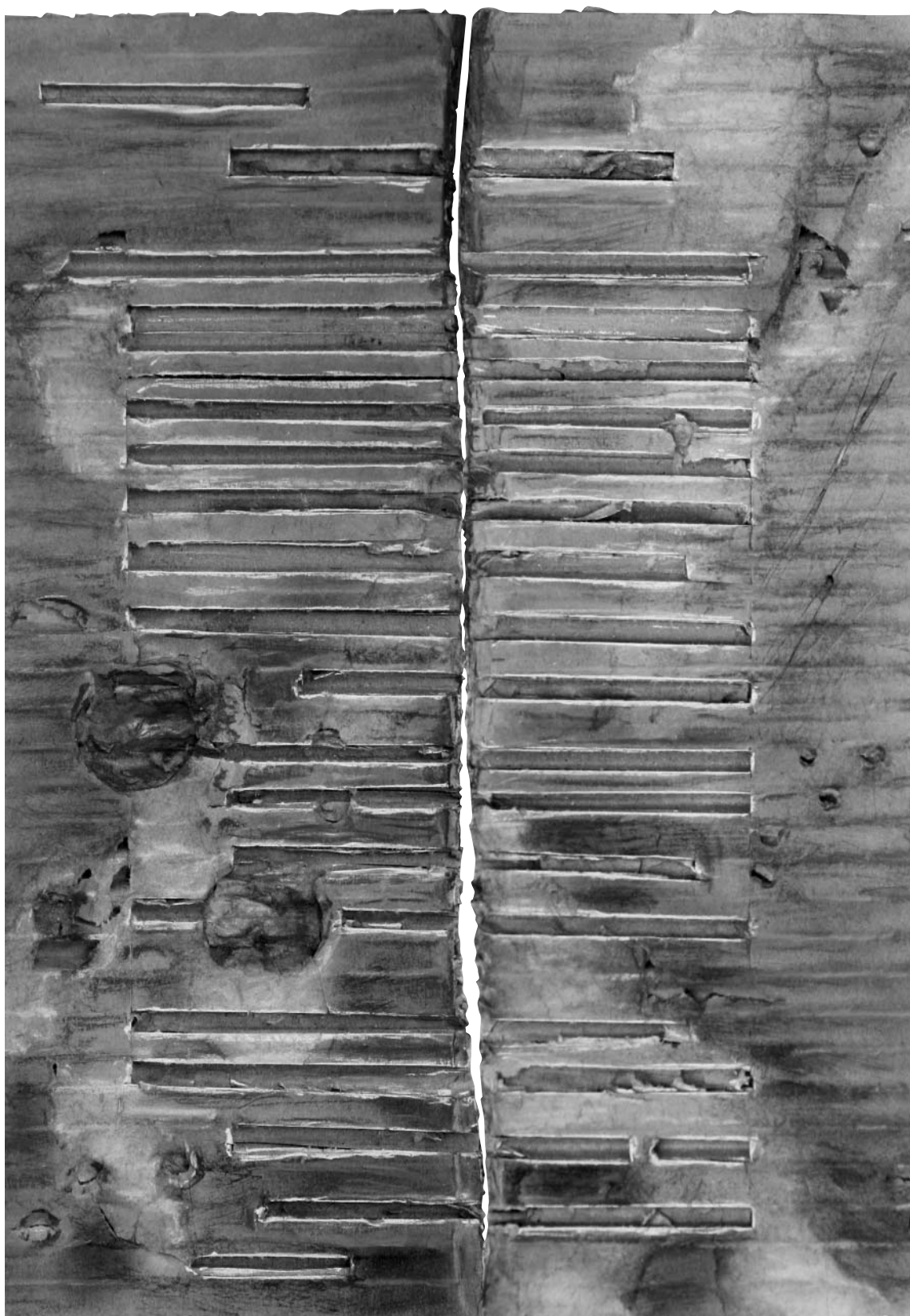
Kevésbé fért a fejembe, hogy miért uszítja Nicolet. Illetve, ha feminista összefogásból segíteni kívánja ellenem, akkor miért től ki velem énvelem szövetkezze? Ahelyett például, hogy inkább lelkekre beszélne, értsem meg Nicole igényét az érzelmi kárpótlásra. De minden Nicole-ra vonatkozó beszélgetést, sőt utalást is messziről elkerült. Manipulált volna? Ha igen, akkor engem nem, hiszen titkába be voltam avatva, s ő is az enyémbe. Némi beépzeltséggel úgy bogoztam a csomót, hogy időrendben képzeltem el az eseményeket. Először nyilván Nicole segélyt kérő barátkozásától indítva a férfi ellen szövetkezett, de aztán, a férfi vonzáskörében rájött, ahogy sok más harcostársa is, hogy egy pár derűs numera többet ér minden komor meggyőződésnél. Szóval, a „könnyű Cathyt tánca vinni” rózsaszín fellegén figyeltem bizonyos kajánsággal, ahogy ő az elveit kidobálja a léghajó kosarából. No meg annak is örültem, hogy viszonyunk könnyed alakulása határozottan jól tesz a dugába dőlt szenvedély miatti lehangoltságomnak. Az utóbbi inkább már csak olyankor fogott el, amikor Nicole megvalósíthatatlannak rémlő követelése miatt vele össze-összeceptünk. Így aztán, számomra magától értetődően, elkezdtem a könnyebb ellenállás irányába mozdulni. Békében akartam dolgozni, talán ilyesmiről beszéltem Cathynak, ő meg sugallta, találjak egy legénylakást, majd segít költöztetni. Szándékomat emlegettem barátaimnak is, s egyikük, aki orrolt Nicole-ra, sürgetően telefonált pár hét múlva, hogy van egy teljesen felszerelt ú.n. stúdió, kiváló helyen, az avenue Ségur-ön, az UNESCO szomszédságában. Nyomban meg is tekintetem a tulajjal, Szűcs Györggyel, aki a *Martonplay* elnevezésű, magyar körökben ismert színházi ügynökségnél dolgozott, s a kéglit láthatóan találkahelynek rendezte be. Megalkudtunk. Felajzva vártam a költözés napját. Utolsó este felsétáltam a Montmartre csúcsára, s a Sacré Coeur meg a sikló kijáratá közt törpe parkban néhány tánclepet lejtetem a kezdődő új élet köszöntésére. Úgy tetszett, látom a faunt, ahogy int nekem a bokrok közül.

Nicole teljesen egyetértett a szétköltözést illetően, szinte rá is beszélt. Vajon mennyiben Cathy tanácsára hallgatva? Hogy az mindkettőnknek jól tesz, a feszültség kibírhatatlan. Segített összekészíteni ágyneműt, evőeszközöket. Könyveimből azt raktam papundekli dobozba, ami az értekezésemhez kellett, szétszedtem angol tengerész íróasztalomat, két kofferbe ruhát gyömöszöltem. Egy ideig elfoglalt, hogy mit ne felejtsek ki, nem akartam nyújtani a csomagolást. Nyúlt az mégis, mert egyre többször megálltam a közösen vett holmik előtt. Erőt vett rajtam az érzés, hogy ezek mind a közös lakásba valók, és nemigen szabadultam a gondolattól, hogy igazából nekem is ott a helyem. Öt éve voltunk házások, mindent együtt szereztünk, építettünk. A tárgyakban idő

volt. Még az a rohadt etázsfűtés is a közös múlthoz tartozott már. Nicole segített legyőzni habozásomat. Magába zárkózva, közömbösen rakodott, majd leült dolgozatot javítani. Azt mondta, másnap korán kell indulnia a gimnáziumba – akkor már Versailles-ban tanított – szabad a pálya a hurcolkodáshoz. Nem kérdezte, hogyan oldom meg. Egy pillanatra elállt a lélegzetem: tudja-e, hogy Cathy jön értem? Vállat vontam: jöjjön minél gyorsabban, hagyjuk a rosszsízü álarcosdit.

Nem hallottam reggel, mikor elment. Pakolásztam, tornáztam – ahogy Budapesten is, távozásom előtt – felraktam a teavizet. Egy palatáblára szoktuk felírni a beszerzendők listáját. Azt vettem észre, erre most odarajzolta saját magát, zsebkezdőt lengetve, Walt Disney-csirkeként abban a galambszürke, mellényes szoknyában, amelyben legjobban tetszett. Felírás: *Adieu Pap*. Ennél az isten vedelnél erősebb hívást ma sem tudok elképzelni. Hallottam a hangját. Ha otthon van, karomba kapom, s a többi nem számít. Így azonban a jőzőn ész hangja is megszólalt: a kocka el van vetve. Egy óra múlva beállított Papp Tibor, aki önzetlenül segítségét ajánlotta fel a cipekedéshez. Cathy szokás szerint nagyot késett, de végül az ő kinyitható tetejű Renault *Floride*-ja is odaállt a ház elé. Úgy rémlett, rám se hederít senki a lakók közül: örültem ennek, elszoruló szívvel. Délre el is készültünk az átömlesztéssel. Nem tudom, miért, arra emlékszem, hogy sonkás szendvicset ebédeltünk kedélyesen, Cathy szerezte be az elmaradhatatlan vörösborral együtt. Ők aztán elmentek, én egyedül rendezkedtem az elmúlt hónapokon ógva-mógva. Úgy volt megbeszélve, Cathy visszajön vacsorára. Még nem dőlt el, hogyan fogunk élni. Szívderítő emberszólása, határozott egyénisége megfért a gondoskodással. Ezt ígéretesnek tartottam. A pozitívumokra akartam figyelni. Nicole rajzából azt is kiolvastam, hogy vége a gyerekkornak. Majd Cathy visszasegít egy felnőt kapcsolathoz. Bár igazából nem tudtam rajta eligazodni. Miért játszott Nicole-lal? Meg kell tudnom.

Alaposan késett megint. Beugrott Nicole-hoz, aki elég letört. A hírhez ő is keserves képet vágott, de nem időzött rajta. Én is igyekeztem a hangulatot oldani. Előszedtem a jégszekrényből két borjúkarajt, amit konzerv gombamártással akartam tálnali zöld salátával. Kézzel gesztusomból ennyire futotta. Mindazonáltal jelentős gesztusnak szántam: külön bejártam a környéket délután, hogy jó mézáróst találjak. Cathy türelmetlenül leintett. Hozott megint pástétomot, kenyeret, kapszlis vörösbort: annak gyorsan neki fogunk esni, aztán ő már indul tovább. Olyasmit mondhattam, hogy ez lehetne az első, nyugodt esténk. Helytelenítően rám nézett, és szinte közigazgatási szigorral közölte: csak nem képelem, hogy mert párszor dugtunk, rögtön páros életet is élünk. Mintha megütött volna. Szándékosan. Én is megütöttem. Tehetetlenségemben. Dúltan, némán távozott. Elvitte a pástétomot, a kenyeret, a kapszlis bort. Rosszul sikerült az első, szabad estém. Az éjszakám is. Valamelyik álmatlanságom során eszembe jutott, Cathy első találkozásunkkor azzal kérkedett, hogy nagy férfikasztroló. Ebbe a képbe már illett a szerep, melyet Nicole-lal szemben alakított. Egyértelműen ki akart mellőle tűrni, le akart gallyazni. Ami nem zárta ki azt, hogy tetszettem neki. Vagy éppen ezt akarta megbosszulni? Esetleg Nicole jobban tetszett neki? Ilyen mélységbe nem ástam le. Azt visszahallottam egy barátnőjétől, hogy a pofonomat elmesélte, de hogy ennek híre, a költözéssel vagy anélkül, Nicole fülebe jutott-e, azt sose tudtam meg. Ő mindenestre Cathy barátnője maradt ennek haláláig, de ezt magányügyének tekintettem.

HÁRS ERNŐ

Alagútban

Fényt sóvárgó szemünkkel örök homályban élünk,
egy hosszú alagút rémálmai között,
s ha a történelem vonata néha felvesz,
helyet nem a puhán ringó vagonok adnak,
hanem csak a sivár, csattogó ütközők.

Ki tudja, hogy melyik irányba visz a sorsunk
az évezredek bűnök és gonoszság
reánkrakódott kőrengetegében?
Lehet, hogy Észak éles fagykörme szaggat össze,
ahelyett, hogy a napba olvadnánk bele Délen.

De még a kárhozat is jobb a fulladásnál,
mikor a kocsisor kigyúlva megreked,
s óriás kripta lesz a földalatti vájat.
Hol a lángok s a füst freskóitól körítve
sikolyok és szirénák zengnek gyászéneket.

A nagy zuhanás előtt

Oly jó, hogy itt vagy a másik szobában,
sok évtized hálóiba bogozódva,
s fűtöd a lelkemet hűséges kályhaként,
mint a hűlő világ utolsó menedéke.

Mert fagy leselkedik ránk mindenünnen,
s alattomos kezek lassan kiráncigálják
talpunk alól az élet szőnyegét,
a tízezernyi színből, fonálból egybeszóttat.
S nemcsak a megszokott biztonság fogy alattunk,
oldalt is repedeznek a volt védőfalak.
Naponta átmegyünk valamilyen barakon,
ahol torkot szorít a gyilkos csontmarok,
s a sokszeszélyű rák rohasztja meg a testet,
vagy a fekete skála többi gonosz esélye.

De kint a kertek újra még virágba borulnak,
s az ártatlan növényi tisztaság
dacol az összeesküdt mérgező vegyszerekkel.
Ahogy mi is, akik a végső életöszton
makacsságával egymásba fogózva
küzdünk ki még magunknak a vágató időben
veszélyt feledtető, lélegzetnyi nyugalmat
az egyre közelebbi nagy zuhanás előtt.

Két emlékvers

ballada

*Báthory András bíboros emlékére
Csíkszentdomokos, a. D. 1599*

megölnek itt egy főpapot
bokázva járja Belzebub
vacog a sok szegény halott
mi lesz velünk a föld alatt
ha már temetni sem szabad

a pápa átka megfogán
bokázva járja Belzebub
száz évig teljhatalma van
és országolhat egy nagyot
ha megölik a főpapot

dezsőke

– április –

Weöres-Villon Sándor emlékére

hóhányó kölyök
ne bújj a frigóba
dezsőke köhög!
hóhányó kölyök

bazi nagy ködök
ne ülj a rezsóra
hóhányó kölyök
bújjál a frigóba

Félálom

Hajnalonta, az álom önfeledt
sodrásán már túl, innen még a nappal
tisztá öntudatán, e tündérmezsgyén
a testem folyton téged gondol el.

Nem fénykép-élességű részletek
– gomolygás ez: a meleged, a súlyod,
mintha félig hunyt pillán átszűrődve
cirógatná az árnyékot a fény.

Oly könnyű és egyszerű és szabad
a vágy időnél ősbibb tartománya,
hol az én az érintés gyönyörében
bonyolultságát levetkezheti,

mintha a beteljesült pillanat:
pupilládban tükröződő pupillám
egymásban megkettőzött végtelenje
a teljességre nyitna távlatot.

Csakhogy a helyzet az, hogy nem vagy itt.
Óra ébreszt, a rádió zajával
takarom el az emlék suttogását,
és ruhával a testem. Így helyes,

mert nemcsak pirulnék bevallani,
de nappal kimondva már nem is bízom
a vágyban: ha itt lennél hajnalonta,
azt tehetnél velem, amit akarsz,

hisz személyiségünk s szándékaink
komplexitása összeférhetetlen,
s taszít a szemfényvesztés. Vár a munka,
a részletek, amikben elveszünk.

Hajnali dicséret

Oszlik az éj, a tél, benépesül
a szobám boldog evidenciákkal:
egy függönyrésnyi virradat, madárdal
örökkévalón, személytelenül.

A puffadt és felboncolt ideák
szürrealizmusa, a fékevesztett
léggömb-pánik oldódott, eleresztett
– biztonságban vagyok, és ideát.

S nem azért, mintha elfelejteném,
hogyan azt is, Uram, mint ezt, Te csináltad,
de maga a tény, hogy vágyom utánad
ezek után is, már csaknem remény:

tapasztalaton túl is van öröm,
hisz elmúlt hajnalaim édessége
vegyül a párás föld lélegzetébe,
akár a nyelv e versbe. Köszönöm.

Május

A hiány és a szorongás tere
úgy vált át a várakozás terébe,
mint ahogyan reggel kisüt a nap.
Erős dohányos torkából a slejm:
a makacsság lassan tisztul a görcstől
akarattá, s az utcán felragyognak
a világ szégyenlős csúfságai.
A pörsenéses járda peremén
burjánzó gazban tépett glóriás
pitypang szárítkozik, a felüljárón
színes bogarak: autók nyüzsögnek.
Mindenki igyekszik valahová,
a sűrke ablakos irodaházak
– mély lélegzet a szmogloból – felszipantják
a naiv lelkesedés tömegét.
Olyan ügybuzgalommal készülődik
mindenki, mint aki lenni akar,
s egy áldott percre valóban olyan
szép minden létező, mint aki van.

BALLA MÁTÉ

Vízöntő

szakvélemény a bűn eláradásáról?
a szuperbárkáról? a klónozott
állatokról? műhold-felvételek az ég
csatornáinak a megnyilatkozásáról?
a technika eszkatológiája?
a pusztulás komputeres feldolgozása?
a negatív horizont apokaliptikus
víziója? a barbárság vertikális
betörése? a szökőár kettőskönyvelése?
TV-adás az Ararát hegyéről? a képernyő-
kőn megjelenő szövetség jele: a szivárvány?
az őstörténet posztmodern projekciója?
hogyan számolyra állva kinyújtott
kezünkkel elérjük valamelyik csillagot
miközben az atomóra épp öt percet
mutat a világ-éjfél után?

Tiszavirág

Csuang-ce egyszer azt álmodta,
hogy repkedő tiszavirág,
s fogalma se volt arról,
hogy ki az a Csuang-ce.

Aztán kérészéletű álmába
belehalva már nem ál-
modott semmit se.

Az álmok világából az álmok
nélküli világba olykor
röpke az út.

Jób

ki az ki elhomályosítja az örök
rendet istenkáromló beszédével?
ki az ki leveszi a szenvedő ember
válláról a rettentő terhet?
hol van már az édes otthon
s a mosolygó magabiztosság?
s mert fölkelt ellenem az én
ösztvérségem is itt ülök most
összeszorított fogakkal a porban
s fülemben a félelem hangja cseng

Talán

fűszálak kavicsok
járda-repedések
az én szűkre
szabott tájam
a te szűkre
szabott tájad
ahol a hangya talán
még költő lehet
ahol a vers talán
még önmaga lehet
talán

Antik

isten a nőben?
nő az istenben?
ahogy a gyolcs-
ruhájától megszabadult
márványlány révülten
mossa magáról
a természetet

Michael Zielonka munkája

PÉNTEK RITA

Futunk

érezd a színeket
amikor futunk
monoton fekete-fehér
filmmé olvadó házsorokkal
az árnyalatokat
felhőkön piros
ecsetvonásként
akár a lepkeszárny
és abban a megszokott ívelésben
karunk ívelésében
amikor futunk
és nem is gondolunk rá
ott van a későbbre halasztott
és örökre elmaradt kézfogás

Csalódás

Avarba süllyedt
este. Hiába várok
már illatodra.

Után

gondolataimból hol szád hol szemed
bukkan elő és nem te vagy az
csak sodródsz a folyó kavicsaival
ahogy hétköznappokká kopik mosolygásod

Hullámok, zörejek

tapinthatók a hullámokkal
áramló zörejek
visszatérnek velük
elveszített napjaink
a sokszor átszenvedett
s végül magukra hagyott
töredékek most ki-be
járálnak rajtunk
hol lágyabban ejtett szavainkból
hol szemrebbenésenként változó
emlékeinkből törnek elő
csak míg felpillantunk
elered s folyóvá dagad
az eső

Tükörtelen szobák

ujjai egyre szűkebb térben
lassan kinövik a mozdulatokat
szívverése helyén
tükörtelenül derengnek a szobák

ANDRÉ ANDRÁS

Az útra- s dalrakélt tojásrántotta

Berda József asztalára

Vissza-visszatérő *vándor*; néked nem hazudhatok. Hiába is tagadnám, éhesebb vagyok semminthogy kertelni volna kedvem testvér: veretes orrot szédítő kupolás tojásrántotta, derűs ravatala a pusztulatnak, örökélet lankás emlékműve – nem vagyok méltó tisztelni téged, nincs oly nemes jellemem. Dicsérlek tehát illő buzgalommal: egész áhítatos, vonzódo lényünk narancsszín, omlós mágnese, zsengetömör ruganyos kupaca, romlandó-halhatatlan – fogadj kegyedbe. Hallgasd imám és bízzál mindent reám, gyarló Gyomorra, én híven rendezem a dolgot, méltó helyed leginkább bennem leledzik. Mily másolhatatlan műremek, egyszeri, pótolhatatlan alkotás vagy te ahogy virítasz gőzölögve, már messziről parázsasz a hús, fehér tálon, mint nyers, tiprott havon igéző látomás – a holnapi rántotta is csodák csodája (ám, meglehet; bizonytalan) csiklandósra sülve-festve, de higyjétek el barátaim, nem ugyanaz a földreszállt mennyei éték csábitja lebirhatatlan-indulatú érzékeink. – Már ennéd derék, megbecsült étvággyal, nyomatékos eréllyel harapva mellé könnyü s habos, kívánatos kenyérbélt, cseppenő nyálad sisteregne. Várj még, reszkető lélek..., fokozd a kéjt, meglásd, türelmed érlel téged is, csikorgó éhed ízesebb gyümölcsöt ad. *Lásd hozzá őszi-dérütött, bukó Napot, jeges lidércet s hűtsd a gyomrod; igyál előtte is egy korty fertőtlenítő jó-hideg bort – ha van. Nézd; a sárgálló halomban hogy piroslik a párolt paprika! S a kellő értelemmel vékony szeletre vágott, nem-túlpirított sonka meghitt garmadája is oly *bensőséges*bordó. Vidító zöld hasábok burkát szétfeszíti már a harsogás, ropogós uborkák készülődnek ünnepélyesen – csak nem felejtetted őket, ecetes lében *megfürösztve?* No, most. Végte is, nincs más megoldás, enni kell. Nyelj hát és légy sorsoddal békülékenyebb, ne szégyellj hála-könnyeid. Ám túl-ne sajnáld korgó személyed, láss tisztán, magad-kivánta istened megért (vigyázz azért, résen legyél; fölcsigázva nyúl tálad felé). Csámsogva csettints – ha egymagad vagy. Áldozz a telt zamatnak, mégis túrd: *kísértő* mértéknek hajlékot adj, eszed ne veszd az ízek telhetetlen szorzatával.*

Fontos dolga van

Faludy Györgynek

Hold udvar – a borzas tájra ejtett
hosszú utca-lasszó szűk hurokja;
kisöblü tér, hol kutyát ha úznek,
harapni fog, vagy (szokása foglya)

vizelni sűrűn, vonítva szívből.
Holdáradásban-illó verseket
húnyt szemmel nem halásznak itt, e torz
porondra égi cinóber se vet

lidérces csóvát rőt fekély gyanánt.
Ám most még csak nappal, késő-reggel –,
egy szegletében csupasz helyiség,
zugában ágy, bő aranykerettel;

beszúr a Nap, bár jobbára csikland,
ciróka-kéjjel orrlíkat az ágy-
lakónak bőven ecsetelgeti.

Tüsszent s fölül. Visszhangja álma lágy
emlékének orcáján szétterül
mint bízó kezdet írja, boldogan,
a még-akármi-is-lehet *daca*.
Serénykedik, hisz fontos dolga van,

nyelvével csettint, előtt' s utána,
duplán jár a hála; jó hubertusz
doktorát áldja illedelmesen,
s már füstöl, ajtót zár, zsong a virtus,

lelkében üdvös méhraj muzsikál,
agyában édenférgék tenyésznek
melyek fertőznek, előnyére mind.
Szétzilálhatatlan ősegésznek

szerves alkatrészeként mozogva
a létezés zsákján ő most a folt.
Vigadva surran, alig neszezve
siklik tova. / – Oly könnyen talpagolt,

már majd' lebegve, boldog-súlytalan.
Ki tudná megmondani azt; hova?
A kozmosz hímporától csillogott,
örökké útközben volt otthona.

Michael Zielonka munkája

SEBESTYÉN PÉTER

A dalnok egy királyra emlékezik

„Abban a délidőben jött, ahogy azt a Jóslat mondta; nem vetett árnyékot semmi és senki, csak Ő. Látás se hitte, se a Föld, hogy száznyolc irányba nyújtózik a sötét hiány. Tudtuk: a pipacsmezők vérén gázolt át; nem volt bátorságunk ránézni sem, csak akkor, mikor a fejét fölemelte.

Három lovas kísérte. Kezükben vesszőnyalábba ékelt bárd, mint a Sasok Fiainál. Fölismertük: vérszín-köpenyében Ő volt az; a tekercsek-ígérte Karmazsin Király. Az *Egy Jóslat* megmondta rég: megáll majd a Nap az égen; nem tud este lenni. Ő akkor intett és hallgatott; és eljött az éj.

Dolgok voltak nála; titokzatos és ragyogó dolgok, amiket nem készíthetett emberi kéz. Azt mondta: e dolgok neve nem más, mint *Könyv*. Azt is mondta, e dolgokban ott készül a világ maga; isteni sugalmat rejtegetnek, s általuk készül mind a létező. *Bár e dolgok jelei hasonlítottak a Tekercsek s a Jóslat szentségéhez, a létezőknek még soha nem fájt semmi ennyire – e tisztátalanságokhoz ember nem érhet; hozzájuk nem lehet köze.* A fényes napvilág is látta e gyalázatot; mégsem omlott pusztulásba. Lehet: ellene – talán – a Magas Isten sem tudta volna, mit cselekedjen.

Mert igaz: mindenek felett óhajtotta és kívánta az igazságot; uralma ezért volt oly rövid, véres és teljesen igazságtalan. Végül el akartuk pusztítani Őt; ám mielőtt megtehetjük volna, ránkörtök a fekete kentaurok a Három Hold éjjelén; a Király pedig eltűnt. Senki sem látta; senki nem értett semmit. A Jóslat ígérte ugyan: uralkodója lesz Ő a Földnek – de egyebet nem. Talán tudta hogy végeznénk vele, ezért elment. *Hisszük, hogy halott.* Ha él, megmételjezi a világot. A Jóslat Tekercsét elrejtettük. *Azokat* el akartuk égetni; ám semmilyen tűz nem fogott rajtuk. Ott vannak most a kirabolt palotában; nem volt olyan ember vagy más teremtmény, aki akár egyetlen pillantást mert volna vetni rájuk.”

Ennyit mondott a foglyulejtett, öreg dalnok a nagy csata után. Az, aki győzött, így szólt: „– Ő nem halt meg. Még tartozik neki az Idő. Hogy céljait nem értettétek, elhiszem. Másfelé igyekszik a Teremtés, mint a Király, aki a barátom. Te, öregember, velem maradsz. Azért a *Tekercseket* és a *Könyveket* magamhoz veszem; elvégre én leltem rájuk s majd általam fejeztetnek be” – szólt a dánok Nagyura, Vinland és Messzi-Thule királya, a Fekete Hamlet.

A trubadúr elköszön Királynőjétől

(él egy hölgy, aki azt állítja, hogy
én *e költő* reinkarnációja vagyok...)

Ezerszer írtam le a neved. Ezerszer átkoztam el a Teliholdat. Nem hívhatok se mélységet, se magasságot: az asszonyi szív megbabonázható ugyan, de végső akarata *nem*. Férjhez mégy, Eleonóra, Aquitania szép Királynője: ez országod érdeke. Nem irigyellek: Henrik egyszerűen elviselhetetlen. Egy vadkan. Hány vaddisznót nyilaztál le vagy döftél agyon, Úrnóm, a vadászatokon? Nem tudom, de sokat. Pajzsom védelmezett, ám nem volt szükséged rá. Egyetlen nagy fogócska-játék Neked a világ; engem is megragadtál és nem engedted el azóta sem. (Mit sem használtak a formulák, amiket az ily esetekre – például – *Alhazred* ajánl a *Necronomicon* lapjain; a *tyanai Apollonius* módszereivel is mindhiába próbálkoztam...) A bűbájt, az ősz igéket, miket vágyam és félelmem kívánt Reád, egyszerűen kinevetted.

Éjjelente *succubusok* kántálják fülembé az ostoba tennivalókat: hogyan kössem meg lelked, öled, gyönyörű kebleid; alig győzöm elhessegetni őket. Oly sok éve már... Amúgy: ha igaz a szerelem, a mágia fölösleges; a Mágus pedig ostoba. Angol földre lépsz, Úrnóm; hideg és esős ott a világ. Szakítok hát lelkemből még egy rózsaszálat: itt marad a könyv – az első vagy az utolsó –, a *Mabinogion*. Aztán távozom, még mielőtt Te is elmégy. Oly tájakra vezet utam, ahol emberi

szemnek nincsen láthatár. Még Neked sem, Úrnóm; pedig csodálatosabb és szabaddabb asszonyt nem ismertem Nofretete óta, akinek nevét – rajtad kívül – itt még sohasem hallották.

Jobb lesz így. Dúl a fecsegés, locsogás, és túl sok pap próbál szúrósan nézni a szemembe. Eleinte sórákocztatott, mikor folyton beleizzadtak és megfájdult az a tökkelütött fejük. Most viszont már valami mást emlegetnek: üres a helyem a miséken; hogy testem nem fogja semmilyen fegyver; beszélő állatokat; csupa olyasmit, amiről sejtelmük sem lehet, nemhogy bizonyosságuk. Egy püspök – mindegy, melyik – azt állítja: szívemre égetve ott a *Pentagrammaton*. Te tudod, Úrnóm, az igazat; de mit számít már mindez?

Vigyázz a csuhásokkal; sosem kedvelték a Királynőt. Ezután Királyné leszel; ám Tóled függ, Henrik játékszerévé válsz-e, vagy úgy mozgatod őt, mint az ügyes itáliai mutatványosok a bábokat. Mégis féltelek: a férfivágy tüzelte, hatalommal

eltelt gonoszság ellen még az örök Éva ereje is kevés lehet; az irgalmatlanság keresztjei pedig már ezer éve állnak és bűneik az egekbe kiáltanak.

Tegnap láttalak a kertben; nem búcsúzkodom. Párnád alatt ott a pergamenre rótt kézirat: tégy vele, ahogy tetszik. Nap és Csillag kíséren, Eleonóra, lovagod és dalnokod halhatatlan szerelme. Arra kérlek még: a kalitkákból engedd szabadon madaraidat. Gondoskodom róla, hogy messzi hazájukba eljuthassanak, hiszen velük repülök én is: Chrétien de Troyes.

Feledékeny az ember. Remélem, nemsokára hírem se marad.

MOGYORÓSI LÁSZLÓ

Tranzitváros

Az emeleti zártosztály nyitott ablakán át utánam szól egy beteg, nyilván cigarettát lejmol, azt szoktak, de relatív szabadsággal a rács túloldalán nem akarom meghallani, ahogyan én is hiába kérek egy slukkot elparázsló szépségedből. A kórház kerítésének kinyúló alacsony betonpárkányán, egy emeletes virágláda takarásában egy férfi alszik nyitott szájjal, sötét bőrével beleolvadva a langyos nyári éjszakába. Legutóbb te is megnyugodtál, mikor leitatott vágyam, ez a kéjt kunyeráló közmunkás józanságotól bódultan simult bele semleges tárgyú beszélgetésünk háttérébe. Most megáll a járdán parkoló kamion meleg olaj- és benzingőzében, a felforrósodott gumiabroncsok leheletében, ahogyan a másik férfi fekszik tested otthonos női kipárolgásaiban, álomtalanul aludva; nincs szüksége álmokra, mert azok ébrenlétébe testesültek. Én meg arról álmodom, hogy útbajted szívem tranzitvárosát, mely, csak hogy itt tartson, rákos burjánzással tolja ki határait a végtelenbe, és míg a házfalakon pókhálóként szétfutó repedésektől felbőszült kispolgárok meg akarnak lincselni, engem, aki idecsaltam a dübörgő és fűjtató szépséget, talpam alatt a reszkető földdel várom, hogy a törékeny tested keltette légörvény felkapjon és magával ragadjon, mint a holt avarként vele sodródó utcákat, tereket.

Rulett

Azzal a nővel rendszeresen együtt ebédeltem egy elegáns helyen, pénzt investáltam a kapcsolatba, de nem jelentett semmit számomra, csak hozzád ragaszkodom konokul, mert a befektetett álmokat nehezebb veszni hagyni, mint holmi pénzt. Az éjszakában pislákoló csillagok egy nyerőautomata fényei: Café Paris, Monte Carlo, villog a hazug fény a világvégi, mocskos restiben. Az érméken megsimogatom arcod domborművét, mielőtt elnyeli az idő hideg gépezete, melynek élő alkatrésze vagyok, égő, eleven seb. De ha szerencsém van is, mi mást is nyerhetnék, mint csilingelve ölembe dőlő, újabb álmokat. Felteszek mindent a ruletten a tizenegy jegyű számra, mely azonos veled, már csak ajkad pirosa és szemöldököd feketéje között ingadozom. Az evolúció casinójában nevetésed a rulettkerék zöreijévé aljasul, a krupié pattogó hangjává, ahogy kisémmiz, kiforgat álmaimból, hogy reggelre nem marad mit érintésedre váltanom.

Metró

A lepukkant hotelszobában végigdőlök az ágyon, egyedül, holtfáradtan, de sokáig nem hagy még aludni a vékony falon át a szomszédból hallott kéjes sikolyok emléke. Álomtól álomig közlekedem az égalattival, metrózom tudatalattim üregeiben. Infraszemüveg kell, hogy lássam az önmagukat, egymást nyugtalanító vörös fényben fürdető testeket. Mikor egymáshoz érnek, a súrlódás hőjétől ellobbanok. Bizony, hamu vagyok csak elparázsló szépségeden, s ahogy a mozgólépcső az ébrenlétébe visz, izzadt homlokomat megcsapja az úri hideg. Lepöccintett hamu vagyok, sodródok a huzatos világegyetemben.

Variációk

1.

Álldogálsz az időben.
Csak úgy, mert ott éppen
nem áll senki.
Alattad, fölötted idő,
melletted idő, de
semmit nem tudsz felőle.

S mert tudatlan vagy,
kezedből mindent kiragad,
amit tehetnél,
ami te lehetnél,
megismételhetetlen
csak te.

De gyáva-lustán
rádólsz a percre,
s hagyod, hogy álmod
a ringatózás legyen,
a sűrű semmi halott
békéje.

2.

Álldogálsz az időben.
Mindig ott, ahol állni
csak neked van hely.
Körötted idő, de jelened
a múlt és jövő
forró parazsa, melyből
lángod föl-fölcsap.

S mert lelkedben vagy,
kezed is mindent megragad,
amit tehetsz,
amit csak te tehetsz,
megismételhetetlen
csak te.

Ráfeszülsz a percre,
s nem hagyod, hogy
álmod a vak ringatózás
legyen,
a sűrű semmi
hazug békéje.

PINTÉR LAJOS

Önarckép

ötvenhárom éves korából

ki ez a
nagyhajú
halk szavú
torzonborz
alak
ki nem élt át
háborút
de szívében
bordalok
borzalmak
háborúk
mégis
és béke
kék egek
szerelmek
társak
szívében
holt apja
élő édesanyja
magára hagyta
szívében
Kormos Pista
a fradi ifista
szívében
Illyés
Nagy László
sok tépett zászló
ki ez a
félénk
ismeretlen
arc
torzonborz haj
ki ez a
szemüveg
felelj tükör
nem felelsz
megrepedsz

KERÉK IMRE

Borongós anakreóni

Gizella, jaj, Gizella,
gazella-termetű lány,
áfonyaízű csókokod
még itt perzsel a számon,
de kétség és remény közt
máris azon törődöm,
hogyan lesz-e folytatása,
vagy mint a füst, a pára:
emléke szertefoszlik
a közelítő télnek
viharzó, vad szelében?

Gizella, jaj, Gizella,
rozsdaszín hajad lombja
bújtatja-e még újra
e zord világtól arcom,
mint Bakony-erdő óvta
szegénylegényét hajdan
zsandároktól, kopóktól? –
Köröttem minden omlik,
oldozd fel rettegésem,
s ha perce jön, karoddal
ringass át a halálon!

VARGA IMRE

Halálaim

Képregény-töredékek

Most találkozom halálaimmal –
pusztulásom minden módja itt van.
Lassan, egymást követve jönnek.
Okukra fény ha hull, már könnyebb.

Élsz tovább; nem kell a tóba veszned.
Fénylik az arcod előtti kezdet.
– A vízben üresek még a formák. –
Egy-egy nesz a csendig, jutva hozzád.

Látod, mitől sorvadna el a tested.
Ebből tanulva kell szeretned.

Több életem van s több halálom,
Mihelyt vesztem okát megtalálom,
folytatódhat életem tovább,
édesessé váltva minden mostohát;

erősödik a test, a lélek,
jöhetnek újabb sors-veszélyek.

Lám: *igazi* halálunk csak egy van,
de útközben ehhez ki-ki meghal.
Botrog rossz hajlamát követve,
amerre dűl, tántorul a teste.

Úgy megy tovább – űzi szenvedése,
mert *túl* sosem tud jutni rajta,
szorítja a világ s lelke prése,
s nem tudja, mi az mi löki, hajtja.

Minden érzés mélye, hogy *vagyok*.
Ez ami kintet s bentet összefűz –
nyílt terében a teljesség ragyog,
kihuny belőle bár a láz, a tűz,

és némán sejtről-sejtre kibetűz,
szép nyugalma egyszerre ki- s betűz.
Ami van, már nem *ahhoz* mérve vagy.
Egy-állapot itt parázs és a fagy.

Teljes már minden, nincs *viszonylag*,
túlján a dühnek és iszonymnak.
Betölt a kert, a fái, zöldje.
S van, vagy ez a boldog föld örökre.

Tolnay Imre munkája

ITT VOLTAM
1956. X. 26!

FERDINANDY GYÖRGY

Plakátkommandó

Marinának

1.

Ilyenkor, október végén, még egyszer ki szokott sütni a nap. Pára, avarillat. Az öregember kapaszkodik a Hegyalja-úton.

– Na, gyere! – mondja a kutyának.

Ez itt a nyolcas busz vonala. Hegyi járat. Az öregember minden megállóban pihen. A menetrendekre sokszorosított, fekete-fehér fényképet ragaszt.

– Huszonharmadika – mondja a kutyának – keddi napra esett. Akkor is így sütött a Hegyalja-úton a nap.

Akkor is. De ennek ma már ötven éve.

Minden megállónál át kell vágni az úton. Lefelé nem ugyanott állnak meg a buszok.

– Na, gyere! – mondja. Átvágnak. Az öreg tépi a szalagot, ragaszt.

A kislány a megállóban vár. Napközben ritkán járnak a nyolcasok.

– Itt vagy? – kérdezi. De kutya nincs sehol a közelben. Csak a fekete-fehér fénymásolat.

– Nem láttad véletlenül?

A lány forgatja a képet:

– Szép kutya! – mondja. – Öreg.

Míntha már látta volna.

– Adja ide! – kéri. – Na, adja már! Segítetek.

Mennek tovább, a Korompai út felé.

– Nincs jobb dolgod?

– Nincs – feleli a gyerek.

– Megszökött?

– Á, dehogy. Ahhoz, ahogy monddod, már túl öreg.

– Akkor?

Apró zsák van a hátán. Talán tízéves lehet.

– Szóval? – kérdezi.

Megállnak.

– Szóval, bent tartottak, érted?

– Egyedül hagyta?

– Kivel hagytam volna! – legyint az öreg.

Mennek tovább. Már a Lejtő út torkolatában, ott, ahol a fészület.

– Hogy hívják?

Mint minden kutyát: Buksinak.

– Buksi! Tényleg, milyen buksi feje van!

Ezek itt kertészetek voltak, akkor, ötven éve. Mind a két oldalon.

– Ide is!

A transzformátorház.

– Itt halt meg szegény – mondja az öreg.

Miről beszél?

– Látod a repesznyomokat?

Repesznyomok! Ragasztja a képeket.

– Na, mára elég.

Állnak a temetőfőkapuban. Az Érdi út felett most megy le a nap.

2.

– Hogyan találtál meg? – csodálkozik.

– Nem volt nehéz. A házszám ott van minden kép alatt.

A város zúg. Varjak, köd, vizes aszfalt.

– Lemehetnének a hatvanegyesig. Arrafelé nagyobb a forgalom.

Pontosan úgy, mint ötven éve. Október huszonnégy. A köd felerősíti a zajokat.

Nagy, barna kobak, szomorú szemek. A plakátkommandó útnak indul.

– Mindig megtalált – meséli az öreg. – Egyszer még a buszra is felszállt. Ment két megállót. Tudta, hogy merre megyek.

Autók nem jártak erre télen. Télen a Liga utcából szánkópálya lett.

– Kicsúsztunk – meséli – egészen a hatvanegyesig.

– A csomópontig?

– Nem volt itt semmiféle csomópont. A sínek mentén két hosszú, földszintes épület.

Az utcák nyílegyenesek. Szemben a nyolcas végállomása. Régen csak idáig jöttek a városi buszok.

– Vigyünk a Novotelhez is!

Miért ne. Visznek. Ezek a vadgesztenyefák még a régiiek.

Az öreg fullad:

– Ennél tovább – nyögi – ma már nem megyek.

– Ezzel mit csinálunk?

Hát igen. Talán még fent, az Érdi úton. Majdcsak elfogy. De utána mi lesz?

– Mondd csak! Te nem jársz iskolába?

Nem felel. Hideg a kezed!

– Régen lassabbak voltak a nyolcasok. Felforrta a víz a radiátorokban. Fent, a temetőnél, utána kellett tölteni a vizet.

Az Érdi út sarkánál leszállnak. Még a posta. Még a patika. Itt mindennap megfordulnak az emberek.

– Fázol? – kérdezi.

A vékony télikabátba beleeszi magát a hideg.

A Szürke Csacsiban levesillat. Barátságos konyhameleg. Kávét kérnek. Télen a kóla jéghideg.

– Gombold ki a kabátod! Rádmelegszik.

Kötött cicasapka. Nem akarja levenni.

– Nincsen hajam! – mondja. – Csúnya a fejem.

– Te vagy a legszebb lány a világon!

Felnéz, és azt mondja:

– Neked!

Ez itt a sírásók törzshelye. Szemben az istálló, meg a fészker. A szürke csacsi. Róla nevezték el ezt a helyet.

– Jé! – csodálkozik a gyerek.

Csacsit még sose látott. – Megeszi a bogáncsot is! – mondja az öreg. – A számárnál nincs igénytelenebb.

– Mesélj még!

– Mit meséljek?

Adnak a pincérnek is egy fénymásolatot. Mintha már látta volna ő is. Nagy, busa fej, laza, húsos ráncok a szem alatt.

– Na, gyere! – feladja a kabátot.

– Szép kezed van! – mondja a gyerek.

3.

– Van egy ilyen *kennel!* – Kint áll megint a kapuban.

– Micsoda?

Ma nem hall az öreg.

– *Kennel!* Lelenház.

– Nem sintértelep?

– Az Illatos úton.

– Gyerek! Tudod te, hogy az Illatos út merre van?

Nem tudja.

– Ott, ahol a Vegyiművek meg a Lámpagyár. Na, bejössz?

A fénymásolatok!

– Mit csinálsz velük?

Mit! Kidobom.

– Elmehetnének! – A lány makacs. – Örökbe fogadhatnál egy másikat!

– Én?!

– Nem kell. Soha többé! Minek?

– Nem éreznéd olyan egyedül magad.

Örökbefogadni! Szédül. Huszonötödike, csütörtök. Szürke, téli nap.

– Mit morogsz?

– Semmit.

– Úgy, mint ötven éve! – kuncog a lány.

– Na, gyere! – mondja. – Te kis kopasz!

Megérinti az arcát. Tudja, hogy ennél többet nem lehet.

– Hová megyünk?

– A Jánosba. Innen a Jánosba járnak az öregek.

– Kapaszkodj belém!

Lassan lépegetnek. Nehezen.

– Holnap, az Illatos út. Megígéred?

Illatosút, pont-hu. Lelenc. A kislány megy tovább. Megígérte. Nem szabad megszegni az ígéreteket.

A telep hosszú udvar. Kétoldalt ketrecek. Akiket idezárnak, nem ugatnak. Esznek, alszanak. A rácshoz támasztják a fejüket.

ITT VOLTAM
1956. X. 26!

- Először a betegek mennek el. Az öregek. A csúnyácskák nem kellene senkinek.
- Buksi!
 - A farkak verdesik a betonfalakat. A sarokban vinnyogva sír egy nagy, szalmasárga öreg.
 - Valamikor szerették őket is. Buksi? Nem hozta magával a képeket.
 - Nos? – kérdezik tőle. – Megtalálta?
 - Hogyan mondja meg, hogy nem ismeri, akit keres!
 - Amíg csak lehet, tartjuk őket. De a lehetőségeink végesek.
 - Ez lenne az? Ez a szalmasárga? Mintha, olyan. És a hegyvidékről érkezett. Széles kobakját a vasrácsához szorítja. A szeme alatt laza ráncok. Nézi a gyereket.
 - A kislány hátán apró, narancsszínű zsák. Áll a buszmegállóban. Napközben ritkán járnak a nyolcasok.
 - Ötven éve? A kertekben virágoznak a mandulafák. De nincs már több plakátkommandó a hegyen.

Tolnay Imre munkája

PÁTKAI TIVADAR

Falusi forradalom

Gyermekeimnek ajánlom

Ötven éve cipeled. Nem múlt, nem múlhatott el nap, hogy eszedbe ne jussanak azok a napok. Még ha tiltották is. Olyan ez, mint számárful egy meg nem irt történelemkönyv lapjain. Hiába simogatod ki, számárfulés marad az örökkön örökké.

Mára más lett a külső, más a belső táj.

Egyébként sincs már ott semmi sem. Nincs petróleumlámpa, gombos tangóharmonika, tisztaszoba, az első slukk íze sincs, csak a gyermekkor Atlantisza!

Nahááát, még ilyent sem láttam Tőle!

Nagyképűség lenne azt állítani, hogy *ilyent még nem láttam életemben...*, merthogy kilencéves lévén, nem is láthat olyan sokat az emberfia.

Láttam, amint az apám 1956. október 24-én reggel letérdelt a konyha küszöbére, keresztet vetett és imára kulcsolta a kezét. Valamilyen hálaadásfélét mormolt a mindig pedánsra vágott bajusza alatt, az arcáról mégis félelemérzet sugárzott. Sohasem felejttem el arckifejezését. Örülve félt. Féltre örült.

Azt viszont sohasem láttam, sőt nem is emlékszem rá, járt-e egyáltalán templomban valaha, kivéve a templomi esküvőjüket, rövidnek mondható, negyvenegy éves élete során. Velem biztosan nem. Elsőáldozásomkor is csak édesanyám állt mellettem. Juci nagynéném kísért a paplak kertjébe az ünnepélyesen megterített asztalhoz, hogy ott az Egervölgyi plébános által felkínált bögre kakaót elfogyaszthassam áldozótársaimmal, soványka kuglófszelet kíséretében. Sokorópátkán, ebben az alig háromszáz lelket számláló isten háta mögötti faluban hagyomány volt ez. A legtöbb pajtásom ekkor ihatott kakaót először életében.

Bérmáláskor meg Hermann Rezső bátyám kötötte fel kezemre az ajándék karórárt a templomkertben. Az én apám hitt az „*egyistenben*”, így mondta mindig, csak soha életében nem gyakorolta a vallását.

Vajon mi történhetett azon a kora reggelen apámmal? *Mire föl Ernő, ez a nagy ájtatóság?* – kérdezte volna tőle megboldogult öreganyám, akit, sejtettem miért, mindig csak „*Krisztus-körmölő szentfazéknak*” hívtak a faluban.

•••

Fázósan ébredtem. Klottgatyában aludtam, mint mindig. Mifelénk nem járta a pizza-ma. *Valami* miatt a szüleimmel aludhattam, elől a tisztaszobában, igaz lábtól. Bele is rúgtam abba a két téglába, amelyet ősztől tavaszig, lefekvés előtt minden este bekészített ágyaink végébe édesanyám. Jól fölmelegítve a rédliben, bebugyolálva puha ruhával, hogy sohase fázzon a lábunk. Én nem erre a téglába rúgásra ébredtem, hanem telepes, akkumulátoros rádiónk hangjára, amelyik a konyhában sípolt, sercegett. A nagyobbik, a világevő rádiónk apám borbélyműhelyének – mondhatnám – volt a lelke. Azon *nem hallgatta* a fél falu Rákosi elvtárs beszédeit, viszont azt igen, amikor elveszítettük az 54-es vébédöntőt a németekkel szemben.

Keveset beszéltek ezen a reggelen a rádióban. Egyfolytában a Himnuszt, a Szózatot és valamilyen lélekmelengető, felemelő, mégis letaglózó zenét sugároztak. Jóval később, felnőtt koromban tudtam meg, Beethoven Egmont-nyitánya volt az. Ma is borzongok, ha hallom!

Néha megszakították a zenefolyamot: *...pesti srácok vére folyik ... a halottak száma...* Azután újra zene, azután lövedékek süvítése, pattogása és csönd. Sercegés, sípolás. Minden kezdődött előlről.

Odakint az udvarunkon Takács Laci bácsi kőművesmester keverte a maltert öreganyám valahai dagasztóteknőjében. A gádort kellett bepucolni. Hallgatóztam. Csak hangfoszlányok jutottak el hozzám, pedig az apámnak hangosan kellett kiabálnia, mert Laci bácsi szegény, nagyot hallott egy háborús aknarobbanástól: *...na, Laci pajtás, víge a melaszos időknek, feketevágásnak, ...előáshattuk a boroshordót a tikőlből, ...küdetek röpülőjegyet Lizi nénénkkel, meglátogattuk a gazdag vinkurvát Kaliforniában...*

Az apámat egyre idesebbnek láttam, mert egyre sűrűbben emelgette a boros demizsont. Néha valamilyen hálaadásfélét mormolt a bajusza alatt...

– Hé, te csipás, kitört a forradalom, mars az iskolába!

Mifelénk mindig így mondták ezt, forradalom.

Az iskolából annak rendje-módja szerint, örömeinkre hazaküldtek bennünket, mondván, majd kiértésítik a szülőket, mikor kell újra jönni. Nem sokáig élvezhettük a szabadságot.

Amikor kezdődött a tanítás, a legszembetűnőbb az volt, hogy új címer lógott a falon

ITT VOLTAM
1956. X. 26!

a fekete tábla fölött és egy jókora feszület. Azt mondták, ez a Kossuth-címer. Az első órán mindenkinek le kellett rajzolni. A szomszéd parókiáról egy héttől mindennap átjött a plébános úr, hogy elmondjuk a Miatyánkot az elesett forradalmár lelkek üdvéért. Azt is mondták, ezután lehet hittanra jelentkezni, nem lesz bántódása senkinek sem, a szüleit sem hivatják be. Néhány osztálytársamtól eltekintve mindenki jelentkezett.

•••

Valamelyik délután hangos csődület támadt a szomszédék udvarában. Megjött az ifjabbik Szabó Lajos. A hórihorgas parasztyerek parlamenti ör volt Budapesten. Így mondta, hogy „szélnék eresztettek minket”. Pesten igazi háború van. Össze-vissza lövöldöznek, még a villamosokat is fölborítják. A legtöbb bajtársa átállt a fölkelőkhöz. Azt is mondta, saját szemével látta, Nagy Imre a néppel van. Hát ebből akkor mi, gyerekek, még nem sokat értettünk. Miért fontos az, hogy a Nagy Imre a néppel van? Gondoltuk, csak fontos lehet, ha mindenki afelől érdeklődött.

Civilben érkezett meg a Lajos, „nem volt bátorságom parolinos katonaruhában útnak indulni”, pedig mi szerettük volna abban látni. Faluhelyen ritkán forgott egyenruhás ember.

Hozott viszont, legnagyobb örömünkre, apró Kossuth-címeres jelvényeket és háti-zsáknyi Honvéd-cigaretét, ami akkor kincsnek számított. Titokban a mi zsebünkbe is dugott, hiszen bevonulása előtt már kipróbáltatta velünk a slukkolás tudományát.

•••

Hajnik Dezső – Isten nyugosztalja – anyai ágon nagybátyám, abban az időben éppen kalauz lévén, toborozta a faluban az embereket. Napjában egyszer lehetett Győrbe menni a „fakarusszal”, segíteni az ottani felkelőknek. Az Ikarusz-buszokat nevezte így a népszáj, mivel fából készült ülései voltak. Unokaöcsémmel, Hajnik Zolival többször járhattunk korábban ingyen Győrbe. Nekünk most megtiltották, mondván veszélyes lehet az út. Zoli öcsém mindig vakmerőbb volt, mint én. Rábeszélte, hogy indulás előtt legalább egy órával bújjunk be az ülések alá. Ne egyazon helyre, mert úgy könnyen észrevesznek bennünket. Így is történt. Zsibbadtunk már, amikor elindult velünk a busz. Talán negyedóráig bírtam még. Elsírtam magam, amikor a görcs beléállt a jobb lábam vádlijába. Persze, hogy lebuktunk. Hiába kuporgott a Zoli egy másik ülés alatt. Tudták, mi elválaszthatatlanok vagyunk. Holló-majornál véget ért a győri kirándulásunk. Büntetésnek elég volt, hogy haza kellett kutyagolni öt-hat kilométernyit. Megpróbáltuk a szökést még egyszer, ám akkor sem volt szerencsénk. Még Holló-majorig sem, csupán a Gáspár-házig jutottunk!

•••

Apám borbélyműhelye amolyan falusi agóra volt. Járatta a Szabad Népet, Ludas Matyit, volt világvevő rádió és nikkelezett, fölpumpálható gázlámpa. Mindenki megfordult ott, olykor még a szomszédos Tényőről és Kajárpécsről is, ha éppen nem volt borbélymesterük. Hajnalig tartó ulti- és ferblicitákra emlékszem, vitákra, mulatozásokra, még verekedésekre is. Sokszor engemet küldtek Vehrerek bögrecsárdájába borért, pálinkáért, Kellermayerékhez barna kupakos családi sörért. Mindig csurrant-cseppent néhány visszajáró fillér, vagy legtöbbször egy-egy gránátos csokikocka. Ha jól emlékszem, negyven fillérbe került.

A borbélyműhelyben éppen Sári Dani bátyámról folyt a szóbeszéd. A Sári Dani második unokabátyám volt anyai ágon. Állítólag teljesen kirámolta az udvarra a tanácsháza berendezését, iratostól, Sztalin Jóska-képestől, mindenestől. Leterítette akkurátusan a Rákosista-zászlóval, meglocsolta petróleummal, felgyújtotta. Mondták, ez még mindig nem volt elég neki. Mert a Dani bátyám olyan ember volt, ha kicsit ivott, nem ismert se Istent, se embert, ám Dani bátyám sohasem ivott kicsit. Dani bátyám mindig nagyokat ivott. Amikor a tüzeléssel végzett, lóhalálában rohant a párttitkárhoz, ki a falu végére, az Újtelepre. Igen ám, de a pletykás faluban előbb ért oda a hír a párttitkárhoz, mint Dani. Ezért aztán a párttitkár idejében fölmenekülhetett a padlásra. A feleség fogadta, aki állítólag csak azután mutatta meg, hol bujkál a férje, amikor Dani leharapta annak egyik fülcimpáját. Más úgy tudta, hogy az orrát harapta át. Kapott a párttitkár két hatalmas taslit, s Dani bátyám, mint aki jól végezte dolgát, folytatta az ivást a kocsmában.

A következő évben ítélték el, négy és fél év börtönt kapott. Már csak napjai voltak hátra a kiszabott büntetésből, mégis bilincsbe verve, rabomobillal hozták haza az apja temetésére.

Mesélte, néhány hónapig együtt raboskodott Darvas Ivánnal és Déry Tiborral. Nem nagyon szerette őket. Szerinte „különcök voltak, sokszor oroszul beszéltek, de mindig az irodalomról, ebédosztáskor is, csajkával a kezükben”.

Szabadulása után Danit még a téveszesébe se vették föl. Ahogy akkortájtban mifelénk mondták, *inhóbereskedett*. Mindig volt valaki a faluban, aki megszánta és adott neki valamilyen apró-cseprő munkát a ház körül. Egy időben a plébános úrnál szolgált, szó-

ITT VOLTAM
1956. X. 26.

val olyan mindenes volt. Csakhogy ott sem maradhatott sokáig, mert rákapott a miseborra. Sűrűn lelátogatott a paplak alatti pincébe, ahol az egy évre előre megvásárolt misebornak valót néhány héten belül beszlopálta. Amikor a pap harmadjára kapta rajta és finom szavakkal lepirongatta, Dani csak annyit mondott: *de a megbaszottbüdöskurvahétszentségit plébános úr, meg leszek én maga nélkül is! Még, hogy gyónjam meg! Mi a kibaszott kurvaistent gyónjak meg plébános úr ezen a pimpós borán?*

Táltosoknak hívták Sokorópátkán a lovait. Mert olyan okos lovak voltak, hogy Dani bátyámat a napi munka végeztével egyenesen a kocsmá elé kocsiztatták. A Dani ilyenkor általában úgy berúgott, hogy az ivócimborák segítettek föl a bakra. És a bakon általában el is aludt. A táltosok noszogatás és irányítás nélkül, minden adandó alkalommal épségben hazafuvarozták.

Testvére, Laci, a műegyetemről disszidált, fényes építész karriert futott be Amerikában. Daninak jobb lett ugyan a sorsa a hetvenes években valamelyest, ám élete végéig hordozta az ellenforradalmár bélyegét, nem érthette meg a rehabilitációt.

A halála is olyan volt, mint az élete. A közeli erdőben, kétujjnyi akáchusángra kötött kötelet és a nyakára, mondván, megijeszti öngyilkossági kísérlettel a feleségét és a kisfiát. Az orvosszakértő szerint Dani az italtól elaludt ülő helyzetében, és amikor az anyaföldre dőlt, a kötél elszorította nyaki ütőerét.

Aldassék poraiban is az én kedves unokanagybátyám: Sári Dániel!

•••

Az iskolánk mögötti dűlőúton, a templom mellett állt az a nagy farakás, amelyben eldugtuk a több kartonnyi bolgár cigarettát. Előző nap találtuk az erdőben, amikor „kenyeret, szalonnát, sunkát, kóbaszt, hagymát” vitettek ki velünk, gyerekekkel a főszeri erdőben bujkáló forradalmároknak. Az asszonyok, az erdőben bujkáló Dénes Zoli bácsi és Horváth Miklós bácsi feleségei mondták, hová kell letennünk a batyut. Annak rendje-módja szerint lepakoltunk. Nem is találkozhattunk személyesen Miklós bácsiékkal. Hazafelé jövet Hajnik Zoli öcsém talált rá a nagyobbacska, papundeklivel jól átkötözött, de mégis szétdőlt kartondobozokra. Nem hittünk a szemünknek. Mint a mesében. Megannyi színes cigarettásdoboz a csomagokban. *Arda, Djebel és Rodope*. Valamelyiknek, már nem emlékszem melyiknek, aranyozott volt a felirata. Amennyit tudtunk, elhoztunk. Zsebben, pulóverbe kötve, sapkában. Felét elrejtettük a farakásba, felét elajándékoztuk. Persze, hogy híre ment. A falu apraja-nagyja napokig járta az erdőt, hátha másfajta ajándék is potyogott az égből.

•••

Ezt a cigarettát szívtuk a dűlőúton akkor is, amikor füstoszlopot vettünk észre a Gáspár-ház irányából. Hamarosan kiderült, a titokzatos fekete füstoszlop három közeledő ruszki tankot takar. Nálunk a faluban mindenki ruszki tanknak hívta a szovjeteket. Fejvesztve rohantunk le a völgyben húzódo bekötőúthoz, hiszen igazi tankot még sohasem láttunk. Legföljebb partizános és háborús filmekben.

Mire leértünk, már ott álltak a falu névtáblája mellett, bámész szemeinktől úgy negyven-ötven méterre. Öregapám gyümölcsösét méregették. Úgy ismertem a gyümölcsösét, mint a tenyereket, hiszen én is ott születtem, az ő házában. Ötéves koromig minden fáját százszer is megmásztam. Legjobban a vöröshalag nevű cseresznyéjét szerettem.

November idusa lévén, csak pálinkának való kései szilvát és téli körtét találtak. Sorra ugráltak ki a kiskatonák tankjaikból. Megrázták öregpapám szilvafáit, telekapkodták katonasapkáikat. Nem tarthatott öt percnél tovább az egész, aztán újra eltűntek a tankok belsejében. Ahogy beértek a Kossuth utcába, ismét megálltak. Valamilyen parancsnokféle szállt ki először, térképet mutogatott és félig oroszul, félig magyarul, ahogy emlékszem, egészen barátságos hangon, valamilyen nacsalnyikot követelt az időközben összesereglett népségtől. Dehát alig volt ott felnőtt, inkább mi, gyerekek bámultuk a tankokat testközelből. Nagyon szépnek és újnak tűntek, itt-ott még a gépszír is látszott rajtuk. Volt olyan bátor haverom, aki megsimogatta őket. Irigyeltük a kikukucsáló, jobbára tatárképző katonákat. Igazi tankot vezethetnek.

A sorban első tank, mondhatni méltóságteljesen, de szakaszosan, körbeforgatta a lövegtornyot, majd leállították a fűlsiketítő motorokat. Ekkor minden kiskatona előmászott, a parancsnok kivételével egyik sem szállt le a tankról. Furcsa kinézetű cigarettával kínálgatták a felnőtteket, akik ekkorra már odamerészkedtek. Olyannyira, hogy a csípőficamos Jenő Böske szakajtó tojással érkezett. Kézzel-lábbal mutogatott, mint kiderült, seftelni szeretett volna a katonákkal.

– *Jeden váden, csetere petty...adok neked tíz tojás, adsz érte tíz silett!*

Érted? Tíz silett penge...

A katonák csak hahotáztak, mígnem valaki hazazavarta a Jenő Bösket, mondván: *bolond ez a Böske, azt hiszi, hogy az amerikaiak vannak itt*. Mert abban az időben mindenki az amerikaiakat várta. Legjobban a Mihályfi Laci bácsi, aki a *második háborúban* McMillan angol csapatait várta, most meg az amerikaiakat. Rajta is ragadt a név: *az öreg Macmillan!*

Amilyen hirtelen jöttek, olyan hirtelen távoztak a tankok. Szóbeszéd szerint a falu végén, mintegy figyelmeztető jelként, újra megforgatták a lövegtoronyt, aztán elfüstöltek Gichathalom irányába.

•••

Szép számmal disszidáltak a falunkból. A mi rokonságunkból a Takács Zoli, a Mihályfi Miklós és a Sári Laci. Ők kint maradtak, amerikások lettek. Mások, a Rugovics Tibi és a Nagy Sanyi azért jöttek haza, mert nem szerették a lágert, de bányában sem akartak dolgozni. Mesélték, Bécsben a boltok tele vannak étellel, itallal és annyi arannyal, amennyit még legjobb álmukban sem látnak az emberek. Nem akartuk elhinni. Azt is mondták, Bécs úgy ki van világítva éjszaka, mintha akkor is nappal lenne. Hát ezt aztán tényleg nem tudtuk elképzelni gyerekefjével, amikor mi petróleumlámpával világítottunk! Akkor már nagyon bántam, hogy mi miért nem disszidáltunk. Pedig hajszálon múltott.

Még ma is drámainak érzem azokat a perceket, amelyeket azon a november végi estén éltünk át. Az apám egyik legjobb barátja, a Molnár Ervin bácsi fuvarozta Bécsbe a disszidenseket, talán négyet-ötöt is fordult azon a héten. Többnyire Győrben telt meg a már említett fakarusz.

Ervin bácsi titokban megbeszélte az apámmal, hogy értünk jön kora este. Az apám egész nap csomagolt és persze ivott. Édesanyám pedig naphosszat sírdogált, hallani sem akart arról, hogy mi elmegyünk. Civalkodtak, estére már öltre is mentek az apámmal. Hosszasan, türelmetlenül dudáltak a házunk előtt. Édesanyám görcsösen szorította magához alig egyéves húgomat, én ahogyan csak bírtam, kapaszkodtam a derekába. Végül az apám, aki akkorra alig állt a lábán, földhöz vágta a petróleumlámpát egy „*De a hétszentségit Bözsi!*” káromkodás közepette. A szép fehér lámpatest és cilindere röpítőre törött. A kiömlő petróleum szétfolyt szobánk döngölt padlóján. Égett a föld! Sikoltozás, tűzoltás! Ervin bácsi, még mielőtt nagyobb baj lett volna, segítette eloltani a tüzet. Azután, se szó, se beszéd, sarkon fordult, jobbnak látta, ha otthagy minket.

Molnár Ervin gazdag műkereskedő lett Hollandiában. Igaz, gyötrő honvágyban élte le életét. Halála előtt néhány évvel, a rendszerváltás után járt itthon és azt súgta a fülemben: *na, te gyerekek, lehet, hogy az Ernőnek volt igaza, amikor dudáltam.*

A sors furcsa fintora, hogy Erzsébet húgom felnőtt korában mégis megtette azt a bizonyos utat. Bécsbe ment férjhez. Bizony temérdek víz folyt le a „Kék Dunán”, mikor már Elisabeth húgomtól meghívó levél érkezett a császárvárosból, és én is megbámulhattam a Kärtner Strasse arannyal zsúfolt kirakatait. Azokat a kirakatokat, amelyekről a Rugovics Tibi és a Nagy Sanyi egykor oly elragadtatással mesélt nekünk.

•••

Karácsony közeledtével lázban égett a Háklár család. Az apám Imre öccsét várta haza Pusztasomorjáról. „*Ha ezek a moeskosok betartják a szavukat, Imre bátyád leszerelhet Karácsonyra!*” – mondta nekem napjában többször is.

Pusztasomorjáról, erről a határ menti kis falucskáról annyit érdemes tudni, hogy a hegyeshalmi átkelő után legtöbbször itt lépték át akkoriban a nyugati határt. Közel volt hozzá az osztrák falu, Andau, ahol a magas templomtornyot reflektorokkal világították meg, így mutatva az utat a disszidenseknek.

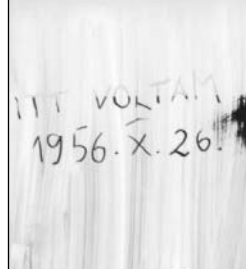
Zöld parolinos ávosként teljesített itt határvadász szolgálatot Imre bátyám. Igencsak féltette a családot, mert nem mindennapi történetek forogtak közszájon Pusztasomorjáról és általában a disszidálók rémtetteiről. A Karácsony előtti időszakban állítólag már semmitől sem riadtak vissza a disszidensek, csak hogy bármi áron átjussanak a határon. Vagy ajándékokkal halmozták el a határvadászokat, vagy erőszakosak voltak. Meséltem is a haveroknak: az én Imre bátyám igazi hős katona, olyan, mint a partizánok.

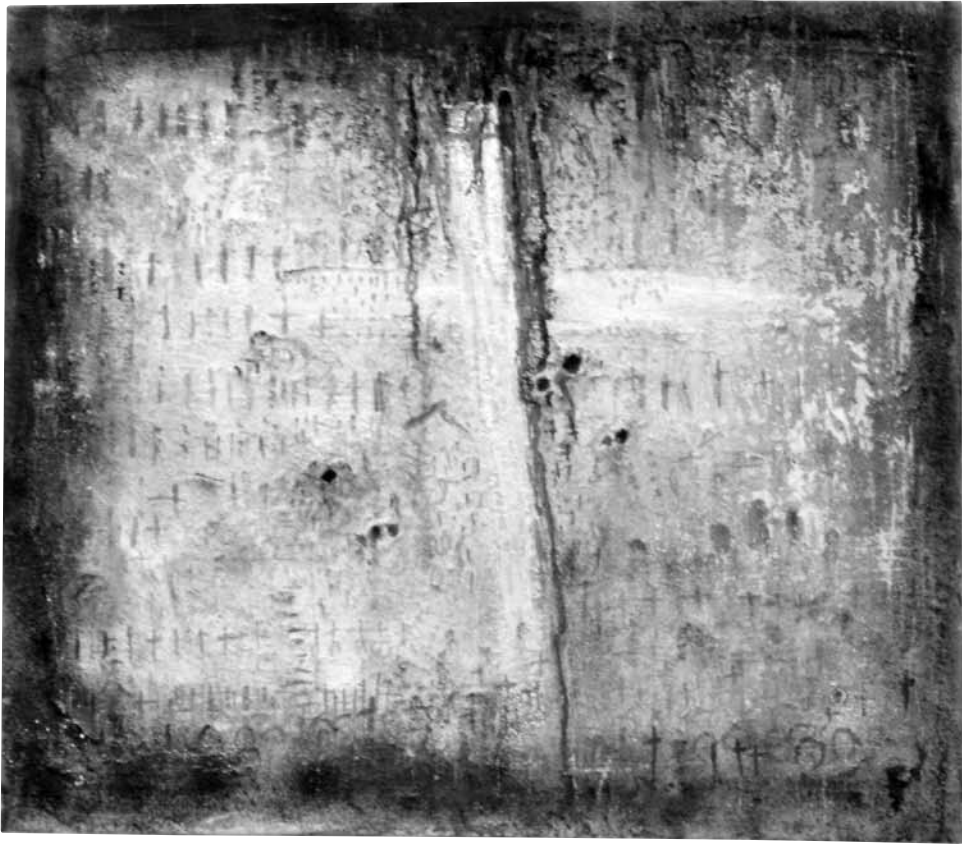
Ezekhez a rémtettekhez Imre bátyám is hozzátett egyet. Legutolsó levelében írta, egyik legjobb bajtársát leitatták, hogy utána könnyebben átvághassák a torkát. Azt is beszélték a faluban, katonatisztek járnak végig a határ menti falvakat lovas kocsival. Leölnék a határőr őrsön egy kocát, földobják a szekérre, letakarják véres lepedővel, azután a saroglyába tűzik a feliratozott táblát: „*Így jár minden disszidens disznó!*”

Szerettem ministrálni, mert a plébános úrtól mindig kaptunk valamilyen ajándékot. Ebben az esztendőben két galamb volt a járandóság. Persze ez csak azoknak járt, akik nem késtek el egyetlen hajnali miséről sem. A Katona Viktor nem kapott, emlékszem, úgy megsértődött, hogy még hittanról is kiiratkozott.

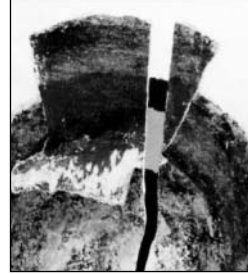
Boldogan vittem haza a jussomat, amikor a kapuban édesanyám elkiáltotta magát: „*Megjött az Imre bátyád, végleg leszerelt! Hozott neked egy gombos tangóharmonikát!*” Így úszta meg az a két galamb, nem lett belőlük finom leves, mert örömben mindkettőt elengedtem. Hadd röpjönnek szabadon!

Azóta elröpült a gombos tangóharmonika is. Csak a hangját hallom olykor itt legbelül. Halottak Napján mindig eszembe jut, amikor gyújtok egy szál gyertyát Imre bátyám sírján.

Varga György munkája

JARED DIAMOND

Kína, a tántorgó óriás

Kína jelentősége • Háttéré • Levegője, vizei, földje • Élővilága, megaprojektjei • Alakulása • Kapcsolatai • Jövője

Kína a világ legnépesebb országa, lakosainak száma körülbelül 1300000000 fő, azaz a földkerekség összlakosságának egyötöde. Területileg a harmadik legnagyobb ország, a növényfajok változatosságát tekintve szintén a harmadik leggazdagabb. Már egyébként is hatalmas gazdasága a jelentősebb országok között a leggyorsabb ütemben növekszik: ez évente mintegy 10%, ami a fejlett világ gazdasági növekedésének a négyszerese. Az acél, a cement, a vízművelésen alapuló élelmiszer és a televízió-készülékek előállításának itt a legmagasabb az aránya; a szén, a műtrágya és a dohány előállítása és felhasználása itt a legmagasabb arányú; szinte első helyen áll az áramtermelés és (hamarosan) a gépjárműgyártás, valamint a faanyag felhasználása területén; továbbá most építi a világ legnagyobb duzzasztógátját és vízelterelő létesítményét.

Lerontja ezeket a felülmúlhatatlan adatokat és eredményeket, hogy Kína környezetvédelmi gondjai a jelentősebb országok legsúlyosabb problémái közé tartoznak, s ez csak rosszabb lesz. Ennek a sorába tartozik a légszennyezés, a természetes fajgazdagság veszteségei, a termőföld veszteségei, a sivatagosodás, a vizes területek eltűnése, a legelők leromlása, az emberi beavatkozás által előidézett természeti katasztrófák növekvő mértéke és gyakorisága, kórokozó fajok megjelenése, a túllelgetés, a folyóvizek áramlásának megakadályozása, a szikesedés, a talajerózió, a hulladék felhalmozódása, a vízszennyezés és a vízhiány. Ezek és más környezeti ártalmak felmérhetetlen gazdasági veszteségeket, szociális konfliktusokat és egészségügyi problémákat okoznak Kínában. Ezek a szempontok elegendőek lennének ahhoz, hogy Kína környezeti problémáinak hatásával már akár csak maguk a kínaiak elsődlegesen törődjenek.

Kína hatalmas népessége, gazdasága és területe azonban nyilvánvalóvá teszi, hogy környezeti problémái nem maradnak határain belül, hanem eljutnak a világ többi részére is, ahol fokozottan szembesülnek ezek hatásával, hiszen Kínával együtt osztoznak ugyanazon a földön, vízen és levegőn, amely viszont hatással van Kína környezetére a globalizáció által. Azáltal, hogy Kína a közelmúltban tagja lett a Világkereskedelmi Szervezetnek (World Trade Organization), ezek a más országokkal kapcsolatos cserehatások felerősödnek. Például Kína bocsátja már a légkörbe a legtöbb kén-dioxid, klór-fluor-szén tartalmú és más, ózonszökkentő anyagot, és (hamarosan) a széndioxidot is; a por és más légszennyező anyagok keletre, a szomszédos országokba, sőt Észak-Amerikába áramolnak a légkörben; ugyanakkor Kína az egyike annak a két vezető országnak, amelyek trópusi esőerdőből származó faanyagot importálnak, és ez Kínát a trópusierdő-irtás egyik hajtóerejévé teszi.

Az eddig említett hatásoknál még fontosabb lesz a világ környezetére gyakorolt összeméretű hatás arányos növekedése, ha Kínának hatalmas népességével egyetemben sikerül célként elérnie a legfejlettebb világ életszínvonalát – ami azt is jelenti, hogy Kína felzárkózik a legfejlettebb világban az egy fő által kiváltott környezeti hatás mértékéhez. Amint ebben a fejezetben látni fogjuk, és majd a 16. fejezetben is, a fejlett és a fejlődő világ életszínvonalának különbségei, továbbá Kína, valamint a töb-

bi fejlődő ország erőfeszítései, hogy megszüntessék ezt a szakadékot, jelentős következményekkel járnak, amelyekről sajnos rendszerint nem vesznek tudomást. Kína ennek a könyvnek más témáit is megvilágítja: a tucatnyi környezeti problémát, amellyel a modern világ szembesül, s amelyet a 16. fejezet részletez, s melyek mindegyike súlyos vagy végletes Kínában; a modern globalizációnak a környezeti problémákra gyakorolt hatásait; a környezetvédelmi szempontok fontosságát, amely még a modern társadalmak legnagyobbikát is érinti, nem csak azokat a kis társadalmakat, amelyeket a könyvem többi fejezetében szemléltetésképpen választottam; továbbá a remény valós alapjait a nyomasztó statisztika összűze ellenére. A Kínára vonatkozó háttérismeret rövid áttekintése után a kínai környezeti hatások típusait, azoknak a kínaiakat és a világ többi részét érintő következményeit, valamint Kína reakcióját és a jövőre vonatkozó előrejelzését tárgyalom.

Kezdjük Kína földrajzának, népességalakulásának és gazdaságának gyors áttekintésével! Kína természeti környezete összetett és helyenként törekeny. Változatos földrajza magában foglalja a világ legmagasabb fennsíkját, a világ néhány legmagasabb hegységét, a világ két leghosszabb folyóját (a Jangece- és a Sárga-folyót), sok tavat, egy hosszú tengerpartot és egy hatalmas kontinentális talapzatot. Változatos élővilága a gleccserektől és a sivatagoktól a trópusi esőerdőig terjed. Ezek az ökoszisztémák közül egyes területek különböző okok miatt törekenyek: például Észak-Kína csapadékmennyisége erősen változó, ugyanakkor szeles és száraz, ezért magasan fekvő legelői kiszolgáltatottak a homokviharoknak és talajerózióknak, míg ellenben Dél-Kína csapadékos, de itt a heves felhőszakadások okoznak eróziót a lejtős területeken.

Kína népességét tekintve a két legismertebb tény, hogy a világon itt a legnagyobb a népesség, és hogy a kínai kormány (modern korunkban egyedülálló módon) kötelező születésszabályozást vezetett be, ami drámaian évi 1,3%-ra csökkentette a népességnövekedést 2001-re. Ez felveti a kérdést, hogy Kína döntését követik-e más országok is, amelyek közül némelyik, míg rettegve hőköl vissza ettől a megoldástól, mégis még rosszabb megoldások felé sodródik a népességi problémák kezelése tekintetében.

Kevéssé ismert, ám Kína népességére jelentős következményekkel hat, hogy a kínai háztartások száma mindazonáltal évente 3,5%-kal növekedett az utóbbi 15 év során, így több mint kétszeresére emelve a népességnövekedés ütemét ugyanezen idő alatt. Ez azért van, mert a családok létszáma az 1985-ös háztartásonkénti 4,5 főről 2000-ben 3,5 főre csökkent, és további csökkenést tervezve 2,7 főre csökken 2015-re. Ez a háztartásonként csökkentett létszám okozza, hogy Kínában ma 80 millióval több a háztartások száma annál, amennyi egyébként lenne, s ez a növekedés meghaladja az oroszországi háztartások számának összességét. A háztartások méretének csökkenése szociális változásokból adódik: ezek főképpen a népesség öregedése, a páronként kevesebb gyermek, a korábban szinte nem létező válás növekedése, továbbá a korábbi több generációs háztartások fenntar-

tásának hanyatlása, amikor még egy fedél alatt élt nagyszülő, szülő és gyerekek. Ugyanakkor az egy főre jutó lakásterület szinte a háromszorosára növekedett. A háztartások számának és lakásterületének növekedéséből adódó végeredmény, hogy Kína népessége gyarapszik az alacsony népességnövekedési arány ellenére is.

Kína más népességi mutatói közül érdemes kiemelni a gyors városiasodást. Az 1953-tól 2001-ig terjedő időszakban, amikor Kína összlakossága „csak” megkétszereződött, a városi lakosság száma megháromszorozódott, 13-ról 38%-ra változva, így a városi lakosság a hétszeresére – közel félmilliárdnyira – növekedett. A városok száma megötszöröződött, mintegy 700-ra, és a meglévő városok területileg nagyot nőttek.

Kína gazdaságának legegyszerűbb rövid leírása: „nagy és gyorsan növekvő”. Kína a világ legnagyobb széntermelője és -felhasználója, ez a világ összes szénmozgásának egynegyedét teszi ki. Kína egyúttal a világ legnagyobb műtrágyagyártója és -felhasználója, ez a világ műtrágyafelhasználásának 20%-a és a műtrágya-felhasználás globális növekedésének 90%-a 1981 óta, s ez a hazai műtrágya-felhasználás megötszöröződésének köszönhető, ami most a világon az átlagban egy holdra jutó műtrágya háromszorosa. A rovarirtó szerek második legnagyobb gyártója és felhasználójaként Kína a világ összforgalmának 14%-át köti le, és rovarirtót csak exportál. Ezen túl Kína a legnagyobb acélgyártó, a legtöbb mezőgazdasági fóliát használja talajtakarásra, a második legnagyobb előállító a villanyáram és a kémiai úton készített textília területén, és a harmadik legnagyobb olajfelhasználó. Míg az utolsó két évtizedben az acél, az acéltermékek, a cement, a műanyag és a kémiai úton előállított fonal gyártása Kínában 5-, 7-, 10-, 19- és 30-szoros mértékben növekedett, mosógépgyártása 34 000-szeresére nőtt.

A sertés volt túlnyomó többségben Kína fő hústápláléka. A jómód növekedésével a marha-, bárány- és baromfitermékek iránti kereslet azonban olyannyira felerősödött, hogy mostanra az egy főre jutó tojásfogyasztás megegyezik a fejlett világgal. Az egy főre jutó hús-, tojás- és tejfogyasztás a négyszeresére emelkedett 1978 és 2001 között. Ez sokkal több mezőgazdasági hulladékot jelent, ugyanis 10 vagy 20 kilogramm növényre van szükség egy kilogramm hús előállításához. A földekre juttatott éves állatiürülék-kibocsátás már háromszorosa az ipari eredetű szilárd hulladékkibocsátásnak, s ehhez még hozzáadandó a növekvő halürülék, továbbá a vízművelésben alkalmazott haleledel és trágya, amely a szárazföld és a vizek szennyezésének növekedését eredményezi.

Kína szállítóhálózata és járműállománya robbanásszerűen megnőtt. 1952 és 1997 között a vasút, a közút és a légi útvonalak hossza 2,5-szeresére, 10-szeresére, illetve 20-szorosára nőtt. A gépjárművek (főként a teherautók és autóbuszok) száma a 15-szörösére nőtt 1980 és 2001 között, a személyautók száma a 130-szorosára emelkedett. 1994-ben, miután a gépjárművek száma a 9-szeresére emelkedett, Kína elhatározta, hogy a gépkocsigyártást az úgynevezett négy sarkalatos iparág egyikévé teszi, s célul tűzte ki, hogy még 4-szeres termelésnövekedést érjen el 2010-re (ezúttal különösen is a személyautógyártásban). Ez Kínát a világ harmadik legnagyobb gépjárműgyártó országává tenné az USA és Japán után. Figyelembe véve, hogy Peking és más városok levegőminősége milyen rossz a gépjárművek miatt, vajon milyen lesz a városi levegő minősége 2010-ben? A gépjárművek számának tervezett növekedése olyan környezeti hatással jár, amely több földterület úttá és parkolóvá történő átalakítását kívánja.

A kínai gazdaság méretét és növekedését bemutató

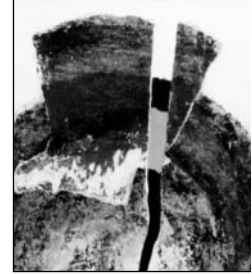
lenyűgöző statisztikák mögött az a tény rejlik, hogy azok alapja az idejétmúlt, elégtelen vagy környezetszennyező technológia. Kína energiateljesítménye az ipari termelés területén csak fele a fejlett világnak; papírteljesítménye kétszer annyi vizet használ fel, mint a fejlett világé; öntözése elégtelen felszíni módszerekre hagyatkozik, és ez felelős a vízvesztésért, a talaj tápértékének vesztéséért, az eutrofizálódásért és a folyók üledékesedéséért. Kína energiateljesítményének háromnegyede szénfüggő, ez okozza a légszennyeződést, a savas esőt és jelentős mértékben ez az oka a hatásveszteségnek. Például Kína szénre alapozott ammóniateljesítménye, amely a műtrágyagyártáshoz és a textilkészítéshez szükséges, 42-szer több vizet használ fel, mint a földgázra alapozott ammóniateljesítmény a fejlett világban.

A kínai gazdaság egy másik megkülönböztető jegye a rohamosan terjedő kisüzemi vidéki gazdaság: az úgynevezett városi és falusi vállalkozások (township and village enterprises, azaz TVE-k), amelyek átlagban csak hat főt foglalkoztatnak vállalkozásként, és főleg az építkezésben, a papír-, rovarirtó- és műtrágyagyártásban érdekelt. Ezek a vállalkozások adják Kína termelésének egyharmadát és exportjának felét, viszont aránytalan mértékben járulnak hozzá a környezetkárosításhoz kén-dioxid, szennyvíz és szilárd hulladék formájában. Emiatt 1995-ben a kormány szükségállapotot hirdetett ki, és betiltotta, illetve bezáratta a 15 leginkább környezet-szennyező kisüzemi TVE-t.

Kínában a környezeti hatások története több fázison ment keresztül. Már több évezreddel ezelőtt nagymértékű erdőirtás ment végbe. A második világháború és a kínai polgárháború után, amikor visszatért 1949-ben a béke, további erdőirtásra, túllelgetésre és talajerózióra került sor. A Nagy Ugrás éveit 1958-tól 1965-ig a gyarak számának kaotikus növekedése jellemzi (a növekedés négyszeres csak az 1957–1959-es kétéves időszakban!), amit (a szakszerűtlen háztáji jellegű acélteljesítéshez szükséges tüzelőanyag beszerzése miatt) még több erdőirtás és környezetszennyezés kísért. Az 1966–1976-os Kulturális Forradalom idején a környezetszennyezés tovább terjedt, ahogy sok gyárat mély völgyekbe és magas hegyekre telepítettek a partvidékekről, elkerülendő a sebezhetőséget egy esetleges háború alkalmával. Miután 1978-ban elkezdődött a gazdasági reform, a környezet leromlása folyamatosan fokozódott, illetve felgyorsult. Kína környezeti problémái hat fő pontban összegezhetők: levegő-, víz-, talajromlás, élőhelyek pusztulása, az élővilág sokféleségének elszegényedése és a megaprojektek.

Kína legközismertebb környezetszennyezési problémája, hogy levegőjének minősége borzasztó, ezt szimbolizálják az ismert fényképek: kínai városok utcáin az arcukon maszk viselésére szoruló emberek. A városi légszennyezés itt a legrosszabb a világon: a szennyezési szintek sokkal magasabbak annál, ami az emberek egészségére nézve még biztonságos. A nitrogén-oxid és szén-dioxid tartalmú szennyezőanyagok szaporodnak a gépjárművek számának emelkedése és a szénre alapozott energiateljesítmény növekedése miatt. A savas eső, amely az 1980-as években csak néhány területet érintett délkeleten és délen, mára az ország nagy részére kiterjedt, és most már a kínai városok egynegyedében is tapasztalható az évenkénti esős napok több mint felében.

Hasonlóképpen Kína legtöbb folyójának és talajvízforrásának minősége gyenge, és tovább romlik az ipari és a települési szennyvízterhelés, valamint a széles körű eutrofizálódást okozó műtrágyát, rovarirtót és trágyalét tartalmazó mezőgazdasági és vízművelési elfolyások miatt. (Az eutrofizálódás, a túlzott algakoncentráció

növekedése, az összes tápanyagelfolyás eredményeként.) A kínai tavak 75%-a és szinte az egész partmelléki tenger szennyezett. A Kínával határos tengerrészekben a vörös árapály – a plankton virágzása, amelynek a toxinjai mérgezik a halakat és a többi óceáni állatot – évente körülbelül már 100 alkalommal fordul elő, szemben az 1960-as évekkel, amikor évente csak egyszer jelent meg. A híres pekingi Guanting tározó vizét 1997-ben ivásra alkalmatlannak nyilvánították. A háztartási szennyvíznek csak 20%-át tisztítják, szemben a fejlett világ 80%-ával.

Ezeket a vízügyi problémákat súlyosbítja a vízhiány és a pazarlás. A világ készletéhez képest Kína édesvíz-készlete kevés, az egy főre jutó mennyiség csak egynegyede a világ átlagértékének. Nehezebb a helyzetet, hogy még ez a kevés víz is egyenetlenül oszlik meg: Észak-Kínában az egy főre jutó vízmennyiség csak egyötöde a dél-kínai vízellátásnak. Az alapvető vízhiány és a pazarló vízhasználat miatt több mint 100 város szenved komoly vízhiányt, és ez néha fennakadást okoz az ipari termelésben is. A városok vízsükségletének és az öntözővíznek a kétharmada talajvízből származik, amelyet víztartó rétegekbe fúrt kutakból szivattyúznak. Ezek a víztartó rétegek azonban kiapadóban vannak; a partvidéki területeken tengervíz szivárog beléjük, másutt a talaj megrohad a városok alatt, amint a víztartó rétegek kimerülnek. Kína ugyanakkor már szembesül a világ legsúlyosabb gondjával is, a folyóvizek kiapadásával, és ez a gond azért válik egyre súlyosabbá, mert a vizet továbbra is a folyókból veszik mindenféle célra. Például 1972 és 1997 között a 25 évből 20-ban fordult elő, hogy megszűnt a Sárga-folyó (Kína második legnagyobb folyójának) alsó szakaszán, és a vízfolyás nélküli napok száma az 1988-ban feljegyzett 10 napról a megdöbbentő 230 napra emelkedett 1997-ben. Még a csapadékos dél-kínai Jangce és Gyöngy (Zhu Jiang, más néven Yue Jiang) folyón is előfordul, hogy megszűnik a vízfolyás a száraz időszakban, s ez akadályozza a hajózást.

A kínai talajproblémák ott kezdődnek, hogy a világ országai közül Kínát károsítja legsúlyosabban az erózió. Napjainkban ez földterülete 19%-át érinti, ami évente 5 milliárd tonna talajvesztéssel jár. Az erózió különösen is a Löss-fennsíkpon tisztít (a Sárga-folyó középső szakaszán a fennsík mintegy 70%-a erodálódott), és növekvő mértékben a Jangce folyón, amelynek az erózióból származó üledéklerakódása meghaladja a világ két leghosszabb folyójának, a Nílusnak és az Amazonasnak az együttes lerakódását. Kína folyóinak (valamint víztározóinak és tavainak) feltöltődésével a lerakódás 50%-kal csökkentette Kína hajózható folyami vízi útjait, és korlátozza az őket igénybe vevő hajók méretét. A talaj minősége és termékenysége, továbbá a talaj mennyisége csökkent, részben a hosszú távú műtrágya-felhasználás miatt, valamint a rovarölő szerekhez kapcsolódva a talajmegújító földgiliszták számának drasztikus csökkenése miatt, ami a magas minőségűnek tekintett termőföld területének 50%-os zsugorodásához vezetett. A szikesedés Kína termőföldjének 9%-át érinti, ami főként a száraz területek rosszul tervezett és alkalmazott öntözőrendszereinek a következménye. (Ez olyan környezetvédelmi probléma, amelynek leküzdésében és megfordításában a kormányprogramok nagy előrelépést tettek.) A túllelgetés és a földnek a mezőgazdasági művelésbe történő bevonása következtében fellépő sivatagosodás Kína több mint egynegyedét sújtja, ami az utóbbi évtizedben tönkreteszti Észak-Kína mezőgazdaságra és állattenyésztésre fennmaradó területének körülbelül 15%-át.

Ezek a talajproblémák – az erózió, a termékenység csökkenése, a szikesedés és a sivatagosodás – összefüggnek az urbanizációval és a termőföld kisajátításával a

bányászat, az erdőgazdálkodás és a vízművelés részére, abból a szempontból, hogy Kína termőterülete megfogyott. Ez nagy problémát jelent Kína élelmezési biztonsága számára, mert a termőterület megfogyatkozásával egyidőben népessége és egy főre jutó fogyasztása megnőtt, ugyanakkor a potenciálisan megművelhető földterülete korlátozott. Az egy főre jutó termőföld ma csak egy hektár, alig fele a világ átlagának, és majdnem olyan alacsony, mint a 10. fejezetben bemutatott Észak-nyugat Ruandából származó adat. Mivel pedig Kína nagyon kevés hulladékot hasznosít újra, hatalmas mennyiségű ipari és háztartási hulladék halmozódik fel a szabad földeken, ami szennyezi a talajt, továbbá ellepi és károsítja a termőföldet. Kína városainak több mint kétharmadát mára hulladék veszi körül, amelynek összetétele drámai módon megváltozott: a növényi maradványokat, a vegyes és szénhulladékot felváltotta a műanyag, az üveg, a fém és a csomagolóanyag. A szemétként temetkezett világ képe Kína jövőjében is feltűnően megmutatkozik.

A kínai élőhelyek pusztulásának tárgyalása az erdőirtással kezdődik. Kína egyike a világ erdősegekben legszegényebb országainak: itt az egy főre jutó erdő csak kb. 0,123 hektár (1214 négyzetméter, 338 négyzetgölg), a világ átlagához (0,656 hektár, 6475 négyzetméter, 1800 négyzetgölg) és ahhoz viszonyítva, hogy Kína földterületének csak 16%-át borítja erdő (szemben Japán 74%-ával). Miközben a kormányzati erőfeszítések megnövelték az egyfajta faültvényeket és így valamivel növelték az erdősítettnek tekinthető összterületet, a természetes erdők, különösen is az őserdők összezsugorodtak. Az erdőirtás nagyban hozzájárul a kínai talajerózióhoz és az árvizekhez. Miután az 1996-os nagy árvizek 25 milliárd dollárnyi kárt okoztak, az 1998-as még hatalmasabb árvizek, amelyek 240 millió embert, Kína népességének egyötödét érintettek, tettekre sarkallták a kormányt, amely többek között megtiltotta a fakitermelést a természetes erdőkből. A klímaváltozással együtt valószínűleg az erdőirtás is hozzájárult, hogy Kínában megnőtt a szárazság gyakorisága, ami évente már a termőterület 30%-át érinti.

Az erdőirtás mellett az élőhelyek pusztulásának másik két súlyos formája Kínában a legelők és a vizes területek pusztulása, illetve leromlása. Ausztrália után Kínában a legnagyobbak a természetes legelők, amelyek területének 40%-át borítják, főleg a szárazabb északi részen. Kína népességének nagysága miatt azonban az egy főre jutó legelőterület a világ átlagának felénél kevesebb. Kína legelői súlyos károkat szenvedtek el a túllelgetés, a klímaváltozás, a bányászati és más fejlesztések miatt, így Kína legelőinek 90%-a ma leromlottnak számít. A hektáronkénti fűhozam az 1950-es évek óta 40%-kal csökkent, valamint a gyom és a mérgező fűfélék elszaporodtak a jó minőségű fűfajták rovására. A legelő romlása túlmutat Kína legelőinek az élelmiszer-termelésben szerepet játszó pusztaságán, mert a Tibeti fennsík (a világ legkiterjedtebb nagy magasságban fekvő fennsíkján) elterülő kínai legelőkön erednek India, Pakisztán, Banglades, Thaiföld, Laosz, Kambodzsa, Vietnam és Kína főbb folyói. Például a legelőromlás megnövelte a kínai Jangce- és Sárga-folyó áradásainak gyakoriságát és súlyosságát, valamint a kelet-kínai homokviharok gyakoriságát és súlyosságát is (főként Pekingben, aminek a tévénezők szemtanúi lehetnek az egész világon).

A vizes területek kiterjedése leszűkült, vízszintjük erősen ingadozóvá vált, az áradásokat mérséklő és víztároló képességük lecsökkent, a vizes területeken élő fajták veszélyeztetettké váltak vagy kihaltak. Például

az észak-keleti Sanjian alföld mocsarainak – Kína legnagyobb édesvízi mocsarainak – 60%-át már termőfölddé tették, és a mostani lecsapolás folyamatos ütemével a fennmaradó 20 720 négyzetkilométernyi mocsár 20 éven belül eltűnik.

Az élővilág sokféleségének jelentős gazdasági következményekkel járó veszteségei közé tartozik az édesvízi és a tengerparti halászat súlyos leromlása a túlhalászat és a környezetszennyezés miatt, hiszen a halfogyasztás egyre nagyobb méreteket ölt. Az egy főre jutó halfogyasztás körülbelül az ötszörösére emelkedett az utóbbi 25 évben, a hazai fogyasztáshoz pedig még hozzá kell adni Kína növekvő hal-, puhatestű- és más víziélőlény-exportját is. Ennek következtében a fehér tokhal a kipusztulás szélére került, az egykor hatalmas mennyiségű rákfogás a Bohai-öbölben 90%-kal visszaesett, a hajdan bőséges halfajokat, mint a sárgahalat (*Larimichtys polyactis*) és az ezüstös sertefarkú halat (*Trichiurus lepturus*) ma már importálni kell, az éves vadhalfogás a Jangce folyón 75%-kal visszaesett és a folyót, először 2003-ban, el kellett zárni a halászat elől. Kína élővilágának sokfélesége általánosságban nagyon gazdag, a világ növényi és szárazföldi gerinces fajainak több mint 10%-át képviseli. Kína bennszülött fajainak egyötöde azonban (beleértve a legismertebb őriáspandát is) ma már veszélyeztetett, és sok más különösen ritka faj (mint például a kínai aligátor és a páfrányfenyő [*Ginkgo biloba*]) a kihalás szélén áll.

A bennszülött fajok hanyatlása kedvezett a meghonosodó fajoknak. Kínában régi múltja van a hasznos fajok szándékos betelepítésének. Az immár 60-szorosára növekedett nemzetközi kereskedelemnek köszönhetően a szándékolt betelepítésekkel sok olyan faj véletlenszerű meghonosodása is együtt járt, amit senki nem tekintett hasznosnak. Például 1986 és 1990 között csak a Sanghaj-öbölben a 30 országból érkező 349 hajó importakománynak átvizsgálása fedett fel mellékesen mintegy 200 idegen gyomnövényfajt. A betelepülő növények, rovarok és halak némelyike kártevőként és gyomként nőtte ki magát, hatalmas gazdasági kárt okozva a kínai mezőgazdaságnak, vízművelésnek, erdészetnek és állattenyésztésnek.

Ha mindez nem lenne elég, folyamatban vannak Kínában a világ legnagyobb fejlesztési projektjei, melyek mindegyike súlyos környezeti problémákat idézhet elő. A Jangce-folyó három hegyszoros gátja – a világ leghatalmasabb duzzasztója, amelynek építését 1993-ban kezdték el, és a befejezését 2009-re tervezik – azt célozza, hogy áramot termeljen, mérsékelje az áradásokat, és jobb körülményeket biztosítson a hajózásnak. Mindennek a költsége 30 milliárd dollár, a társadalmi vonzata embermilliók kitelepítése, környezeti hatása pedig talajeróziót idéz elő és egy nagyobb ökoszisztéma szétesését (a világ harmadik leghosszabb folyója környezetbiológiai rendszerének megbomlását) indítja el. Még költségesebb azonban a víz délről északra történő eltérítésének projektje, amely 2002-ben kezdődött, és amelynek a befejezése csak valamikor körülbelül 2050 tájékán várható. Költségét 59 milliárd dollárra tervezik, számítanak a környezetszennyezés kiterjedésére, és hogy Kína leghosszabb folyójának vízügyi egyensúlya felborul. Ezt a projektet is felülmúlja viszont a jelenleg alulfejlett – az ország földterületének több mint felét képező – Nyugat-Kína tervezett fejlesztése, amit Kína vezetői a nemzeti fejlesztés kulcsának tekintenek.

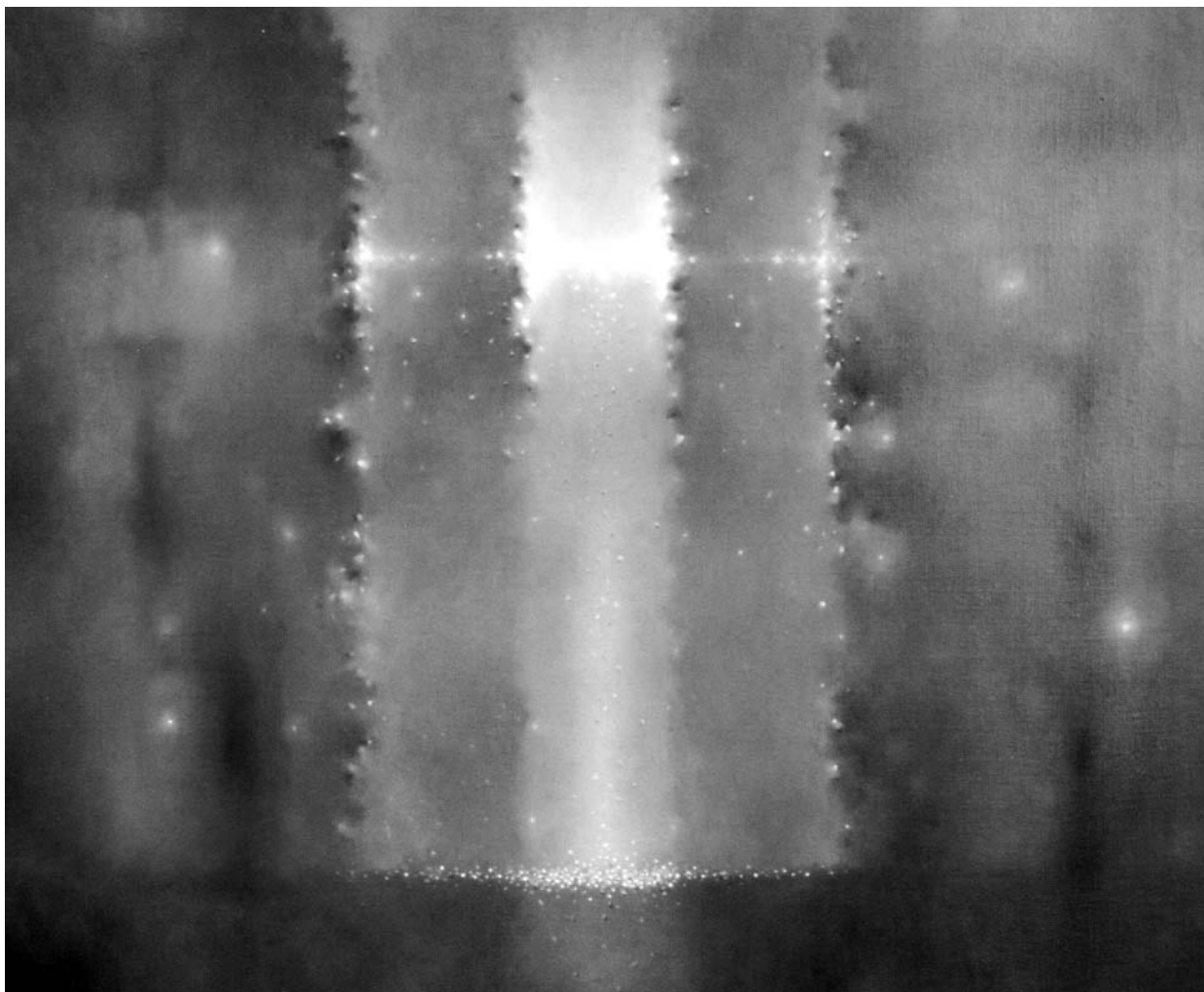
Fordítsunk most figyelmet arra, hogy megkülönböztessük az állatokra és a növényekre vonatkozó következményeket azoktól, amelyek az emberekre vonatkoznak.

A legfrissebb kínai fejlesztések egyértelműen rossz hírt jelentenek a kínai földigilisztáknak és sárgahalaknak – de mindez milyen változást hoz a kínai emberek életében? Az őket érintő következmények gazdasági kiadásokra, egészségügyi kiadásokra és a természeti katasztrófákkal történő veszélyeztetettségre oszthatók. Íme néhány becslés, illetve példa mindhárom kategóriára.

Ami a gazdasági kiadásokat jelenti, haladjunk a kisebbektől a nagyobbakig! Kis kiadás az a pusztán évi 72 millió dollár, amit arra költenek, hogy egyetlen gyom elterjedését megfékezzék; ez az „aligátor hínár” (*Alternanthera philoxeroides*), amelyet Braziliából hoztak be sertéstakarmányként, de elszabadult és ellepte a kerteket, az édesburgonyaföldeket és a citromligeteket. Szintén kiadási tétel az évenkénti csupán 250 millió dollárnyi veszteség, amely a vízhiány miatti gyárbezárásokból származik egyetlen városban, Xianban. A homokviharok évente körülbelül 540 millió dollárnyi kárt okoznak, a savas eső miatti termény- és erdővesztés pedig évente 730 millió dollárnyi összeget tesz ki. Még komolyabb az a 6 milliárd dollárnyi kiadás, amit fásítással kialakított „zöld fal” építésére fordítanak, hogy megvédjék Pekinget a homoktól és portól, valamint az évenkénti 7 milliárd dollár, amit az „aligátor hínártól” eltérő más kártevő fajok okozta csapás enyhítésére költenek. Megdőböntő számok körébe érkezőnk, amikor tudomást szerzünk az 1996-os árvizek egyszeri költségeiről (27 milliárd dollár, de ez még mindig olcsóbb, mint az 1998-as árvizek esetében), az évenkénti sivatagosodás miatti közvetlen veszteségekről (42 milliárd dollár), és az évenkénti levegő- és vízszennyezés miatti veszteségekről (54 milliárd dollár). Együttesen csak az utolsó két tétel megegyezik Kína éves nemzeti össztermékének 14%-ával.

Három elem választható ki az egészségügyi következmények bemutatására. A kínai városlakók vérében az átlagos ólomszint körülbelül a kétszerese a világ más részein mért szintnek, s ez vésszen magas ahhoz, hogy veszélyeztesse a gyermekek szellemi fejlődését. Az évenkénti körülbelül 300 000-es elhalálozás és 54 milliárd dollárnyi egészségügyi költség (a nemzeti össztermék 8%-a) a légszennyezésnek tulajdonítható. A dohányzás miatt bekövetkező halálesetek száma évente körülbelül 730 000-re tehető, s ez a szám növekszik, mert Kína a világ legnagyobb dohánytermelője és -felhasználója, s itt található a legtöbb dohányos is (közülük 320 millió fő, a világ összes dohányosának egyharmada, évente és személyenként átlagban 1800 szál cigarettát szív el).

Kína ismert az ott előforduló természeti katasztrófák gyakoriságáról, számáról, méretéről és káráról. Ezek némelyike – különösen is a porviharok, a földcsuszamlások, a szárazság és az árvizek – szorosan összefügg az ember környezeti hatásaival, és ezek még gyakoribbá váltak, ahogy ezek a hatások megnöttek. Például a porviharok gyakorisága és súlyossága megnőtt azáltal, hogy több földterületet lecsupaszítottak erdőirtással, túllelgetéssel, erózióval és részben ember okozta szárazsággal. Az időszámítás szerinti 300-tól 1950-ig a porviharok Északnyugat-Kínát átlagosan 31 évenként egyszer sújtották; 1950-től 1990-ig 20 hónaponként egyszer; és 1990 óta szinte évenként. Az 1993. május 5-ei hatalmas porvihar körülbelül száz embert ölt meg. A szárazság szintén felfokozódott, mert az erdőirtás megszakította az esőt gerjesztő természetes vízkörforgást, és talán a tavak és a vizes területek lecsapolása és kizsákmányolása miatt, s ezért a párologtatást biztosító vízfelszín csökkenése miatt is. A szárazság okozta évenkénti termőterület-pusztulás mára körülbelül 2 136 000 négyzetkilométer, ami az 1950-es években mért évenkénti területkárosodás kétszerese. Az áradások nagymértékben növekedtek az erdőirtás miatt;

Kovács-Gombos Gábor munkája

a közelmúltban az 1996-os és az 1998-as árvizek voltak a legsúlyosabbak. A szárazság és az árvizek váltakozó előfordulása szintén gyakoribbá vált, ugyanakkor nagyobb károkat is okoz, mint bármelyikük önmagában, mivel a szárazság először elpusztítja a növénytakarót, majd az árvizek a csupasz földön komolyabb eróziót okoznak, mint máskülönben.

Még ha a kínai embereknek nem lenne is kapcsolata a kereskedelem és az utazás révén a másutt élő emberekkel, Kína hatalmas területe és népessége biztos hatást gyakorolna más népekre már csak azért is, mert Kína is ugyanabba az óceánba és légkörbe bocsátja hulladékát és a gázokat. Kína kapcsolatalakítása azonban a világ többi részével szinte exponenciálisan felgyorsult az utóbbi két évtizedben a kereskedelem, a befektetések és a külföldi segélyek révén, bár a kereskedelem (most évente 621 milliárd dollár) 1980 előtt elhanyagolható volt, és a külföldiek Kínába irányuló befektetése egészen 1991-ig elhanyagolható maradt. Egyéb következmények között az export kereskedelem fejlődése a kínai környezetszennyezés mögötti hajtóerő lett, mert az erősen szennyező és szakszerűtlen vidéki kisgazdaságok (a TVE-k), amelyek Kína exportjának felét termelik meg, valójában külföldre szállítják késztermékeiket, de hátrahagyják Kínában szennyezőanyagait. 1991-ben Kína az USA után a második legmagasabb összegű külföldi befektetést fogadó országgá lett, 2002-ben pedig Kína elfoglalta az első helyet, 53 milliárd dollárnyi rekord befektetést fogadva be. Külföldi támogatás tekintetében 1981 és 2000 között

100 millió dollár érkezett nemzetközi NGO-któl (nem kormányzati szervezetektől); ez nagy összeg az NGO mértéke szerint, de csak csekély összeg Kína egyéb forrásaihoz képest: félmilliárd dollár az ENSZ Fejlesztési Programjától, 10 milliárd dollár Japán Nemzetközi Fejlesztési Programjától, 11 milliárd dollár az Ázsiai Fejlesztési Banktól és 24 milliárd dollár a Világbanktól.

Ezek a pénzforrások energiát adnak Kína rohamos gazdasági fejlődésének és környezeti romlásának. Figyeljük most meg, milyen más módon gyakorol befolyást Kínára a világ többi része, illetve Kína a világ többi részére. Ezek a kölcsönös hatások korunk divatos frázisának, a „globalizációnak” a vetületei. A mai világ társadalmainak összekapcsoltsága okozza a legfontosabb különbségeket aközött, hogy miként jelentkeztek a környezetszennyezés problémái a múltban a Húsvét-szigeteken vagy a Maya és az Anasazi kultúrában, illetve hogy miként jelentkeznek ma.

Azok között a rossz dolgok között, amiket Kína kap a világ többi részétől, már említettem a gazdaságilag károsan terjedő fajokat. Egy másik nagyarányú importtényező, amely meg fogja lepni az olvasókat, a szemet. Egyes fejlett országok úgy csökkentik hulladékhegyeiket, hogy fizetnek Kínának, vegye át a feldolgozatlan szemetet, közte a mérgező kémiai anyagokat tartalmazó hulladékot is. Ehhez adódik, hogy Kína növekvő gazdasága és gyáripára átveszi a hulladékot/szemetet, amely olcsó forrása lehet az újrahasznosítható nyersanyagoknak. Vegyünk egy példát: 2002 szeptemberében egy kínai vámhivatal Zhejiang tar-

tományban egy az USA-ból származó 400 tonnás „elektronikus hulladékot” tartalmazó szállítmányt jegyzett fel, amely hulladék elektronikai eszközöket és alkatrészeket tartalmazott: törött vagy idejétmúlt színes tv-készülékeket, számítógép-monitorokat, fénymásolókat és billentyűzeteket. Miközben az ilyen tartalmú import hulladék mennyiségére vonatkozó statisztikák szükségszerűen hiányosak, a rendelkezésre álló adatok azt mutatják, hogy ez a mennyiség egy tonnáról 11 tonnára nőtt 1990-től 1997-ig, továbbá hogy a fejlett világból Hongkongon át Kínába szállított szemét az évenkénti 2,3 tonnáról több mint 3 tonnára nőtt 1998-tól 2002-ig. Ez azt jelenti, hogy közvetlenül szállítják a szennyezést a fejlett világból Kínába.

Még a hulladéknál is rosszabb, hogy míg sok külföldi társaság segítette Kína környezetének a fejlett technológia Kínának történő átadásával, mások károsították hulladék-fokozó ipar telepítésével (pollution-intensive industry; PII), beleértve olyan technológiákat is, amelyek már illegálisak a származási országban. Néhány ilyen technológiát később Kína átadott más, még kevésbé fejlett országoknak. Egy példa: 1992-ben a levéltetvek elleni rovarölő, a Fuyaman gyártásának technológiáját, amelyet Japánban 17 évvel korábban betiltottak, eladták egy kínai-japán vegyesvállalatnak Fujian Tartományban, ahol ez tovább mérgezett és sok ember halálát okozta, súlyos környezetszennyezést idézett elő. Kizárólag Guangdong tartományban a külföldi befektetők importjából származó, ózonpusztító klór- és fluórtartalmú szénvegyületek mennyisége 1996-ban elérte az 1800 tonnát, ami miatt Kínának nehéz kimaradnia a világ ózonkészletének rombolásából. Ami 1995-öt illeti, Kína adott otthont 16 998 PII cégnek, amelyek összesített ipari termelése körülbelül 50 milliárd dollárt ért.

Kína importjától tág értelemben vett exportja felé fordulva: Kína élővilágának gazdag változatossága azt jelenti, hogy Kína más országokba sok károsan terjedő fajt juttat vissza, amelyek már jól alkalmazkodtak a fennmaradás versenyéhez a fajokban gazdag kínai környezetben. Ilyen például a három legismertebb rovarkártevő – a gesztenyevész, a helytelenül elnevezett „holland” szilfavész és az ázsiai szarvasbogár –, amelyek elpusztítottak számos észak-amerikai fapopulációt, és amelyek mindegyike Kínából vagy valahonnan Kelet-Ázsia közeléből származik. A gesztenyevész már elpusztította az őshonos gesztenyefákat az USA-ban; a holland szilfavész kiirtotta a szilfát, amely valaha az új-angliai városok védjegye volt, amikor gyerek voltam ott vagy 60 évvel ezelőtt; az ázsiai szarvasbogár pedig, amelyről először 1996-ban ismerték fel az USA-ban, hogy megtámadja a juharfát és a kőrisfát, képes 41 milliárd dollár értékű amerikai fa pusztulását okozni, s ez több, mint az, amit a másik két kórokozó együttesen idéz elő. A legutóbb érkezett kínai pontyfélé növényevő hal, a fehér amur (*Ctenopharyngodon idella*) mára 45 amerikai szövetségi állam folyóiban és tavaiban honosodott meg, ahol az őshonos halfajtákkal versenyez a fennmaradásért és nagyfokú változást idéz elő a növényekből, planktonokból és gerincesekből álló vízi élővilág életközösségében. Egy másik, nagy létszámban előforduló, jelentős ökológiai és gazdasági hatást kiváltó, Kínából növekvő számban külföldre juttatott kínai élőlény a *Homo sapiens*. Például mostanra a harmadik helyet foglalja el az Ausztráliába irányuló legális bevándorlás forrásai között, és jelentős létszámú illegális és legális bevándorló kel át a Csendes-óceánon az USA-ba is.

Míg az elővigyázatlanul vagy szándékosan kiáramló kínai rovarok, édesvízi halak, illetve emberek hajón vagy repülőn érik el a tengerentúli országokat, más elővigyázatlan export a légkörben érkezik. Kína lett a világon a

legnagyobb termelője és felhasználója az ózonszökkentő gáznevelő anyagoknak – például a klór- és fluórtartalmú szénvegyületeknek –, miután a fejlett világ országai 1995-ben kivonták őket a termelésből. Mára szintén Kína részesedik a világnak a légkörbe történő széndioxid-kibocsátásából 12%-kal, ami a globális felmelegedésben jelentős szerepet játszik. Ha a jelen tendencia – a kibocsátás emelkedése Kínában, állandósulása az USA-ban, másutt a csökkenése – folytatódik, akkor Kína a világ vezető széndioxid-kibocsátója, ami a világ teljes kibocsátásának 40%-át teszi ki 2050-re. Kína már vezet a világ kénoxid-termelésében, s ez az USA termelésének kétszerese. A kelet felé tartó szelek miatt a szennyezőanyagokkal terhelt por, homok és talaj, amely Kína sivatagaiból, leromlott legelőiről és be nem vetett földjeiről származik, eljut Koreába, Japánba, a csendes-óceáni szigetekre, és egy héten belül a Csendes-óceán túlsópartjára, az USA-ba és Kanadába. Ezek a lebegő részecskék Kína szénalapú gazdaságának, erdőirtásának, túllegeltetésének, eróziójának és romboló mezőgazdasági módszereinek eredményei.

A következő cserefolyamat Kína és más országok között olyan import, amely helyettesíti az exportot: az importált faanyag ilyen értelemben exportált erdőirtás. Kína a harmadik faanyag-felhasználó a világon, mivel a fa biztosítja az ország vidéki energiaforrásának 40%-át tüzelőfa formájában, valamint papír- és cellulóziparának szinte teljes nyersanyag-ellátását, továbbá az építőipar fatábla- és épületfakészletét. Növekvő szakadék alakult ki azonban Kína fokozódó fűrészáru-igénye és csökkenő hazai készlete között, különösen azóta, hogy az országos fakitermelést tiltó törvény az 1998-as árvizek után hatályba lépett. Emiatt Kína faimportja a tiltás óta hatszorosára nőtt. Mivel trópusi faanyag importőréként mindhárom trópusi kontinens országaiból (főként Malajziából, Gabonból, Pápua Új-Guineából és Brazíliából) szállít, Kína már a második Japán után, és hamarosan meg is előzi. Importál faanyagot a mérsékelt éghajlati övből is, főleg Oroszországból, Új-Zélandról, az USA-ból, Németországból és Ausztráliából. Azáltal, hogy Kína a Világkereskedelmi Szervezet (World Trade Organization) tagja lett, ezek a faanyagimportok várhatóan tovább növekednek, mivel a faáru vámjá a 15–20%-os mértékről 2–3%-ra fog csökkenni. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy Kína Japánhoz hasonlóan megóvja saját erdeit, de csak azon az áron, hogy az erdőirtást más országokba exportálja, amelyek közül többen (köztük Malajzia, Pápua Új-Guinea és Ausztrália) már elérték a katasztrofális erdőirtás mértékét, vagy biztos úton haladnak feléje.

Ezeknél a hatásoknál potenciálisan fontosabb az a ritkán tárgyalt következmény, hogy más fejlődő országok lakóihoz hasonlóan a kínai emberek is igyekeznek elsajátítani a fejlett világ életformáját. Ez az elvont megfogalmazás számos határozott célt jelent a harmadik világban élő egyének: házhoz jutást, háztartási gépeket, felszerelést, ruházzkodást, továbbá energiaigényes folyamat során gyártott kereskedelemben kapható fogyasztási cikkeket, amelyeket nem házilag, helyben és kézzel állítottak elő; gyárilag készített modern gyógyszerekhez való hozzájutást, költséges képzési háttérrel és felszereléssel rendelkező orvosi és fogorvosi ellátást; bőséges, műtrágyázott – állati és növényi eredetű trágya nélkül, magas hozammal termelt – táplálék fogyasztását; iparilag előállított táplálék fogyasztását; utazást gépkocsival (lehetőleg saját személyautóval), nem pedig gyalog vagy kerékpárral; hozzáférést – nemcsak a helyben gyártott és fogyasztókhöz juttatott termékekhez, hanem – a máshol gyártott egyéb termékekhez, amelyek gépjárműszállítással érkezőnek. Minden harmadik világbeli nép, akiről tudok – még azok is, akik igyekeznek megőrizni vagy újraéleszteni hagyományos

életmódjuk egy részét –, szintén értékeli a fejlett világ legalább néhány elemét.

A mindenki által kívánt fejlett világban élvezhető jelenlegi életmód globális következményeit jól illusztrálja Kína, mivel itt egyesül a világ legnagyobb népessége és a leggyorsabban fejlődő gazdaság. Az össztermelés vagy összfogyasztás mértékét akkor kapjuk meg, ha a népesség méretét megszorozzuk az egy főre jutó termelés vagy fogyasztás ütemével. Kína esetében az össztermelés eleve magas a nagy létszámú népesség miatt, annak ellenére is, hogy az egy főre jutó értékek még mindig nagyon alacsonyok: például a négy főbb ipari fém (az acél, az alumínium, a réz és az ólom) tekintetében itt az egy főre jutó fogyasztás csak 9%-a a vezető ipari országokénak. Kína azonban rohamosan halad célja felé, hogy elérje a fejlett világ gazdaságát. Amennyiben Kína egy főre jutó fogyasztásának mértéke utoléri a fejlett világ szintjét, még ha semmi más nem változik is meg a világon – pl. még ha a népesség és a termelés/fogyasztás aránya változatlan marad is másutt –, ugyanazoknak az ipari fémeknek az esetében kizárólag a termelés/fogyasztás arányának növekedése (ahogy Kína népességének köszönhetően megdöbbszöröződik) akkor is 94%-os növekedéssé alakul az összvilágtermelés vagy -fogyasztás területén. Más szóval, ha Kína eléri a fejlett világ szintjét, az megközelítőleg megkétszerezi az egész világ emberek által igényelt nyersanyag-felhasználását és az általuk kifejlesztett környezeti hatást. Az viszont kétséges, hogy fenntartható lenne a világ jelenleg érvényes emberi nyersanyag-felhasználása és hatáskövetkezménye. Valami elsőbbséget kell, hogy kapjon. Ez a legerősebb érv, amiért Kína problémái automatikusan a világ problémáivá lesznek.

Kína vezetői valaha azt hitték, hogy az emberek legyőzhetik és le is kellene győzniük a természetet, hogy a környezeti károsodás csak a kapitalista társadalmakat érinti, és hogy a szocialista társadalmak védettek ezzel szemben. Immár szembesülve Kína saját súlyos környezeti problémáinak nyomozó jeleivel, ők is óvatosabbak. A gondolkodás változása már 1972-ben megkezdődött, amikor Kína küldöttséggel vett részt az ENSZ Első Humánkörnyezeti Konferenciáján. Az 1973-as esztendőben alakult meg a kormány ügynevezett Környezetvédelmi Főcsoportja, amely 1998-ban (a nagy árvizek évében) átalakult Állami Környezetvédelmi Testületté. 1983-ban környezetvédelmet nemzeti alapelvvé nyilvánították – papíron. Noha sok erőfeszítésre került sor, hogy megfékezzék a környezet leromlását, a gazdasági fejlődés valójában még mindig elsőbbséget élvez és a kormányzati tisztviselők teljesítményének értékelésekor ez marad a fő kritérium. Sok környezetvédelmi törvény és irányelv, amelyet papíron elfogadtak, nem érvényesül és nem valósul meg hatékonyan.

Mit tartogat a jövő Kína számára? Természetesen ugyanaz a kérdés merül fel mindenütt a világon: a környezetvédelmi problémák kialakulása felgyorsul, a megkísérelt megoldások fejlődése is felgyorsult, de melyik nyeri a futamot? Kínában ez a kérdés különösen sürgető, nemcsak Kínának a világra gyakorolt – s már részletezett – hatása és annak mértéke miatt, hanem Kína történetének egyik vonása miatt is, melyet „tántorgásnak” nevezhetünk. (Ezt a megjelölést semleges – „az egyik széltől a másik szél felé történő hirtelen támoalgás” – értelmében használom, nem pedig a részeg dülöngélés pejoratív értelmében.) Ezzel a metaforával gondolom kifejezni azt, ami számomra Kína történelmének jellegzetessége, amelyről már írtam „Nagyágyúk, mikrobák és acél” (*Guns, Germs, and Steel*) című korábbi könyvemben. A földrajzi tényezők miatt – mint például Kína viszonylag egyenletes tengerpartja, hogy

nincs az olaszországihoz vagy a spanyol/portugál félszigethez mérhető félszigete, hogy nincs a brit és ír szigetekhez fogható nagyobb szigete, s hogy főbb folyói párhuzamosak – Kína magja földrajzilag egységessé vált már az idősámítás előtt 211-ben, és azóta történelme legnagyobb részében egységes is maradt, míg a földrajzilag tagolt Európa soha nem egységesült politikailag. Ez az egység képessé tette Kína vezetőit, hogy az európai vezetők által kormányzott területnél nagyobb területen vigyenek végig változásokat – akár jó, akár rossz változásokat, gyakran gyors váltakozásban (ezért „tántorogva”). Kína egysége és a császárok döntései magyarázhatják, miért Kína fejlesztette ki az európai reneszánsz idején a világ legjobb és legnagyobb hajóit, miért küldött flottákat Indiába és Afrikába, majd miért szerelte le hajóhadát s engedte át a tengerentúli gyarmatosítást a sokkal kisebb európai államoknak; s később miért kezdte el Kína, de miért nem folytatta saját induló ipari forradalmát.

Kína erőssége és veszélyeztetettsége fennmaradt a legutóbbi időkig, miközben Kína folytatja tántorgását nagyobb ügyek között, amelyek befolyásolják környezetét és népességét. Egyfelől Kína vezetői képesek voltak oly mérvű problémákat megoldani, amely aligha volt lehetséges az európai és amerikai vezetőknek: például elrendelték az egy gyermek vállalását engedélyező családpolitikát a népességnövekedés csökkentésére, és befejezték az országos fakitermelést 1998-ban. Másfelől Kína vezetőinek sikerült akkora összevisszaságot is teremteniük, amely aligha lehetséges az európai és amerikai vezetők esetében: például a Nagy Ugrás átmenete kaotikusan zajlott, a Kulturális Forradalom szétzilálta az országos oktatási rendszert, és (egyések szerint) kedvezőtlen környezeti hatások kísérik a három megaprojektet.

Ami Kína jelenlegi környezeti problémáinak kimenetelét illeti, ami biztosan mondható, az az, hogy minden rosszabb lesz, mielőtt jobbra fordul, az időbeli lemaradás miatt, s mert a károsodás már elindult. Egy jelentős tényező működik, akármi lesz is, mégpedig Kína nemzetközi kereskedelmének előre sejtett növekedése, ami a Világkereskedelmi Szervezethez (*World Trade Organization*, WTO) történt csatlakozás eredménye, és ami által a vámtarifák csökkennek, illetve megszűnnek, a személyautók, textíliák, mezőgazdasági termékek és sok más árucikk exportja, illetve importja viszont megnő. Kína exportra termelő ipara igyekszik a gyártott késztermékeket tengeren túlra juttatni, a gyárakban képződött szennyezőanyagokat pedig Kínában hagyni; valószínűleg ebből egyre több lesz. Kína importjának egy része, mint például a hulladék és a személyautók, már káros a környezetre; ezekből is egyre több lesz. Másrészt a WTO egyes tagországai a kínainál szigorúbb környezeti szabályokhoz ragaszkodnak, és ez arra fogja kényszeríteni Kínát, hogy bevezesse ezeket a nemzetközi szabályokat, mint annak feltételét, hogy exportját beengedjék ezek az országok. A nagyobb mezőgazdasági import lehetővé tenné Kína számára, hogy csökkentse műtrágya- és rovarirtószer-felhasználását, kevésbé vegye igénybe alacsony terméshozamú földjeit, ugyanakkor kőolaj- és földgázimportja biztosítaná, hogy Kína csökkentse a széntüzelésből származó környezetszennyezést. A WTO-tagság kettős következménye lehet, hogy az import növelésével és így Kína hazai termelésének csökkenésével Kína egyszerűen áttelepíti a környezetkárosítást Kínából a tengerentúlra, miként ez megtörtént már úgy, hogy a hazai fakitermelést felváltotta az import faáru (azaz gyakorlatilag Kína helyett más országok fizetik meg az erdőirtás következményeiként elszenvedett károkat).

A borúlátó ember már sok veszély és rossz előjel

működését veszi észre Kínában. Az általános veszélyek között Kína prioritása nem a környezetvédelem vagy a fenntarthatóság, hanem még mindig inkább a gazdasági növekedés. Az általános környezeti tudatosság alacsony szintű, részben mert Kína oktatásba történő befektetése alacsony, a fejlett világ országainak hazai össztermék arányos befektetésének a felénél is kevesebb. Bár Kínában él a világ népességének 20%-a, az oktatásra fordított költségek világviszonylatában Kína csak 1%-ot tesz ki. A gyerekek főiskolai vagy egyetemi oktatása meghaladja a kínai szülők lehetőségeit, mert egy év tanítatás egy városi munkás vagy három vidéki munkás átlagkeresetét emésztene fel. Kína jelenlegi környezetvédelmi törvényei főként részletekben íródtak, nem alkalmazzák őket hatékonyan, nem elemzik a hosszú távú következményeket, nincsenek rendszerbe foglalva: például nincs mindenre kiterjedő kerete a Kínában rohamosan elenyésző vizes területek védelmének, bár egyes törvények foglalkoznak vele. A kínai Állami Környezetvédelmi Hivatal (*State Environmental Protection Administration* [SEPA]) helyi tisztségviselőit az önkormányzatok nevezik ki, nem pedig a SEPA felső vezetői, így a helyi önkormányzatok gyakran megakadályozzák az országos környezetvédelmi törvények és rendelkezések foganatosítását. A fontos környezeti nyersanyagok ára olyan alacsony, hogy pazarlásra ösztönöz: például egy tonna öntözővíz a Sárga-folyóból csupán egy kis üveg forrásvíz egy tizede és egy százada közötti költséget igényel, s így semmi pénzügyi motiváció nem készteti az öntözéssel gazdálkodókat, hogy takarékoskodjanak a vízzel. A kormány a földtulajdonos, a gazdálkodók bérlik, de egy sor különböző gazdálkodónak adhatják bérbe egy rövid idő leforgása alatt, ezért a gazdálkodók nem érdekeltek, hogy hosszú távon fektessenek be a földjükön, vagy hogy jól viseljék gondját.

A kínai környezetet még sajátosabb veszélyekkel is szembesül. Már erősen növekszik a személyautók száma, adva van a három megaprojekt, a vizes területek rohamosan tűnnek el, s ezek káros következményei csak tovább halmozódnak a jövőben. A kínai háztartások méretének 2,7 főre tervezett csökkenése a 2015-ik évre 126 millió új háztartás kialakulását hozza magával (s ez több, mint az összes háztartások száma az USA-ban), még akkor is, ha Kína népességének nagysága állandó marad. A jómód növekedésével és ebből adódóan a hús- és halfogyasztás növekedésével a húspar és a vízművelés környezeti problémái is növekednek, így például az összes állati és halürülekből származó szennyeződés és az el nem fogyasztott haleledelből származó eutrofizálódás. Immár Kína a vízművelés keretében előállított élelmiszerek legnagyobb gyártója a világon és az egyedüli ország, ahol több hal és vízi élelmiszer származik a vízművelésből, mint vadvízi halászatból. Hogy milyen következmények hatnak a világra abból adódóan, hogy Kína elérte a hús-fogyasztás fejlett világbeli szintjét, azt az általánosabb fejlemény példázza, amelyet már szemléltettem a fémfelhasználás adataival, hogy tudniillik mekkora a mostani szakadék a fejlett világ és a harmadik világ egy főre jutó fogyasztási és termelési aránya között. Kína természetesen nem fogadja el, hogy azt mondják neki: ne kíváncsozzék a fejlett világ színvonalára. A világ azonban képtelen elviselni, hogy Kína és más fejlődő világbeli országok a mostani fejlett világ országaival együtt mind a fejlett világ szintjén üzemeljenek.

Mindezen veszély és csüggesztő jel ellensúlyozására

vannak nagy fontosságú ígéretes jelek is. A WTO-tag-ság és a közelgő 2008-as kínai olimpiai játékok arra sarkallták a kínai kormányt, hogy nagyobb figyelmet szenteljen a környezeti problémáknak. Például egy 6 milliárd dolláros „zöld fal”, illetve fásított övezet létesítését kezdték meg Peking körül, hogy megvédjék a várost a por- és homokviharoktól. Hogy csökkentsék Peking légszennyeződését, a városi önkormányzat elrendelte: a gépjárműveket alakítsák át, hogy földgázt és cseppfolyós kőolajgázt használhassanak. Kína nem egész egy év alatt áttért az ólommentes benzín használatára, amit Európa és az USA csak több év alatt ért el. Legutóbb Kína elhatározta, hogy üzemanyag-hatékonyasági minimumokat állapít meg a gépjárművekre, beleértve a SUV-okat is. Az új autókkal szemben elvárás, hogy megfeleljenek az Európában uralkodó szigorú károsanyag-kibocsátási normáknak.

Kína már nagy erőfeszítéseket tesz, hogy megvédje élővilága gazdag sokféleségét az 1757 természetvédelmi területén, amely az összterület 13%-a, nem említve az állatkerteket, a botanikus kerteket, a vadon élő állatok táplálását szolgáló központokat, múzeumokat, a gén- és sejtbankokat. Kína nagymértékben jellegzetes és környezetbarát hagyományos módszereket alkalmaz, mint például a dél-kínai elárasztott rizsföldeken történő haltenyésztés általános gyakorlatát. Ez a módszer újrahasznosítja a halürüleket természetes trágyaként, fokozza a rizs terméshozamát, a halakkal küzdi le a kártevőket és nyomja el a gyomnövényeket, csökkenti a növényirtó és rovarirtó szerek, valamint a műtrágya használatát, továbbá több étkezési fehérjét és szénhidrátot szolgáltat a környezeti kár növekedése nélkül. Az újraerdősítés kedvező jelei a nagyobb fatelepítési kezdeményezések 1978-ban, továbbá a fakitermelés 1998-as országos tilalma, valamint az Országos Erdővédő Program, hogy csökkenjen a további romboló árvizek kockázata. 1990 óta Kína 38 850 négyzetkilométeren küzdötte le a sivatagosodást újraerdősítéssel és a homokdűnék megkötésével. A „Szántóföldet zöldmezőre” elnevezésű program, amely 2000-ben kezdődött, vetőmag-támogatást ad a földműveseknek, akik szántóföldjüket erdősítésre vagy füvesítésre fordítják, és így csökkentik a környezetileg érzékeny meredek hegyoldalak mezőgazdasági igénybevitelét.

Mi lesz a vége mindennek? Miként a világ többi része, Kína a felgyorsuló környezeti károk és a felgyorsuló környezetvédelem között tántorog. Kína hatalmas népessége és roppantmód növekvő gazdasága, továbbá mostani és történelmi centralizáltsága azt jelenti, hogy Kína tántorgása több tényezőtől függ, mint bármely más ország esetében. A kimenetele nemcsak Kínát fogja befolyásolni, hanem az egész világot is. Miközben ezt a fejezetet írtam, azt tapasztaltam, hogy saját érzelmeim is tántorognak a nyomasztó részletek esztompító elkeseredettsége és a Kína által már alkalmazott, sebesen és radikálisan megvalósított környezetvédelmi intézkedések keltette remény között. Kína mérete és sajátos kormányzati berendezkedése miatt a felülről hozott döntések ott sokkal nagyobb mértékben érvényesültek, mint másutt. A jövőben legjobb eshetőségével számoló forgatókönyvem az, hogy Kína kormánya felismeri: környezeti problémái sokkal komolyabb fenyegetést jelentenek, mint népességnövekedési problémája jelentett. A kínai kormány levonhatja azt a következtetést, hogy Kína érdekei ugyanolyan merész és hatékonyan érvényesített környezeti politikát kívánnak, mint amilyen a családtervezési politikája.

Tóta Péter Benedek fordítása

Borbély Károly munkája

TÁBOR ÁDÁM

A szomorú és az egyenes csillag

Vajda János és Ady Endre kozmo-misztikus költészetéből

Vajda János és Ady Endre költészete egyaránt a modern magyar líra koordináta-rendszerében helyezhető el. *Kronologikusan* Vajda három nemzedékkel Ady előtt indul, Vörösmartyt folytatva, Petőfivel együtt a '48 előtti nagy évekből tornyosodik be, generációkon ütve át fejét, a századvég irodalmába" (Szerb Antal). *Líráilag* azonban Ady sok-sok nemzedékkel Vajda előtt indul: Berzsenyi, Csokonai, a kuruc költők, Balassi, a protestáns énekmondók, a legkorábbi magyar versszerzők mellől. Mindketten megérkeznek előbb vagy később a számukra adott jelenbe, a magyar valóságba, ahonnan mindketten az egyetemes valóság birtokbavételére indulnak. Ez az egyetemes valóság azonban már mást jelent Vajdánál és mást Adynál. Vajdánál a kozmikus teret, a „szörnyű távol”-t „a nagy egyetemben”, mert ez a tér, „mely már előttünk végtelennek látszik” (*Nyári éjjel I.*), az egyetlen lehetőség az örökké megváltoztathatatlan és változtathatatlanul örök idő legyőzésére vagy kijátszására. Adynál viszont az egész valóság birtokbavétele a *határterek* birtokbavételét jelenti. Külső és belső valóság (lét és tudat), kozmikus tér és emberi sors, a Föld minden országa és Magyarország, valóság és vers, élet és halál határterének meghódítását. Csakis onnan örökítheti tovább utódaira, amit kapott és változtathatja meg az időt: a történelmet.

A dialektikus Adyval szemben áll az alapjában metafizikus Vajda, akinek azonban sok versében korábban kiemelkedő dialektikus szemlélet tükröződik. Schöpflin Aladár megállapítása, miszerint Vajda úgy gondolkodik verseiben, mintha a filozófia csecsemőkorában élne, csakis úgy fogadható el, ha ennek a körülménynek alapvető pozitívumát is beleértjük a kifejezésbe: hogy tudniillik Vajda a filozófia legősibb – tehát döntően fontos, ha nem a legfontosabb – kérdéseit tette fel. Méghozzá sokszor *valóban válaszra irányuló*, tehát valóságosan polarizáló kérdéseket:

*Elhervad a rózsza, le hull a levél!
Ezért születünk hát, ez azéleti cél?
Csak eddig a pálya, semmit se tovább,
Vagy itten az ember csak öltözik át?
Mi itten örök: a halál vagy a lét?
Hol itten a kezdet, hol és van-e végét?*

(Őszi tájék)

A problematikus elemet Vajda gondolati lírájában csöppet sem „primitív filozófiai érzékében”, hanem az izgalmas nyelvi katarziszokban megszülető kérdések és válaszok egymásra-felelésének monotonijában, tulajdonképpen *monologikusságában* látom. Vajda valóban „elvértett egy gondolatot”, amely nemhogy primitív volna, éppenséggel nagyon mély és súlyos. Am

*A gondolat, hogy e mindenség
Nem lesz se több, se kevesebb,
S isten se törli azt le végkép,
Mi egyszerű itten megesezt...*

és ennek a gondolatnak a fonákja – „*hogy nem halt meg voltaképp itt*”, csak az „*a vágy, amely nem teljesült*” – között feszülő, a valóságot két legszélő pontjából átívelő szívérványhíd alatt a költő nem lát menekvést, csak a híd fölé *emelkedni*, a kozmoszba. „*Innen föl a Szírius csillagig*” akar hatolni, mert e „*képzelemfárasztó messzeség*” – ha más nem is, legalább –

*... egy kulcslyuk, melyen át
A mindenség titkát fürkésző lelkem
A megfoghatlan végtelenbe lát.*

A kozmoszba törés a még nem humanizált világban a világkép dehumanizációja. Vajda félelmetesen reprezentatív költője egy, az ő életében még csak éppen hogy nekilodult kétélű korszaknak, amelynek minden eredményében megnyilvánul ez a kettős természet. Az úrkutatás is egyszerűre jelenti a menekülést a megoldatlan földi kérdések fölül, sőt egy minden korábinál pusztítóbb haditechnika kifejlesztését és egy későbbi magasabbrendű megoldás előkészítését: a romboló és építő erők meghatványozódását. Egy humanizált világ számára az ürbe való kilépés hatalmas lehetőségeket ígér, egy még nem humanizáltban a pusztulás lehetőségének megnövekedését. A maga állandóan újratereztető, de állandóan feloldott ellentéteit élő Ady számára a kozmosz új tág lélegzetvétel lehetőségét jelenti (*Az egyenes csillag, Az Illés szekerén, Fogoly a vártoronyban*), a soha át nem élt perc elvesztésének súlya alatt élő Vajda számára ez a világ is a körbenforgás világa. A megoldást – a saját léte, illetve a földi lét nagyszerűségére való állandóan megismétlődő rádőbbenést – nem találja, ezért hiába menekül a kozmikus ürbe, hiszen „*nyomorult létben a rossz pillanat örök*” (*Weöres Sándor*).

A kozmo-misztikus szemlélet a XIX. század végi magyar lírában nemcsak Vajdát jellemezte. Más költőkre is karakterisztikus volt, legfőképpen *Komjáthy Jenőre*. Önála azonban nem a befelé forduló költő feloldhatatlan tragikumára vetítődik ki a végtelen vásznára, hanem az aktív cselekvő ember számára nyílik végtelen tér. Minden verse végül is akciót jelent be:

*Úgy érzem, új, csodás világot
Vagyok képes teremteni;
Új napokat látok robogni,
Új földeket kerengeni.*

(*Meg tudnék halni...*)

A végtelen szárnyalásra sóvárgó Vajdával és a szárnyalást csupán költői problémának látó, általa már átéltnék hitt Komjáthyval szembe kell állítanunk Adynak a biztos jövőbe transzponált, de az állandó jelenben suhanó tragikus száguldását.

Vajda:

*Oh boldogok, kik a máglyán elégtek,
Mint visszaröppenő láng, szálltok égnek,
A végtelen, szabad légoceánban,
Hol örök fény, örök világosság van.*

(Halál)

A szótagszám váltakoztatásával már csak Ady él, de a mellérendelésekkel történő nyomatékosítást Vajdánál is megtaláljuk:

*Forogni körbe nem tud, nem akar, hát
Örökké társtalan, boldogtalan.*

(Az üstökös)

Komjáthy:

*Ki látott járnai pompafényben
A zúgó tengerek fölött?
Közületek ki látta lelkem,
Midőn a napba öltözött?*

*Ki látta színem változását,
Midőn a lélek elragadt?
Ez elcsigázott, gyöngye testen
Ki látott nőni szárnyakat?*

*Ki látott engem tűzszekéren,
Mint a prófétát egykoron?
(Csak tartsatok...)*

*Az Isten sem kerülhet
Utána, sem elébe.*

(Az egyenes csillag)

Az enjambement általában nem jellemző Vajdára, de itt többször alkalmazza, a legmerészebben a fenti két sorban, melyek hatását fokozza, hogy az *abab* rímképletű vers másik „a” ríme is enjambement-nal kapcsolódik a második sorhoz. Adynál az enjambement az ilyen jellegű, rövid, de váltakozó szótagszámú sorokra széttördelt versben mindig elkerülhetetlen.

Az üstökösben csak a vers utolsó negyedében lép be első személyben a költő. A reális kozmikus kép fokozatosan töltődik fel szimbolikus jelentéssel: a második versszak végén tudatos lényé válik a holt csillag:

Ady:

*Az Úr Illésként elviszi mind,
Kiket nagyon sújt és szeret,
Tüzes gyors szíveket ad nekik,
Ezek a tüzes szekerek.*

*Forogni körbe... nem akar, hát
Örökké társtalan, boldogtalan.*

Még mindig betölti a vers terét: csak a következő versszakban húzódik vissza a kamera: a képsík alján megjelenik az ember, aki a Földről szemléli az eget, egyelőre még általánosságban:

A következőkben Vajda és Ady egy-egy azonos motivikájú versét vizsgálom meg, kozmo-misztikus lírájuk azonos és eltérő vonásait kutatva.

Az üstökös című Vajda-vers nyilvánvalóan hatott Az egyenes csillag című Ady-versre. A Vajda-vers a költő életművének öt-hat legkiemelkedőbb darabja közé tartozik. Szinte az az érzése az olvasónak, hogy a tömör, zseniális sorokat, szakaszokat sokszor üres és hosszadalmas strófákkal váltakoztató Vajdának Ady verse adott ösztönzést ilyen fokú tömörítésre... Nincs ebben a versben egyetlen töltelékésző sem: szinte minden szavára hangsúly esik. Az első versszak lényegében trochaikus lejtésű, állandóan átjátszva az ütemes verseléssel és a Németh László-i értelemben vett tagolás tökéletes példával. Károly Sándor többek között a közbeékelődő, hátravetett, megismételt mondatrészek és mondatok alkalmazásában látja Vajda és Ady ritmikájának rokonságát. Ebben a két versben számos példát találhatunk erre a tételre:

Imádja más a változékony holdat...

A versszak legvégén pedig maga a költő lép be a képre; a közbevetés után erős hangsúly esik az „én” szóra:

*Fenséges Niobéja az égboltnak,
Lobogó gyász, én neked hódolok.*

Közvetlenül folytatódik a képsor a következő versszak elején. Az üstökös itt már elveszíti konkrét realitását, objektivitását, a látómezőt egyre inkább betöltő költő mögött arányos illusztráló jelle alakul (az első személyű birtokos rag dominál):

*Mondják, ez ama „nagy”, melynek pályája
Egyenes; vissza hát sohase tér.*

*Szomorú csillag, életátkom képe,
Sugár ecset, mely festi végzetem...*

*Fenséges Niobéja az égboltnak,
Lobogó gyász, én neked hódolok.
(Az üstökös)*

Az utolsó két sort – bár közvetlenül csak az üstökösről van szó benne – a megszólító második személy a földi élethez köti, s ez különös ellentétet alkot a kép végtelenbe-tártságával („mégysz a mérhetlen éjbe”), amely ellentétet az általános és határozatlan névmások, valamint az egymást erősítő két jelző az utolsó szó jogán a hiábavalóság keretében tart össze:

*A Végtelenség piacán
Nyílegyenest fut s mint egy álom
Száguld át egyszer
S csak egyszer látja bárki is
A szemhatáron.
(Az egyenes csillag)*

*Akárhová mégysz a mérhetlen éjbe,
Te mindenütt egyetlen, idegen.*

Az egyenes csillag indítása egyezik a Vajda-versével annyiban, hogy szintén úrbéli képpel indul. Ám amíg az a kép statikus volt (az első mondatban ige nélküli, a másodikban hangsúlytalan, utolsó rövid szóként szerepel egy ráadásul nem mozgást, hanem állapotot jelző ige; a következő ige képen kívüli magyarázó funkciót tölt be; majd újra csak a kettős sor legvégén, kevésbé hangsúlyos, rövid és *negatív mozgást* jelző igei állítmány áll), az Ady-vers legelső szava-képe-sora már azonnal dinamikus, és a különleges eredeti és folyamatos-sima, mégis ismétlődő-duratív jellegű mozgást kifejező igének külön szuggesztív ereje van:

Hullámlik az ég...

A következő sor így szól: „*Ez a végtelen titok-tenger*”. Az *üstökös* induló helymeghatározásai grandiózusságuk mellett is *lehatároló* jellegűek:

1. „*Az égen fényes üstökös;...*”
2. „*...uszálya / Az ég felétől le a földre ér.*”

Ezzel szemben a *végtelen* (nem is a keményebb „vég-telen”) *tenger* a horizontális határtalanság képzetét kelti, a *titok-tenger* kifejezés pedig mélységben végteleníti a képet.

Újabb mozzanatos igével indító sor következik:

*S dobja szemünk partjára
Csillogó csillagait.*

Az utóbbi sor villózik a figura etymologica és a „*csillogás*” amúgy is mozgást felidéző jelentése okán.

A nyitó stófa határozott, kemény lezárása ilyen körülmények között csak kontúrozza a dinamikus képsort:

Szűkmarkú kegyelemmel.

Az Ady-vers első szakasza is trochaikus lejtésű, ám a váltakozó hosszúságú (vagy inkább rövidségű) sorok és a rímelés a Vajda-vers szabályos, szinte kimért 11–10–11–10-es, keresztrimes formájával szemben ugyancsak a képsor dinamizmusát erősítik. (Ady egyébként ezúttal – legtöbb versétől eltérően – a későbbi versszakokban nem követi pontosan az első stófa szótagszám-képletét, csak a rímképletét. Az első versszak: 5–9–7–7–7; a második versszak: 6–7–6–3(!)–6; a harmadik versszak: 6–7–9–6–6; a negyedik versszak: 7–8–4–6–9 stb.)

Adynál már az első szakaszban megjelenik a szemlélő („*dobja szemünk partjára*”), a második versszakban ez a jelenlét egyes szám első személybe vált át: „*kiktől szemem káprázik*”, aki egyenlő félként áll szemben a csillogó égbolttal:

*Hol marad legkülömb
Társatok,
Testvérem, a másik?*

A következő szakaszban a költő – szinte kihívóan – továbbra is a centrumban áll. A negyedik stófában azonban a személyes jelenlét csak az első sor megismételt „*hol*” kérdőszavában lelhető fel; a második sor még az emberre utalóan szól az „*igazi csillagról*”, „*melyet kivetett a sorsa*”, ám utána – pontosan a vers legközepén! – egy hármas figura etymologicával „*időbelileg*” előkészítet, egész versteret betöltő és teremtő dinamikus *kozmosz* kép kerül centrumba:

*S időtlenül
Időtlen időkbe
Egyenesen tör be lobogva?*

(Jellemző, hogy „*az egyenes*” szónál Vajda verse még *objektív*, Adyé már az.) A mondat végén még kérdőjel áll, ám a hangsúlyozás természetesen olvasva csak jelentő módú lehet. A következő versszakban azután a kozmosz kép átveszi uralmát a teljes verstér fölött. A vers meghatározó dinamikáját már régen fölösleges külön újra és újra bebizonyítani.

Vajdánál is a „*végtelenség*gel versenyt rohanás”, az „*egyenes pálya*” megmutatása után következnek a vers képi csúcspontja, ám ott ez a legutolsó szemlélőtől független kép, míg Adynál éppen a vers második, objektív felét nyitja meg. Vajdánál rögtön ezután pesszimiztikusan szubjektivizálódik a vers – egyelőre még csak a természeti jelenség áttelekesítésével –, itt ugyanaz az antagonizmus (a visszatérés, körben forgás megtagadása) felemelően objektív szükségszerűségként jelenik meg:

*Száguld át egyszer
S csak egyszer látja bárki is
A szemhatáron.*

Vajdánál a vers végére a kozmosz kép mintegy meghosszabbítása, külső kivetülése, jelképe lesz a szemlélő – a költő – belső természetének, feloldódik a szubjektivitásba; Adynál éppen fordítva: a költő *mint földi szemlélő* eltűnik. Itt is megtörténik a két elem összeolvadása, ám *Az egyenes csillagban* a kozmosz kép magába szívja az embert: a költő *azonossá vált a képpel*. Ezáltal eltűnik a pesszimiztikus befejezés lehetősége is: az egyetlen létező, teljes értelemben vett kozmoszban, amelybe az ég, a Föld és az ember egyaránt beletartozik, csak törvény van és egység, lelki élet és idegenség nincs.

„*Az én száguldó, egyenes csillagom*” kifejezéssel történik meg a lét-erotikus aktus, *lét és tudat határterének uralása*. Ebben a büszkén vállalt sors-szerű szükségszerűségben lehet csak megkeresni azokat az ugyancsak szükségszerű őstörvényeket és -okokat, amelyek felismerése olyan rangot és erőt ad, amely megváltoztatja a történelmet:

*Örök, ősi Idő
Hajtotta ki a Térbe,
Az Okot keresi ott:
Az Isten sem kerülhet
Utána, sem elébe.*

Hagyománytörés és önalakítás

A szubjektum önmeghatározása egy korai Radnóti-versben

1. A *Pogány köszöntőnek* (1930), Radnóti első kötetének utolsó, kötetzáró verse a *Csöndes sorok lehajtott fejjel*. Egy verskötetben, bármily laza szerkesztésű legyen is, néhány költeménynek szükségképpen kiemelt szerep jut. Az első, kötetnyitó darab, s az utolsó, az egész kötetet lezáró vers például (más kompozíciós elvekről most nem szólva) valamiképpen mindig hangsúlyos. A *Csöndes sorok lehajtott fejjel* is ilyen kiemelt helyzetben lévő vers. Helyzetét nem keletkezésének időrendje jelöli ki; Ferencz Győző, aki tanulmányozhatta az eredeti, szerzői datálású autográf kéziratot, az Osiris-klasszikusok sorozatban megjelent Radnóti-összesben megadja a keletkezés időpontját (1929. szept. 28.) – innen tudható, hogy e vers nem a kronológiai rend következtében került a helyére. Más, kompozicionális oka volt, hogy a fiatal, még csak 21 éves költő e verssel zárta le első könyvét. Hogy miért tulajdonított neki külön fontosságot, persze egyáltalán nem evidens. A pályája elején járó Radnóti még nem az „igazi” Radnóti. Szimptomatikus, amit róla kortársa, Komlós Aladár írt: „Radnóti első verses füzeteit éppenséggel nem szerettem, s legszűkebb baráti körén kívül, azt hiszem, kevesen is becsülték. Keresettség, eredetiség és modorosság láttam benne. [...] Idegesített erőltetett népieskedése, mely a szabadversben fokozottan riktóan hatott. Idegesített a folytonos idill póza, a csók folytonos harsány csattogtatása s még jobban a szerepjátszás: az, hogy pásztor, illetve paraszt jelmezt öltötte magára.” „Ki hitte volna, hogy erről a fokról el lehet jutni a nagy költészetig? Kítűnő költő ritkán kezdte ilyen alacsony szinten. Csak a mából visszatekintve eszmélünk rá, hogy Radnóti tehetsége ott csirázott már e korai versekben is, képzelete merész és ötletes mozgékonyosságában és abban a törekvésében, hogy a maga élményeit ragadja meg – ha egyelőre még összetörte és eltorzította is őket” (Komlós Aladár: *Radnóti olvasása közben*. In: K. A.: *Tárguló irodalom*. Bp., 1967. 179–180). Ez a jellemzés, megítélésem szerint, nem pusztán csak mint a hatástörténet dokumentuma érdekes; Komlós jellemzése jól mutat rá az induló Radnóti költészetének bizonyos alapjellegzetességeire is, s ugyanakkor – immár távlatból szólhatva – érzékeli e pályaszakasz verseinek előremutató jelzéseit is. Különösen fontosnak tartom, hogy észrevette s kimondta: az önmaga szerepeit kereső fiatal költő, legalábbis jobb darabjaiban, már ekkor is „a maga élményeit” ragadta meg, bárha „összetörte és eltorzította” is őket. Komlósnak ez a szempontja, úgy hiszem, kulcsot ad a bennünket most érdeklő vers értelmezéséhez is.

Úgy gondolom (s ezt bizonyítani is igyekszem), hogy a *Csöndes sorok lehajtott fejjel* ilyen, a „maga élményeit” megragadni próbáló költő verse. S ha a kései, nagy Radnóti-verses magasából visszatekintve azoknak színvonalát, alakíttottsági szintjét nem is éri el, a szubjektum önszerveződésében s poetizálódásában szerepe fontos. Rögzíti a személyiség történetének egy sor fontos mozzanatát, s mint minden igazi önmegértési kísérlet, antcipálja a számára lehetséges önalakítási lehetőségek egyikét.

Vagyis az önmegértésnek ez a fázisa a későbbi, nagy versek megszületését lehetővé tevő attitűd megképződésében elengedhetetlen, sőt megkerülhetetlen.

2. Maga a vers, mint a pályakezdés versei általában, nem tartozik az igazán közismertek közé, érdemes tehát magunk elé idézni. Szövege ez:

Csöndes sorok lehajtott fejjel

Forgács Antalnak

*Éjjelre szült az anyám, hajnalra
meghalt, elvitte a láz és én a
mezőkön szülő erős anyákra
gondolok cifra szavakkal.*

*5 Apámat éjjel elvitte egyszer
a kórházi ágyról, szájtató
orvosok közül a gond; akkor
otthagytam a vörösszemű
embereket, egyedül éltem
10 és élek a házakon kívül
régóta már.*

*Az őseimet elfelejtettem,
utódom nem lesz, mert nem akarom,
kedvesem meddő ölet ölelem
15 sápadt holdak alatt és nem tudom
elhinni néki, hogy szeret.*

*Néha csók közben azt hiszem, hogy
rossz ő, pedig meddő csak és
szomorú, de szomorú vagyok
20 én is és ha hajnalban a
csillagok hívnak, egymást karolva
mégis, együtt indulunk ketten
a napfény felé.*

Első olvasásra is nyilvánvaló, 23 soros, rímtelen szabadversről van szó, strófaszerkezete (4+7+5+7) is szabálytalan. Az irodalmi tradícióhoz való, formai kötöttségeket is vállaló erőteljes igazodás, amely később Radnóti egyik jellegzetes törekvése lesz, itt még nincs jelen. Szembeszökő vonása viszont, hogy e vers, nyilván tudatosan, egy „korszerűnek”, újnak érzett orientáció jegyében, az irodalmi tradíció újraírása helyett a hangsúlyozott önkifejezésre törekszik. A vers beszélője önmaga meghatározását adja. (Az irodalmi tradíció, amelyet újraírhatott volna, alighanem nem is volt még a szerző birtokában; a versmondát bontakozását az önkifejezési szándék generálja.) Ha a fiktív és a referenciális mozzanatok elkülönítését elvégezzük, szembeötlő az utóbbiak erős strukturális dominanciája. A vers néhány „erős” tézise (s éppen a legfontosabbak), pl. a szerzői szubjektum anyjának és apjának halála, megszületésének a halállal való összekapcsolódása, tudatos utódnélkülisége

– életrajzilag is hiteles, adatolható állítás. (Ezt csak a „tisztá fikció” fikciójára építő álnaiv értelmezés hagyhatná figyelmen kívül.) A szöveg egésze, persze, fiktív színezésű, már a referenciális mozzanatok nyelvi leképeződésében is olyan elemek jelennek meg, amelyeket vagy nem lehet megítélni a fikció referencialitás vonatkozásában, vagy kétségkívül fiktívek. (Például az apa halála körül asszisztáló „szájtató orvosok” emlegetése jól érzékelhetően metaforizáció, s mint ilyen, bár akár „igaz” is lehetne, eleve fiktív.) A szöveg e jellemzőjénél is fontosabb azonban, hogy maga a szöveg logikai építkezése is a referenciális „tényállításoktól” a tényekből levonható konzekvenciák irányába mozog, a szubjektum jövőjét vázolja – a jövő anticipálása pedig eo ipso képzeleti, tehát csakis nyelvilleg lehetséges, fikciós gesztus. A vers tehát a versben önmagát megjelenítő szubjektumnak egy lehetséges, a „valós” helyzetből kiinduló, azt értelmező önmeghatározásaként fogható föl.

Az igazi kérdés, persze, nem az, hogy a valóságvonatkozások fikcionalizálódnak-e, hiszen nyilvánvaló, hogy erről van szó – hanem sokkal inkább az: milyen referenciális mozzanatokból épül föl ez az önmeghatározás, s mi adja a fikcionalizálódás irányát? Azaz: miért éppen így fikcionalizálódik a szubjektum empirikus realitása?

A válasz magából a szövegből vonható el. A vers, a környező szöveguniverzum s a mindazt kontrolláló, életrajzilag is megfogható empirikus realitás ugyanis együtt érthetővé teszi a szövegben kibontakozó történetet.

3. Az első strófa (1–4. sor) a születés és az anya halála tematizálása, a második strófa (5–11. sor) az apa haláláé. De nemcsak az; ezekhez az eseményekhez a szubjektum reakciója is hozzátartozik, együtt jelennek meg. Mindkét összefüggés lényeges. Az életmű ismeretében nem kétséges, hogy itt az empirikus realitásnak olyan mozzanatai jelennek meg, amelyek később is sokszor és sokféle összefüggésben fölbukkannak az életműben, versben s prózában egyaránt. Ez, azt kell mondanunk, természetes, sőt szükségszerű. Radnóti születésekor ugyanis édesanyja (s ikertestvére) meghalt, majd, még gyermekkorában, apját is elvesztette. Az árvaság pedig – nem kell hozzá túlzottan nagy éleslátás – egzisztenciális jelentőségű létmód; szükségképpen erőteljesen befolyásolja a szubjektum alakulását. A kérdés csak az, ez az alapvető jelentőségű élethelyzet milyen irányban formálja a szubjektumot. A vers – s itt válik a szöveg először személyiség-történeti dokumentummá – megválaszolja ezt a kérdést. Anyja halálára ugyanis a szerző versben adott reakciója ez: „meghalt, elvitte a láz és én a / mezőkön szülő erős anyákra / gondolok cifra szavakkal”. Kérdés persze, hogy mit jelent ez a más anyákra való gondolás? Annyi mindjárt bizonyos, a saját sorsnak a másokéval való összevetése zajlik itt, s ez teljességgel természetes reakció: mondhatnánk, antropológiai konstans. Érthető, hogy – mint lehetőség – itt is fölmerül. Am itt ez az összevetés szociológiailag konkrét s eredménye is van. Az élethelyzetet elbeszélő szubjektum, bár nem szól róla, egy szociológiailag jól jellemezhető csoport tagja: az empirikus szerző zsidó polgárcsalád gyermeke. Azok az anyák pedig, akik „kontrollcsoportként” megjelennek a szubjektum horizontján, nem a saját csoport tagjai: „erősek”, s a „mezőn szülnek”, azaz – szociológiailag dekódolva – parasztasszonyok. S más Radnóti-szövegekből az is tudható, ezeknek a versbéli asszonyoknak a léte nem pusztán nyelvi, nem fikció, gyerekkori falusi élményeiből meríti őket a fiatal szerző. E parasztasszonyok persze erősen redukáltak s idealizáltak, lényegük csupán

annyi, hogy „erősek” és mások – nehéz, „természeti” körülmények között is helytállanak: nem hagyják el gyermeküket, mert – ellentétben saját anyjával – nem „gyengék”, azaz nem halnak meg a szülésben. A „mezőkön szülő erős anyákra” való gondolás ezért történik „cifra szavakkal”, káromkodással. Itt, bár nem teljesen függetlenül a saját és az idegen csoport szociologikumától, az anya nélkül maradt gyermek hiányérzete, sérelme, dreakciója szólal meg: érzelmi távolodás a saját csoporttól s közeledés egy másikhoz. (Csak zárójelben jegyzendő meg, hogy e reakcióban keresendő a fiatal Radnóti – Komlós Aladártól fölhánytorgatott – „népieskedése”, fikciós szerepkísérletként realizálódó parasztság felé való fordulása. Itt, a saját, személyes tragédiában rejlik ugyanis a saját közösséggel való meghasonlás legmélyebb indoka, hiszen az én számára legfontosabb személy, az anya „hagyta el”, hagyta magára fiát.)

Am ez a folyamat az anya halálával, illetve az arra adott reakcióval nem fejeződik be, nem zárul le: az apa is meghal, az árvaság teljes lesz. S ez újabb reakciót vált ki: a kivonulást az emberek közül, az egyedül élés (kényszerű) vállalását: „akkor / ott hagytam a vörös szemű / embereket, egyedül éltem / és élek a házakon kívül / régóta már”. Ez a kivonulás („otthagytam”) persze metaforikus reagálás, a direkt, „egyenes” értelmezés nyilvánvalóan félreértés lenne. És sem empirikusan igazolni, sem elképzelni nem lehet. Jelentése azonban világos, ez a kivonulás valójában egyszerű, konvencionális metafora, az együlség-érzés jelzése, s mint ilyen lélektani (s nem szociológiai) realitás.

Az így megadott élethelyzetnek s a lelki reakcióknak az igazi konzekvenciái azonban csak a harmadik strófában, a 12–16. sorban mutatkoznak meg. Ez az öt sor az egész vers centruma. A megelőző 11 sor szerves folytatásának, logikai továbbvitelének tekinthető, de annál valójában több: választás ez a lehetőségekből, *döntés*: „Az őseimet elfelejtettem, / utódom nem lesz, mert nem akarom”. Az eredettől való elszakadás itt lesz teljes, a szubjektum, aki – az anya s az apa halála következtében egyedül maradt – az egyedüllét mellett dönt immár tudatosan is. Hogy az ősök elfejtése mennyire a körülményekből adódó következmény vagy akart elszakadás itt, magából a versből nem dönthető el. (Egy külső forrásból, egy – későbbi – prózai vallomásból tudjuk, a „vallásra nem nevelték”, az árvagyerekeknek az ősi tradícióba való belevetése, ami hagyományosan apai feladat a zsidó közösséghez tartozóknál, elmaradt [Napló].)

Am a megszakadt tradícióláncalet folytatásának elutasítása a versben már teljesen tudatos döntés eredménye: „utódom nem lesz, mert nem akarom”. Azaz a folytatás azért marad el, mert az én maga dönt emellett. Az ének ez az ősök és utódok nélküliként való önmeghatározása, mint beállítódás irodalmilag nem előzmény nélküli, erősen hasonlít pl. a nagy költőelőd, Ady Endre nevezetes gesztusára. „Sem utódja, sem boldog őse nem vagyok senkinek” – írta Ady, s az ének ez a múlttól és jövőtől való radikális elkülönítése, elhatárolása halványan talán valóban ott is van a *Csendes sorok lehajtott fejjel* két sora mögött. Am akár ismerte Ady versét Radnóti, akár nem, itt mégis egészen másról van szó, mint amit az Ady-vers kinyilvánít – itt a legbensőbb, legszemélyesebb *döntés* mondódik ki: ezt e két sornak az empirikus életrajzi realitással való teljes összhangja önmagában is kétségtelemné teszi. Maga Radnóti vallotta meg ugyanis később, hogy a zsidó valláshoz nem volt köze, saját választása pedig a katolicizmushoz kapcsolta, s valóban tartotta magát kimondott szavához: gyermeke sem lett. De e két sor hitelét nemcsak az életrajzi igazolás adja – a dikció határozottsága, minden feleslegest kerülő

lapidáris tömörsége nyelvileg is hitelesíti: ez a két sor a személyes eltökéltség dokumentuma. A harmadik strófa e két sort követő 14–16. sora voltaképpen már csak az elhatárolódás lelki indoklása, magyarázata: „kedvesem meddő ölet ölelem / sápadt holdak alatt és nem tudom / elhinni néki, hogy szeret”. De ez a három sor egyúttal olyan újabb, negativisztikus mozzanatot is visz be a versbe, amelyek („meddő öl”, „sápadt hold”, a szerelemben való kételkedés) motivikusan továbblendítik a mondatot, s ugyanakkor szubjektíve zárják el a tradíciólánc folytatásának lehetőségét. Ha a kedves öle „meddő”, akkor a gyermekvállalás biológiailag is lehetetlen, s ha nem hihető el (vagy pontosabban: az én nem hiszi el), hogy kedvese valóban szereti, akkor az utódvállalás érzelmileg is vállalhatatlan. S a „sápadt hold” nem különösebben eredeti metaforája is valamiképpen baljós fényt vet kettőjük köré: a jelző – „sápadt” – hatása itt a negativisztikus beállítódást erősíti föl.

A vers utolsó egysége, a külön strófát alkotó 17–23. sor az egyedüliség addigi állapotát (amelyet a kedves szerepeltetése logikailag már amúgy is megbontott) végképpen az én és kedvese viszonyára helyezi át. Ez a szövegegység, mivel két ember viszonyát jeleníti meg, értelemszerűen az egyedüllet implicit tagadása: az én, kedvese társaságában, immár – legalábbis szociológiai értelemben – nem lehet egyedül, nem lehet magára hagyott. De e viszony, bár a vers menete a pozitív zárlat felé törekszik, egyáltalán nem zavartalan. Amit a kedvesről s az énnel a kedveshez való viszonyáról megtudunk, az férfi–nő relációban mondja ki embernek emberhez való alapvetően problematikus viszonyát: „Néha csók közben azt hiszem hogy / rossz ő, pedig meddő csak és / szomorú”. Itt a személyes hiedelem, amely a másiktól súlyos negatívumot tételez föl („rossz ő”), lelepleződik ugyan, s kimondódik, hogy ez a tételezés tévedés, csupán hiedelem, ám ami e vélekedés helyére, mint *valós* mozzanat kerül, az önmagában is negatív indexet kap. A kedves „meddő” és „szomorú”. E jellemzőként megadott mozzanatok egyike sem erkölcsi jellegű, a kedves nem marasztalható el miattuk, ám mind a „meddőség” (amely itt már másodjára kapcsolódik a kedveshez, tehát hangsúlyos vonatkozás), mind a szomorúság beármékolja (s egyben behatárolja) e viszonyt. A meddőség azért, mert az elhatározást („utódom nem lesz, mert nem akarom”) egy másik oldalról megerősíti, sőt kikerülhetetlené teszi, a szomorúság pedig azért, mert ez egy negatív létállapot jelzése. Ezt a jellemzést ráadásul részben kiegészíti, részben súlyosbítja az én újabb (rész) önmeghatározása: „de szomorú vagyok / én is” (19–20. sor). Ez az önminősítés fontos mozzanata a versnek. Visszamenőleg is jellemzi és minősíti ugyanis az elhatározását megfogalmazó ént: az, aki részben a külső körülmények folytán, részben tudatos választásként kikerült a más esetekben önként kínálkozó emberi relációkból, s akivel megszokad a tradíciólánc – maga is szomorú. Ez a személyes döntés kényszerjellegének implicit „beismerése” s a *vesztesség* elismerése. De fontos mozzanat ez azért is, mert az én és a kedves egymás közti komplementaritását éppen ez a közös jegy, a szomorúság adja. A szomorúság az a közös alap, amely az én és kedvese közös életét, összetartozását lehetővé teszi. A vers zárlata innen, e pozícióból indul, ebből fejlődik ki: „de szomorú vagyok / én is és ha hajnalban a / csillagok hívnak egymást karolva / mégis, együtt indulunk ketten / a napfény felé” (19–23. sor).

A vers e zárlata tehát a *mégis* gesztusára épül; nem hatálylanítja az én addigi személyes történetét, nem változtatja meg elhatározását, s nem változtatja meg lehetőségeit sem. De, ha csak nyelvi-retorikai eszközökkel is, földereng a metaforikus „hajnal” s a „napfény felé” már

az én és kedvese „együtt” indulnak, „egymást karolva”.

4. Nem kétséges, e zárlat jellegadó motívumai: a „hajnal”, a „napfény”, a napfény felé való együttes indulás erősen konvencionális elemek. Ez a metaforika – bár érteni véljük – valójában igen nagy mértékben üres, vagy ha úgy jobban tetszik, tárgyilag meghatározatlan. Nem tudni, mi is a tartalma e metaforikának, mit jelöl pl. a napfény (azon túl, hogy jövőbeli és pozitív). S nyelvi megformálása sem olyan, amely igazán magára vonná az olvasói figyelmet. A pszichológizáló olvasat számára valószínűleg hitelessége is kérdéses; olyan „pozitív” zárlatnak tetszik ez, amelyet csupán kompozicionális okok hívtak elő egy konvencionális poétikai hagyományból. Ha azonban a zárlatot nem önmagában nézzük, s ezt a verset annak tekintjük, ami, azaz poétikai szövegformálás közben megszülető személyiség-történeti dokumentumnak, s alnaiv módon nem függesztjük föl a kínálkozó referenciális olvasás tanulságait sem – láthatóvá válik egy benső, önalakító küzdelem. Ez a benső küzdelem a szerzői én számára adott külső, negatív föltételek tudatosulásának s tudatos vállalásának folyamatában realizálódik. „Saját” élmény és konvencionális poétikai hagyomány ütközik itt össze; az élmény szülte elsődleges magatartás s ennek lehetséges versmagatartássá való összeolvadása még egyáltalán nem hibátlan, sőt olykor kimondottan sikerületlen. A saját életből adódó, versbe is belekerülő realitásfragmentumok még csak keresik azt a poétikai formát, amelyben egyedi-esetleges vonásaik az alakítottság magasabb, művészi szintjén egy egységes szöveg-univerzum érvényes részeivé válhatnak. Kísérlet tehát ez a vers, nem művészi beteljesülés. Am ez a poétikai célok jegyében zajló benső küzdelem óhatatlanul visszahat magára az alkotói személyiségre, s formálja azt. Az empirikus élet valós mozzanatai eközben részben megszilárdulnak, tudatosulnak, részben egy másodlagos lélektani formáláson mennek keresztül. Az én alakítja önmagát. A vers személyiség-történeti eredménye egy olyan új beállítódás kialakulása, amelynek gyökerei a valós, személyes életbe nyúlnak le, s ez az új magatartás magát az eredetet nem is tagadja meg, ám a személyes mozzanatok egy erős intellektuális-morális szűrőn keresztülhaladva nyerik el új helyüket a személyiség szerkezetében. A személyiség alakulásának eredményét (akár ezzel kezdődött a megírás, akár utólag született meg) a vers címe mondja ki: *Csendes sorok lehajtott fejjel*. Alázat és emberi tartás – ez az érett Radnóti-ra oly jellemző kétpólusú beállítódás költészetében először alighanem itt nyert alakot. A zsidó tradícióból kiesett, önmagára utalt morális lény önmagára szabott magatartás-próbálkozásainak ez az önfegyelmező kísérlete tehát elsődleges fontosságú személyiség-történeti dokumentum.

Nem véletlen, hogy az első kötet záró verse éppen ez a költemény lett. Hogy Radnóti személyiségének nyersebb-alakítatlanabb, több morálisan kontrollált és alakított elemei, amelyek ekkoriban még hosszabb ideig versalkotó erőként voltak jelen költészetében, ezt a verset is itt-ott még disszonáns mozzanatokként hatották át, tagadhatatlan. Az igazi, mély Radnóti-értés ezek rekonstruktív számbavételét is megköveteli majd. Most azonban talán elegendő volt az önalakítás meghatározó vonásainak kiemelése, előtérbe állítása. E folyamat „kinagyítását” a *Csendes sorok lehajtott fejjel* figyelmes olvasása modellszerű tisztaságban tette lehetővé. A vers már csak ezért is megérdemli a figyelmet.

Georg Brandner munkája

JÁSZ ATTILA

Ugyanaz másképpen, mégis

Avagy levél V. L.-nek arról, hogy miért nem tudtam megírni a *Költő disznósírból* című rádióinterjú-regény kritikáját

VAGYIS. KEDVES LACI,

ne haragudj, az idő múlik, és én már tucatszor ugrom neki Ottó könyvének, innen is, onnan is próbálkozva, becserkészni, bekeríteni legalább, de nem megy. Ottó remekül zsírozott alkatrészei (alkati részei) folyton kicsúsznak a kezeim közül, mert szétkapnom *ugyan* sikerül alkotó részeire, de abból valamit kihozni, ami a működésére, mint egészre utalna, sehogy sem...

Nyilván megérted a dilemmámat, hisz pontosan tudod, miért is szeretjük Ottót és a dolgait, rengeteget beszélgettünk erről a könyvről is, mely szinte ugyanaz, mint eddig, csak másképpen, mégis. Bizonyos szempontokból sokkal részletesebben, másokból meg jóval vázlatosabban. Mégis, korszakos, átfogó mű, ahogy a gyűjteményes Tolnaik mind(ig). Legutóbb a *Balkáni babér*. Úgy érzem tehát, tovább nem halogathatok, nem léphetem folyton át a határidőket, s ezt egy módon tehetem tisztességesen, ha megírom, miért is nem tudtam, tudom megcsinálni, feldolgozni hagyományos kritikaként a *Költő disznósírból* című Tolnai-opuszt.

Nem is a műfajtalansága miatt, hogy egyszerre lenne rádióinterjú meg regény, az ilyen truvájokat megszoktuk már Ottótól, hisz ez a törekvés kezdetektől benne van könyvműveiben, lebontja és átszellemíti konvencióinkat, és a vers nála esszé, az esszé vers vagy próza, a dráma vers és így tovább. És ezzel már érintettem is az alapproblémát. Ottó folyton szétszálazza és másképpen tekeri, csavarja össze mesélnivalóit. És ez a rádióinterjú-regény valójában a(z egyik) legalkalmasabb műfaj számára, hogy a belőle folyó anekdotákat elmesélje, és zseniális ügyességgel rakja össze újra, úgy, ahogy ezt ő elképzelte, ahogy szeretné. Hisz tudjuk, mennyit dolgozott még rajta, kiegészítve, betoldva, átírva, pontosítva az eredeti (a ténylegesen a rádió számára készült) részeket.

[...]

AHOGY OTTÓ NEM JUTOTT EL (direkt módon) a Parti Nagy Lajos által feltett válaszhoz, hanem újabb és újabb kísérletekbe bonyolódott, hogy mielőtt rátérne, elmondja az előzményeket, előkészítse valahogy a talajt, így nem jutottam el én sem a konkrét kritika megírásához. A cetlik, vázlatok, jegyzetek egyre gyűltek, majd váltak használhatatlanná, ahogy újabb és újabb rétegeket sikerült felfejteni a Tolnai-szövegekben. És derült ki ezáltal, mennyi mindent nem (is) érintettem még.

Vagyis. Arra kellett rájónnom, hogy Ottó szövegei, éppen a nyitottságuk, nyitva hagyottságuk (befejezetlenségük) miatt változnak, alakulnak folyton. No nem mágikusan, a papíron, csak *mintha* úgy lenne, azaz bennem. De ezt a belső mágiát Ottó, ill. szövegei generálják. (Pont ezért élvezhetőek, olvashatóak újra és újra a könyvei.) A *Disznósír*-kötet így a legérettebb Tolnait mutatja, aki úgy variálgatja állandó témáit, mintha spontán módon tenné, miközben folytonosan beavatja az Olvasót az előkészület mozdulataiba. Avagy, mit s hogyan nézett át, készítette ki a beszélgetésekhez, s azt majd hogyan írja tovább – regénnyé.

Áriává. Amivé Ottó metaforizálja a beszélgetést, ill. monológfűzérét. Ami azért is zseniális meghatározás, mert benne van a monológszerűség, a hosszan kitarított téma variálgatása, és az élet közvetlensége a színpadon-lét kontrasztjával. Ahogy ő maga mondja/írja: „...ezeknek az ún. áriáknak a 30 órás, illetve 6 részes, majd leszedett, kicsit javított változatát silabizálom: írom át, mert valójában azt kell tapasztalnom: semmivé tűnt az egész... Elkezdtem egyfajta írott héjat képezni köré. Amelybe most nekem, a túvel ütött lyukon (...) észrevétlen be kellene húznom az életet jelentő jégzsínórt. Különb. hiába az egész.”

Ez a korrigált áriázás azonban iszonyatosan jellemző e könyvre. Prózaiban is fogalmazhatna, hogy mondja a magáét sajátos, széles skáláján mesterien csúszkálva, gyönyörűen intonálva. De ő áriának nevezi ezt a rezegtetett hangon előadott anekdotázást. Ritka pillanat a mai irodalomban, hogy ennyire a szerző hangját hallani. Mintha veled szemben ülne, és míg te kortyolgatod az itald, addig ő beszél. Mesél, mint egy kisangyal. Idő tehát kikapcsolva, nem létezik. Tátott szájjal hallgatod. Sőt, látod, amit mesél. Mert megelevenedik. És noha lóugrásban közlekedik, mégis követhető.

A kötet, a könyv, a rádióinterjú, a regény vége felé fény derül az áriázás miertjére, illetve a kialakulás körülményeire. Mesél a rádiózás kényszerű szerepéről (a *Symposion*tól való leváltása utáni, álláskereső időkről), hogy mennyire fontossá vált számára, amit ott (a rádiónál) megtalált, amire rákényszerült. A szuszogásra tudniillik. Ahogy kis képzőművészeti esszécskéit (semmit szövegeit) beolvasta a mikrofonba. „...talán inkább a

hang volt fontos, ahogy fölolvastam – mondja –: valami közvetlen szuszogás.” Aztán ezek a sajátos szuszogások megeremtették azt a tolnais hangfekvést, amit az irodalmi (semmis) szövegeiben annyira szeretünk. Ahogy olvassuk őt, s közben halljuk a hangját, ezt a közvetlen szuszogást.

És ezekből a szuszogásokból állnak össze a nagyáriák.

Amit aztán hat fejezetre tagolt, könyvként. Regényként, rádióinterjúként, főműként...

[...]

BIZTOSAN EMLÉKSZEL MÉG arra az ücsörgésre, amikor a Kolozsváry-gyűjtemény átbogarászása után a győri főtéren bambultunk és beszélgettünk, Ottóval és veled. Ott értettem meg először, mit is jelent az ő számára a képzőművészet, hogyan is nézi Ottó a képeket. Nem volt ez titok addig sem, persze, hisz (Acsai Rolanddal is) megállapíthatjuk volna már (*a Wilhelm-dalok* kapcsán), hogy „alapvetően festőművész-szemű költő: a szín nála metafizikus kategória – egyenlő a mindenséggel...” Bár ott még a flamingó kifakulásának tragédiájáról lenne szó, vagyis, ha elveszti a színét, elveszti identitását is, pusztá libává válik... De a színeknél is többről van szó, valójában.

A kisversekről „áriázva” árulja el, mintegy csak úgy elejtve, hogy azok inkább egyfajta kis lírai önarcképek számára... „Nálam ez nem is annyira költészet, mint inkább festészet... Ha arra gondolok, mit fogok csinálni, akkor mindig azt mondom, hogy Music vagy Balthus például. Balthusnál sem az érdekel, hogy kislányokat fest, hanem az, hogy próbált egy olyan felületet elérni, mint a régi freskók anyaga.” Kb. ezt értettem meg ott hirtelen, közvetlen módon, a padon ülve, bambulva és beszélgetve a látott képekről, festőkről és világukról. Előtte ugyan láttam már többször (épp veled együtt) remek otthoni (palcisi) képzőművészeti gyűjteményét, és egyeztetünk is számos alkalommal (Ottóval), hogy közös festő-grafikus kedvenceink/barátaink mit csinálnak éppen, hol is tartanak, merrefelé araszolnak...

Mégis.

Itt, a könyvben is, kis titkokat árul el magából. Nem túl sokat, csak amennyit fontosnak vél tudatni. De azért ne legyen félreértés, nem egy elfojtott, félresiklott festővel, hanem egy a festészetet az irodalomban, az irodalom által megvalósító nézőművésszel van dolgunk. Végképp kiderül tehát, hogy Ottó nem is irodalmár, hanem egy olyan festő, akinek nincsenek vásznai. (Nem arra fest.)

[...]

ÉS HÁT, HA VALAKINEK, NEKED, MINT szintén vidékinek, végképp nem kell magyaráznom, miért is fog, fogott meg annyira Ottó vidékfilozófiája. Ahogy a peremvidékből centrumot varázsol. Igazi alkimista ebben is. Az ihlet, az elszántság nyilván Kosztolányiból, Csáthból jön, hisz jól ismerjük az ő hasonló munkásságukat, Ottó mégis a leghitelesebb számunkra, nemcsak azért, mert ma közöttünk él, hanem mert végig „ott” maradt a Vajdaságban, újra és újra próbálva a délvidéken megeremteni a... Mit is? A kis semmis, vidéki, érdektelen világában/világából a teljes univerzumot. (Mert azért emlékszünk még, néha lerombolódott rendszeren a mítosz a valósággal egyetemben. Így újra és újra felújításra szorult, szorul időnként...) És nagyon becsülöm azért, mert mindvégig (a háború alatt, után) ott marad, nem hagyja el legszűkebb „hazáját”. És azért is fogalmazok most kissé patetikusabban, mert Pilinszky jut eszembe, akit épp közös barátunk, Csokits János beszélt le a disszidálásról, mondván, addig érdekes a nyugati világ számára, míg egy elzárt világból jövő, kelet-európai költőt (barbárt, különcöt, ufo-lényt) csodálhatnak benne. Ha Nyugaton maradna, csak egy lehetne a rengeteg menekült közül, akivel csak a gond van... (S oda a barbaricum egzotikum.) Ettől függetlenül, Ottó is világfi, mint Pilinszky lett élete vége felé, de mégis, talán a bácskai porról vagy a tiszavirágról értekezve érdekesebb, izgalmasabb és eredetibb költő-író-festő, mintha pl. New Yorkról tenné...

Mert Ottónál az a zseniális, hogy a semmis dolgok éppen semmisségük által képesek felmutatni egy-egy óriási szeletet a világ valós dolgaiból. Pl. a háború által a tenger elvesztéséről értekezve. Hisz épp New York-i estjét vezette be azzal, hogy ő egy olyan magyar költő, akinek van tengere. És aztán, olvassuk a versekben, a szövegekben a tenger elvesztésének siratását. Ami azért költészetének egyik alappillére volt. Már mint az Azúr, az Adria.

És nemcsak a vidéki életről, a periférikus létről van szó, hanem a határon túliságról, amivel ugye túl is lépett az összmagyar pocsolyán, s egyből valami nagyobb világáramlatba k/merült. Régen Jugoszláviának hívták, de a sokkultúrájúság ma is más ablakokat, kapukat nyit a világra. Amit mindig is másként láttak, érzékeltek az ottaniak, mint mi, legyünk akár vidékiek, akár fővárosiak. A látszólagos periféria így lesz tehát egy univerzálisabb álm központi része... (Bármilyen ijesztő is legyen – néha - az ébredés.)

[...]

A FOLYÓIRAT-SZERKESZTÉS TITKÁRÓL is akartam írni eredetileg, ez bennünket, szerkesztőket különösen izgat, érdekel. Erről egyébként rengeteget mesél a könyvben Ottó, nem is beszélve Szerbhorváth remek, objektív *Új Sympo*-elemzéséről (*Vajda-*

sági lakoma), amelyben mindent részletesen megvizsgál és feltár, esztétikai és politikai szempontok alapján egyaránt.

Inkább arra gondolok, azokra a részekre, ahol a barátairól, mestereiről áriázik lebilincselően. Arról az őszinte figyelemről és szeretetről, ami még a megregényesítésen keresztül is átjön. Most úgy tűnik, inkább ez lehet a titok, O. személyisége, remek kapcsolatteremtő és -tartó képessége. Egy igazi „médiüm”, ahogy ő is állítja magáról.

[...]

KEDVES LACI, NEM TUDOM, neked feltűnt-e a könyv olvasásakor, hogy Parti Nagy Lajos kérdései átcsúsznak a fikcióba, hihetetlenül alázatosan aládolgozik Ottónak, hogy ha nem tudnánk, élő, létező, hús-vér személy, akár gyanakodhatnánk is, hogy O. alteregója, önmaga megszólíthatóságáért beiktatva. És ezt Parti Nagy pontosan tudja, látja, még is írja az előszavában. „Hallgatni akartam, tartani a mikrofont, ezt a bizonyos 13-ast, s ha kell, gondoltam, segíték felállványozni a majdani, remélhetőleg hatalmas épületet, vagyis sorvezetőként beleszólók, felteszek bizonyos kérdéseket. Nem nagyon kellett. Azért kérdeztem mégis, hogy jelezzem, felkínáljam az interjúformát, a keretet, amit aztán szét lehet feszíteni. (...) Így történt, és jó, hogy így történt, hisz meggyőződésem, hogy az életútinterjúknak ez az értelmük, a belőlük születő *saját* könyv.

Teljesen tiszta képlet tehát, csupán emlékeztetőül másoltam ide, hisz mi hajlamosak vagyunk a kérdezőt létező személynek tekinteni. Miközben itt P. N. L. éppen önmagát igyekezett eltüntetni, hogy helyébe egy új, eddig ismeretlen T. O.-alteregó léphessen, s beszéltesse az általunk hús-vérnek gondolt, ismert vagy ismerni vélt költőt.

[...]

NEMRÉG, TUDOD, JÁRTAM AZ Ottó által megénekelt helyeken is, Horvátországban, és azt vettem észre, óhatatlanul az ő szűrőjén át látom, figyelem a dolgokat. Hihetetlen izgalom töltött el, hogy láthatom Ottó konkrétból szimbolikussá növesztett helyeit. Hazaérve újra elolvastam a TENGER-számotokban megjelent, *Egy világitótorony eladó* című remek szövegét. Mely valójában közös filmetek háttéranyagát tárja fel, Ottó szemszögéből, persze. És megdöbbentett, mennyire másképpen olvasom most ezt a jóízű szöveget, mint annak idején. Nem az egzotikumot élvezem már benne, hanem Ottó szándékosan hátrahagyott nyomait. És hogy mennyire ugyanaz ez a szöveg, mint a *Disznósír*-könyv.

És mennyire más, mégis. Pedig, szinte ugyanarról mesél, csak másképpen. Hát, azt hiszem, ez lehet a Tolnai-opuszok titka, a saját kisvilág univerzálissá tágítása az újramesélések során.

Vagy valami ilyesmi. Ezt nem tudtam igazából hagyományos kritikában elmondani.

Szajbély Mihálynak van egy nagyon fontos megállapítása a Tolnai-prózákról, ami a *Disznósír*-kötet kapcsán egyre metaforikusabbá nőtt bennem: „Minden másképp is lehet, minden történet másként is elmesélhető, más megfigyelői nézőpontból *másként* látszik *ugyanaz*.” Hát valami ilyesmi lenne, amin én is egyre gondolkodtam... Pl. hogy miért is tűnik olyan jelentősnek még a Tolnai-életművön belül is ez a könyv...

És jó ideje nem nyitom már ki összefirkált-összejegyzetelt *Disznósír*-példányomat, mert végül, nemhogy kritikát nem, de ezt a helyettesítő levelet se leszek képes soha elküldeni. Pedig most, végre, néhány pillanat múlva talán sikerül megszabadulnom e nyomasztó teheredtől, hogy írjak róla... Bármily szép és nemes volt is küzdelmem a könyv angyalával!

Megértésedben bizakodva zárom tehát, és küldöm is azonnal ezt a levélfájlt...

[MÉG VALAMI. UTÓLAG] Ma reggel, séta közben (a Kutyával), zuhogó esőben, egy korai Hamvas-esszé kapcsán az antik és a modern tájkép különbségein gondolkodtam, és hasonlóságain, ugyanis szerettem volna elmesélni Molnár Péternek, a leghalkabb ceruzájú és egyben egyik legkiválóbb grafikusunknak – kiállítás kapcsán. De nem tudtam sehogy összefoglalni magamban, frappánsan Hamvas mondanivalóját, pedig nagyon tetszett és nagyon Péternek való lett volna. (Mellesleg, Pétert nekem sikerült bejuttatnom a Tolnai-univerzumba; amire nagyon büszke vagyok, biztosan emlékszel a *Pompeji filatelista* róla szóló darabjára.) És akkor e kudarcra való szembesüléskor jutott eszembe Ottó. Megint.

Hogy ő hogy olvas. Hogy többet olvas, kutat, mint egy tudós, és mégis. Sose száraz, izes mindig amit csinál, hihetetlenül izgalmasan tudja előadni.

Arra jöttem rá ugyanis, séta közben, az esőben, bár ennek semmi köze látszólag a dologhoz, hogy ő (O.) *szervesen* olvas. Kutat, keres stb. És ez a szerveség az egyik kulcs a TO-titokhoz. Ahogy minden apró, látszólag lényegtelen adatot, információt feldolgoz, beilleszt saját univerzumába, átszűr, átérészt magán. Hogy *csak* olyan dolgokról beszél, ami őt *nagyon* foglalkoztatja. És megy az ilyen dolgok után, mint egy vadászkutya a szagnyom után. És nem ereszi, amíg a legapróbb részletéig meg nem ismerte. És akkor elássa magában jó mélyre. Hogy amikor majd kell, elő tudja kaparni. Magából. És akkor felmutatja, tessék, nézzétek, itt van, ez egy ilyen dolog, erről beszélek... Hát, azt hiszem, ezt szeretjük Ottóban és írásaiban.

Pliszé és aszparágusz

(Rakovszky Zsuzsa: A hullócsillag éve)

Érdekes, hogy míg Rakovszky Zsuzsa szikár, pontos, eltávolító eszközöket alkalmazó költészete a líra objektív vonulatához kapcsolható, addig *A hullócsillag éve* hangsúlyosan töredékes, szubjektív, olykor kifejezetten érzelmes. Mondhatni, a tárgyias költő „alanyi prózát” írt, és ezen nem csupán azt értjük, hogy a regény vállaltan önéletrajzi elemekből építkezik. A történet viszonylag egyszerű: az ötvenes években az öt év körüli, félárva Kürthy Piroska és édesanyja, Flóra életét ismerhetjük meg egy Sopronra emlékeztető határmenti kisvárosban. A család és baráti köre jobbra abból a deklasszálódott polgári rétegből kerül ki, amelynek életéről, frusztrációjáról, örömeiről a kommunizmus alatt kevés irodalmi mű született. Anya és lánya számára sorsfordító életszakasz ez: Piroskát, akire korábban az anya egykori dajkája, Nenne vigyázott, családi okból mégis kénytelenek beiratni az óvodába, s fokozatosan el kell távolodnia a biztonságot nyújtó otthonától. Flóra románca a léha színikritikussal, Barthával zsákutcába jut, s ő egy a maga részéről érzelmen nélküli kapcsolatba menekül bérlőjével, a túlságosan is rendes és kiszámítható Pistával.

A hullócsillag éve minden ízében női regény. Piroska tapasztalatai a helyét kereső, ébredező szexualitású kislány tapasztalatai, elkapott félmondatok, jólesően izgató és titokzatos képzetek holdról, vérről, női sorsról. A többi szereplő is szinte kizárólag nő, özvegy, elvált vagy elhagyott. Bár az „államfeminizmus” jegyében a munka és az otthon frontján egyformán helytállnak, önmeghatározásuk mégis kizárólag a férfiak viszonylatában képzelhető el.

Az elbeszélés legfőbb jellegzetessége a polifónia: a fő elbeszélői hang mellé közbekezelődnek barátok és rokonok levelei, illetve Bartha naplója. A fő látószög azonban Piroskáé, s a narráció egyszerre tükrözi a gyermeki elme működését, és az arról való lélektani tudásunkat, azonosul a kislánnyal, de feltételezi egy emlékező, visszatekintő személy egyidejű jelenlétét is. Ezt nem csupán a harmadik személyű elbeszélés hangsúlyozza, de egy később játszódó jelenet is, amelyben a már felnőtt lány meséli el idős anyja halálának körülményeit az emigrációból hazalátogató egykori barátnőnek. A kétféle pozíció, a gyermeké és a gyermeki gondolkodásmódnak formát adó felnőtté, mindvégig egymásba játszik. Visszatérő kritikai fordulat a hitelesség számon kérése az efféle többszempontú narrációnak, mondván, nem beszélhet/gondolko-

hat így egy ötéves kislány (vagy *A kigyó árnyékában* egy 17. századi polgárlány, vagy épp Bódis Kriszta *Kemény vaj* című regényében egy analfabéta cigánylány). Pedig nyilvánvaló, hogy a megkonstruált elbeszélőnek nem valósággalapon, hanem esztétikailag kell hitelesen szólnia. Rakovszky megkomponálja, újrakölti azt a gyermekkori világot, amelyről mindannyiunknak vannak emlékei, mégsem ismerjük pontosan. A szorongások, a halálfélelem, a világ szimbolikus leképezése, a kezdetleges önreflexió és időérzékelés gyönyörű, következetesen végigvitt lírai környezetet teremt, „mintha a látható világ mögött egy másik állna lesben, készen arra, hogy bármelyik pillanatban áttörje a válaszfalat és elárasza az innesszó világot”.

Az első, *Határok* című fejezet afféle ars poeticaként értelmezhető, és jól szemlélteti a Rakovszky költészete és prózája közti folytonosságot. Az *Egyirányú utca* kötet *Az időről* című ciklusának problémáját járja körül, a változás és állandóság, az elmúlás és visszatérés feloldhatatlan ambivalenciáját, azt, hogy „ami volt, nem ér sohasé véget”, s ugyanakkor „az idő egyirányú utca”. „Van, ami eltűnt, elveszett, de visszajön: idővel megint kedd lesz és vasárnap, az elfogyott, körömszilánknyi hold újra megtelik, az anyja reggel elmegy, de este visszajön a hivatalból. Mások a dolgok egy óvatlan pillanatban átcsúsznak a határ túoldalára. Az eltiport hangya vagy a cserebogár, amelyet egy üres gyufásdobozba csukott és otffejtett – a krinolinok-parókás porcelánból, amelyik leesett és kettévált a derekánál, a fonnyadt, szirmát hullató csokor, amelyet már séta közben megunt és az anyja kezébe nyomott – ezek végleg és jóvátehetetlenül kicsúsztak önmagukból, valami más lettek, olyasmi, aminek talán nincs is neve.”

A tárgyak, akárcsak Rakovszky költészetében, itt is önmagukon túlra mutatnak, az idő letéteményesei, érzelmek és társadalmi viszonyok hordozói. Egy letűnt időszak pusztuló tárgyi emlékei keverednek a kommunizmus rekvizitumaival: lila plüssülés a liftben, pliszírozott ernyőjű kislámpa, presszók, restik, „búbánatos, békebeli eleganciát” árasztó kisvárosi szállodák, „hőlyagos tálcan dupla és bágyadt szódavíz”. Különös atmoszférateremtő erővel rendelkeznek a növények: két arckép közt fonnyadó cserepes aszparágusz a hentesüzlet kirakatában, lebetonozott udvaron álló poros ecetfa, „csönd, sötétség, ázott növénysszag”. Minden valami féláljult, bódult állapotban tengődik, egymást érik a szövegben az olyan képek, mint sápadt szendvicsek, ájult rózsabokrok, unott pincézők, vízhulla színű krémesek.

Ebben a környezetben, mint holmi

rosszul megválasztott díszletek közt keresi a szerepét az egykori polgárság. Rakovszky a *Gyerekkori öreg nők* című versében már írt ennek a rétegnek a tragikomikus létezéséről:

Alice őssen, még mindig lakkcipőben és jólnevelten egy abszurd időben, egy álomban, amely ezúttal szilárd anyagból gyúratott ...

A lábbelik a regényben is jelképes szerepük: Piroska többnyire az asztal alatt kuporogva, a lábak és cipők tanulmányozása közben hallgatja anyja barátnőinek méltatlankodó beszámolóit tróger férfiakra, vagy éppen a főnök kartársról, aki „valami suszter volt azelőtt állítólag... A nyújtokot úgy ejti: nevjork”. Emlékezetes a szöke Médi „titokzokniban szégyenkező” lába, vagy a púderfoltos buldogarcú özvegyasszony, aki a fiatal lányok laza erkölcsre panaszkodik, miközben Piroska anyja az asztal alatt „gyorsan, illedelmesen összezárja addig keresztbe vetett lábát”. Nem annyira beszélgetések ezek – hiszen Flóra többnyire néma hallgatóság –, inkább drámai monológok, remek karakterrajzok, amelyek Rakovszky *Hangok* ciklusát idézik.

Az alapstruktúra (ahogy azt a nyitófejezet előrevetíti) a változás és állandóság ritmusára épül, a hétköznapiakat visszatérő események tagolják, az esti fürdéseket hajmosónapok, a mindennapos söprés-portörlet időközönként nagytakarítás, vendégség, karácsony, esküvő, és az ezek nyomán fellépő változások, amelyek egy kisgyerek életében olyannyira fontosak: leginkább az, hogy hol, kivel alszik (mindig ünnep, ha anyjával egy ágyba szorulnak), és mit eszik. Az evés központi jelentőségű Piroska életében: az érzékeny lelki kislány még a húst sem tudja lenyelni jó lelkiismerettel, halott állatok nélküli képzelgésekkel, így valóságos tortúra számára a nagy érzéketlenséggel lefestett, gyomorforgató óvodai koszt. A visszatérő intézményes kényszeretetés végül oda torkollik, hogy a regény végére Piroska mégiscsak lenyeli a korábban rendre kihányt ételt, és ezzel mintegy beavatódik a személyiséget otrombán elnyomó autoriter világba. (Egyébként a kényszeretetés afféle rendszerjelkép, és nem csak Piroskának jut osztályrészü. Flóra egyik barátnője is beszámol arról, hogy csak azért eszi meg a munkahelyi gulyáslevesben a mócsingot is, mert fél, hogy kiteszik, vagy a lányát nem engedik középiskolába.)

Nem csak Piroska veszíti el jelképesen az ártatlanságát, de a többi szereplő integritása is durván sérül. Flóra belefásul a lélekölő irodai munkába, a Bartha-féle kaland pedig

tragikus következményekkel jár a számára: kénytelen elvégeztetni az életét is veszélyeztető, illegális abortuszt – amiről korábban úgy nyilatkozott egy barátnőjének, hogy nem lenne rá képes. Nennét, akihez addig szervesen hozzátartozott saját szaga, a regény végén a családfői rangra emelkedett Pista vezetésével sikerül elkapni, és minden tiltakozása ellenére megfürdetni. Valójában az egész mű értelmezhető úgy, mint lassú beszűkülési és elszűkülési folyamat, egy eredendően tisztább, erkölcsös állapot felbomlása a külső körülmények betolakodása nyomán – nem véletlen, hogy az eredeti könyvcím Blake kötetére, *A tapasztalás dalaira* reflektált volna. A devalválódási folyamat részeként – amelyet a hullócsillag metaforája kétségkívül közérthetőbben és gazdagabb szimbolikus mezővel jelenít meg – meghal Piroksa idős nagymamája, valamint a pesti lumpen-művész nagybácsi egyszerű, jólelkű élettársa; Flóra egy barátnője depresszióba süllyed, egy másik emigrál (a hullócsillag éve jelképesen ötvenhat, amely a főszereplők életében és történelmi-társadalmi értelemben is választóvonal).

A regény önkínzó pontossággal tárja fel egy felhőtlennek tűnő anya–lány viszony fájó sebeit. Piroksában egy türelmetlen mondatra, tartózkodó ölelésre kialakul az a szívszorogató érzés, hogy teher az anyja számára. Talán egyedül József Attila tudta ilyen őszintén megfogalmazni azt a reménytelen anyavágyat és kielégíthetetlen gyermeki önzést, amelyet a könyv legjobb jelenetei rögzítenek. Flóra lemond a Barthával való disszidálásról, s bár döntését névleg Piroksa betegsége indokolja, valójában a kapcsolatuk eleve kudarcra volt ítélve. Mégis a kislányra került a teher, hogy az anyja miatta áldozta fel a boldogságát. Flóra önfeladását jelképezi, hogy rendre eladja a külföldi rokonoktól csomagban érkező különleges, nőies ruhadarabokat, miközben ő maga ócska bricseszt és bőrkabátot visel (maliciózus bátyja szerint „mint valami levitézlett kisbirtokos”). A gomba alakú retikül, pillangós szoknya árából olyan ennivalót vesznek, amire más-különbön ritkán futja, s a kör bezárul: bizonyára nem véletlen, hogy Piroksa rossz evő. A regényben fontos szereppel bíró áttetsző flitteres hálóing és az ehhez kapcsolódó büntudat érzése „tárgyiasabb” formában Rakovszky egyik versében is megjelenik.

*Megtudom, az én hajam tömte el
[megint
a lefolyót. Közlik: az influenza-
vírust is én hoztam haza. Miattam
[kellett
éjjelig fönnyaradni, mosni-fonni,
[feladni*

*a kis ezüstdobozt, a csomagban
[érkezett
flitteres hálóinget. Rendben van,
[gonosz vagyok:
nem tetteimben, lényegemben.*

(Kapcsolatok)

Azonban míg a vers szükségképp csak egy szempontból közelít, addig a regény egy konfliktus minden résztvevőjének képes igazságot szolgáltatni. Flóra legalább annyira főszereplője a regénynek, mint Piroksa, és más okból ugyan, de benne is legalább olyan erős az önvád. A kislány fülének felszúrásakor írt sorok nem csupán az aktuálisan elszenvedett fájdalomra vonatkoznak, de örök anyai szorongást fogalmaznak meg: amikor a beavatkozás után Piroksa támoilogva föláll a székből, „látja, hogy az anyja holtápadtan támaszkodik a műszeres szekrény oldalának. A szeme olyan, mintha szégyenkezne, vagy mintha a bocsánatát kérné: bocsánatát a fájdalommal teli világért, amelybe az ő akaratából és az ő közvetítésével jutott”. A versbeli, „bűnök és ellenbűnök hálózatába” gabalyodott lány és anyja kapcsolata így lesz a regényben igazán drámai, és valamiképp megbocsátóbb is.

A leginkább kidolgozott drámai monológ Bartha kvázi-naplója, amely a „másik oldal”, a rendszer fenntartóinak életébe enged bepillantást. Az ország legnagyobb napilapjának neves kritikusa eredetileg bizonyára nem tehetségtelen, ám tökéletesen érdektelenné vált, meghasonlott figura, aki részint opportunizmusból, részint akaratgyengeségből sorra hozza meg a maga kisebb-nagyobb erkölcsi kompromisszumait, a munkahelyi szervilizmustól a vonalas hivatalnoknővel folytatott érdekviszonyon át a maga által ártatlannak és álnaivnak ítélt jelentéséig. Bartha a csömör két lábán járó szobra, aki végül önmagától is megundorodik, olyannyira, hogy úgy érzi, valójában nem is létezik. Különösen tanulságos beszervezésének önfelmentő, bagatellizáló története (vö. az eszpresszó „maga az alvilág”). Barthát megérinti Flóra tisztasága és erkölcsi tartása, de a megváltás lehetősége számára már elveszett.

A témaválasztás, a lazán kapcsolódó, olvasóbarát rövid fejezetek és a próza szövegben ritkaságnak számító „tömény líraiság” (ahogy Angyalosi Gergely fogalmazott) mind hozzájárulhattak, hogy *A kigyó árnyéka* után, amely elsősorban szakmai elismeréseket jelentett Rakovszky Zsuzsa számára, *A hullócsillag éve* az olvasók széles rétegét tudta megszólítani.

(Magvető, 2005)
Orosz Ildikó

„Igazi kaland”

(Varga Mátyás: Kint és bent. A bencés szerzetesség tér-képe)

A kis méretű könyv nagy formátumot rejt: szerzője ugyanis nem csak a bencés szerzetesség teréhez ad tájoló, hanem egyszerűsre képletes és nagyon is konkrét – terében való tájékozódáshoz is új irányzékot kínál. Ez különösen időszert ma, amikor különféle képződmények állítják magukról keresztényi voltak.

A kötet címe alapvető ellentétet sejtet, amit a szerzetesség közkeletű elképzelése is alátámasztani látszik. Am ez a könyv éppen ennek az ellentétpárnak (és még sok másnak) a meghaladását, végletességben meg nem rögzülő mozgalmal felülmúlását mutatja. Szellemi, kulturális tekintetben éppúgy, mint a napi élet gyakorlatában. Ez adja legfőbb aktualitását.

Gondolkodásunk megkülönböztetésekben, szétválasztásokban és ellentételezésekben mozog. A kettőségek kiélezése és egymás ellen fordítása, a végletességben való megrögzülés és berendezkedés, a világnak és embernek jóra és rosszra történő felosztása pedig mindig csábító. És különösen vonzó megoldásnak látszik egyszerűtelműségek híján való korokban. A manapság itt és másutt is viruló mentális és szociális manicheizmusokban ez széles körűen megmutatkozik. Kísértése a religiózus – és korántsem csak a keresztény – ember számára különösen erős; ezt a különféle „fundamentalizmusok” térhódítása eléggé egyértelműen jelzi. Éppen ezért fontos annak tisztázása, hogy a kint és a bent közt valójában milyen is a viszony.

Varga Mátyás e tekintetben is a bencés szerzetesség megalapítójára, Nursiai Benedekre támaszkodik, aki „nagyon óvatosan megkerüli a világ dichotómikus felosztásának problémáját. (...) nála a világ radikális elutasítása helyére annak megtanulása kerül, hogyan is lehet helyesen bánni a világgal. A közösség sokat segíthet e tapasztalat elsajátításában, de az igazi kaland ott kezdődik, amikor az egyes szerzetes maga is képessé válik jó és rossz megkülönböztetésére (a Regula szavával: a discretióra)”.

Ennek a kalandnak a valódi tétje akkor derül ki, amikor ez a képesség a világ alapvető viszonylatai közti eligazodásban válik hatékonyá. Ez az út ugyanis nem az élet végtelen gazdagságának leértékelésén át vezet túl a világon. (Ezzel vádolták „a gyanú mesterei” [Ricoeur] – Nietzschevel az élen – koruk kereszténységét.) A transzcendens, a „küszöbön túli” „ily módon nem új valóságként, hanem a meglévő immanens valóság

lényegének feltárulásaként mutatkozik meg az ember számára.” Ez a belátás – és a belőle következő magatartás – paradoxonok sokaságára vezet: akinek ilyen a kivonulása, az folyvást visszatér; az elmenése állandó megérkezés, a vesztesége – ajándék: „Az Istent kereső ember spirituális kivonulás-történetének része ugyanis, hogy akinek Szava nyomán elindult, feltárja számára a világ gazdagságát.”

A kortárs kereszténység közkeletű (ön)képével homlokegyenest ellenkező, de korántsem kivételes állapot ez. Hasonképpen nyilatkozik Anselm Grün, a könyvei révén nálunk is ismert bencés szerzetes-pszichológus: „Isten jelenlétében élni Benedek számára a szakrális és a profán ellentétének meghaladását jelenti. Benedek számára nem létezik profán szféra.”¹ S hogy ez ugyanakkor mégsem teljesen magától értetődő, még a monasztikus hagyományon belül élők számára sem, azt Thomas Mertonnak, a (bencés eredetű) trappista rend világhírű szerzetesének megjegyzése mutatja: „a jelenkor monasztikus megújulásának jelentős belátása annak tudata, hogy a világ nem intézhető el egyszerűen mint a keresztény élet számára illetéktelen jelenség.”²

Miért is kell ehhez egy „tér-kép”?

Idővel a szavak, akárcsak a szokások, megváltoznak; még a névleg ugyanaz (és az akár az akkuratúsan ugyanúgy végbevitt) is átalakul. A környező nyelv és kultúra alakulásfolyamata megváltoztatja az értelmezést és vonatkoztatás környezetét. Nagyon nagy idő alatt kivált. Ami a változatlanok vélt kifejezések és cselekvések értelmét akár az ellenkezőjére is képes átfordítani. Ezért érthető a bevezetőben megfogalmazott szándék, hogy „a könyv szerzője bencés szerzetesként próbálja lefordítani mindenekelőtt önmaga számára azt a hagyományt, amelyben benne él”. (A szerző számára ez persze nem csak, és nem is elsősorban nyelvi kérdés: „Szeretne eljutni a legegyszerűbb kérdésekig.”)

Ha a fordítás a benne élő számára feladat, még inkább az a kívül élő számára; nem is annyira történeti okokból (Szent Benedek rendjének az európai és a magyar kultúra kialakulásában betöltött szerepe miatt).

Ezt a szavak tekintetében három, ma közszájon forgó, a (bencés) szerzetességben centrális jelentőségű szó: a meditáció, a diszkréció és az aszkézis jelentésének változása példásan mutatja.

A meditáció fordítási és értelmezési problémáinak tárgyalása – amivel egy teljes fejezetben foglalkozik a szerző – meglepő eredménnyel jár: bár a szó ma közkeletű használatában alighanem a távol-keleti meditációs technikák és leszármazottainak nyugati elterjedése a meghatározó, ez meg is könnyíti mai értelmezését. Ezt mi sem mutatja jobban, mint a (fennhangon mondott-mormolt) zsol-tár-meditációnak a *mantraként* való leírása.

A meditációval ellentétben a *diszkréció* a mai (köznyelvben az eredetétől egészen eltérő jelentésű; nem egyéb, mint a cselekvés illedelmes, csomagolástechnikára emlékeztető kezelése. Am eredendően – a *Regula*, a Benedek által írott rend-szabály modern kommentárja szerint – a *discretio* – arányérzék, megkülönböztető képesség, a belső figyelem megjelenési formája; körültekintésről és éleslátásról tanúskodik. „A discretio lehetővé teszi a középút felismerését: a helyes arány és nem a középszerűség útját. A discretio szoros összefüggésben áll a körültekintéssel, előrelátással, a bölcsességgel...”³

A *discretio* a filozófiai életművészet hagyományában is hasonlóképpen értelmeződik: „A monasztikus kultúra kifejleszti a *discretio* fogalmát – írja Hannes Böhringer –, amelyet aztán az udvari életművészet vesz használatába. A diszkréció a megkülönböztetés művészete, mely ténykedése során tekintettel van önmaga gyengeségére és képtelenségére; így megfontoltsággá válik és önmegtartóztatásra hajlik. (...) Diszkréció kérdése csak, hogy képesek legyünk (...) némi távolságot tartani, a másinak mozgásszabadságot hagyni, elegendő játékkeretet engedni, a megfelelő momentumra várni; hogy meg tudjuk különböztetni a kedvező pillanatot az elvesztegetett időtől.”⁴

Ugyancsak eltér eredeti értelmétől az *askézis* szó, ami az antik praxisban az *ars vitae* gyakorlását, a filozófiai életgyakorlatok végzését jelentette. A filozófia eredendően életforma volt, amelynek eljárásai a monasztikus hagyományban élnek tovább: „A középkori kolostori életben, miként az

*ókorban, a philosophia nem elméletet vagy ismeretfajtát jelent, hanem átélte bölcsességet, az ész szerinti élet bölcsességét.”*⁵ Pierre Hadot, a filozófiai életművészet kutatója úttörő munkájában arról ír, hogy „a kereszténységnek (...) fel kellett vennie a filozófiai szellemi⁶ gyakorlatokat a keresztény életbe.”⁷ Ezek a gyakorlatok: „az alapvető tanítételeken való elmélyült elmélkedés, annak a ténynek mindig újonnan történő tudatosítása, hogy az élet korlátozott; lelkiismeretvizsgálat és pontosan meghatározott viszonyulás az időhöz.”⁸

A középkori kolostori élet persze nem pusztán folyománya a filozófiai gyakorlatoknak; kialakulásában jóval inkább a későbbi sivatagi szerzetesség a meghatározó. Az egyiptomi pusztaságba kivonuló remeték, cenobiták, anakhoréták alkották a későbbi szerzetesközösségek előzményeit. Életükről, tanításaikról a nyugati kereszténység Johannes Cassianus révén értesült, aki végigjárta őket, éveket töltött körükben, és a velük készült beszélgetéseit később közre adta (*Collationes Patrum*).⁹ Példájuk és tanításaik a nyugati szerzetesség kialakulását is meghatározták. Az általuk gyakorolt *askézis* (majd különféle középkori szélsőségei) nyomán alakult ki a szó máig közkeletű értelmezése, jóllehet a nyugati szerzetesség „gyakorlása” más irányt vett. Kiváltképpen érvényes ez Benedek rendjére: „Miközben Benedek elfogadja a közös élet cenobita hagyományának örökségét – írja a bencés *Regula* értelmezése kapcsán Varga Máttyás –, mintha nála még egyértelműbben lekerülne a hangsúly a különleges aszketikus teljesítményekről és egyéni produktiókról.”

A kivonulók, a barlangjaikban, celláikban egyedül élő, ám egyre számosabbá váló cenobiták fokozatosan – több tekintetben is – „intézményszerűsültek”. Ez azzal járt, hogy a környék lakói mind gyakrabban fordultak hozzájuk tanácsokért, az egymás közti kapcsolatok hálójára pedig egyre sűrűbbé vált. „Közben pedig – írja rólok a szerző – szép lassan, aprólékosan kidolgoznak egy – sokszínűsége és változatossága ellenére is – egységesnek mondható spiritualitást. Ennek alap-elemei között szerepel a világból való kivonulás; a családi kötelekekről való lemondás; a múlttal való szakítás és a külső formák (liturgia, ruha, templom) minimalizálása.”

¹ Anselm Grün *OSB: Szent Benedek lelki üzenete ma*. In: Szerzetesség, monasztikum, bencesség (szerk.: Somorjai Ádám OSB). Pannonhalma, 1980/99. 103. o.

² Thomas Merton *OCSO: Tegnep és holnap között*. A szerzetesi megújulásról. Uo. 79. o.

³ A *Regula* lelkiességének alapelemei. In: Szent Benedek *Regulája*. Pannonhalma, 2005. 131. o.

⁴ Hannes Böhringer: *Gondolatok filozófia és művészet viszonyáról*. In: HB: Szinte semmi. Bp., 2006. 12. o.

⁵ Dom Jean Leclercq: *Pour l'histoire de l'expression „philosophie chrétienne”*. In: *Mélanges de Science religieuse*. 9. k. (1952) 221. o.

⁶ A magyar (egyházas) nyelvhasználatban sajnálatos módon a „lelkigyakorlat” fordítás terjedt el, jóllehet nem lelki, hanem szellemi gyakorlatokról van szó.

⁷ Pierre Hadot: *A filozófia mint életforma*. Műhely 2001/5

⁸ Uo.

⁹ Johannes Cassianus: *Az egyiptomi szerzetesek tanítása I–III*. Pannonhalma–Tihany, 1998/99.

Milyen is az a tér?

Benedek ezekre az alapelemekre építette szerzetesközössége életét. A világból való kivonulás Európában nyilvánvalóan nem választható céljának a sivatagot (jóllehet a sivatag, a tökéletes pusztaság, akárcsak a Bibliában, mindig is megmarad a végső vonatkoztatás terének). Am a kivonulás mégsem merőben képletes; a térbeli elkülönülés nagyon is konkrét távolságteremtéssel jár: „Benedek is városokon, lakott településeken kívülre, sőt az egyházi hierarchiától is bizonyos távolságra helyezi a monostort.”

Ennek a – kezdetől kettős értelemben érvényes – distanciának köszönhetően válhatott a szerzetesség az intézményesült hatalmi-egyházi hierarchia máig érvényes alternatívájává. Elsősorban szellemi (spirituális) tekintetben: „a sivatagban megjelenik egy újfajta spirituális tekintélyrendszer is, amely egyáltalán nem szeretne ugyan rivalizálni a püspöki tekintéllyel, de ettől kezdve mégis »ott van«. A korai szerzetesség radikális válasza erre a kérdésre, hogy a sivatag egyetlen hierarchiát ismer: a spirituális alapú hierarchiát.”

Am a cenobiták követőjeként Benedek gyakorlati és intézményi téren is távolságteremtésre törekszik: „attól a pillanattól kezdve, hogy elhagyja Rómát, igyekszik távolságot venni a lakott településektől. Vagyis próbálja megteremteni önmaga számára azt a fizikai és spirituális distanciát, amely számára semmi olyasmint nem tesz kötelezővé, ami megítélése szerint nem tartozik a lényeghez (...) olyan laikus közösséget gondol el, amely szinte semmiben nem hasonlít az antik Róma különféle papi testületeihez.”

A világ terében való illetén elhelyezkedéssel elkerülhetetlenül együtt jár a „kint” és a „bent”, a „kintiek” és a „bentiek” közti feszültség. A szerzetes számára ez alapvető adottság; a feszültség nem oldható föl, és nem élezhető végtelenség: folyamatos és intenzív feladvány. A feszültség dinamikus egyensúlyállapotának elszájtítását szolgálja a *Regula*. Ami – a szerző megfogalmazásában – „az élet élhetőségére és továbbvitelére vonatkozó szabályok gyűjteménye”. Megélt olvasata szerint Benedek *Regulájában* „mindent a világ újratanulásának vágya és öröme hat át”: *A Regula az Istent kereső ember számára megfelelő „tér - és időtapasztalat feltételeit próbálja megteremteni a monostorban, hiszen úgy tartja, hogy Isten nem egy másik világba hívja az embert, hanem azért, hogy megmutassa a neki adott világ gazdagságát (...), hogy felismerje a soha véget nem érő ünnep jeleit a földön”.*

(Bencés Kiadó Pannonhalma, 2005)

Tillmann J. A.

„Az idők hallgatag pillanatfoldusa”

(Koncz István összegyűjtött versei)

Nem csupán versek, hanem elbeszélések, publicisztikai írások és tanulmányok is fűződnek annak a magyarkanizsai költőnek a nevéhez, aki – bár foglalkozását tekintve bíró, majd ügyvéd volt – észrevétlenül és mégis láthatóan a jugoszláviai magyar irodalom meghatározó alakja volt. Annak ellenére, hogy ebben az irodalmi közegben a periférián helyezkedett el mind a közszereplés, mind pedig írásai elismertsége terén, voltak és vannak, akikre magatartásával és írásaival nagy hatást gyakorolt. A zEtna Kiadó arra vállalkozott, hogy Koncz István több kötetet kitevő verseit egyetlen gyűjteményes kiadásban egybefoglalta, amely sok, ez idáig publikálatlan írását is hozzáférhetővé teszi.

Négy évtized költői munkájának gyümölcse a Koncz István összegyűjtött verseit tartalmazó kötet, amely első alkalommal jelenteti meg az életmű darabjait együtt, ebben a formában. A gyűjtemény első részét az 1969-ben megjelentetett *Átértékelés* című kötet alkotja, amelynek verseit Végel László válogatta, a második részben pedig az 1987-ben kiadott *Ellen-máglya* című, Danyi Magdolna által válogatott kötet versei találhatók. Ezeket követik az 1955 és 1997 között folyóiratban publikált, de kötetben még meg nem jelent versek kronológiai sorrendben, az utolsó részben pedig azok a versek és töredékek szerepelnek címeik alapján betűrendbe szedve, amelyek most jelennek meg először – ezek egy része Koncz István hagyatékából származik. Az első alkalom, amikor Koncz István írásainak egy része gyűjteményes kiadásban megjelent, 1997-ben volt: ekkor az Ex Symposium a műveiről szóló kritikák és tanulmányok mellett prózai munkáiból és verseiből is összeállítást adott közzé, amelynek versanyagát ez a kötet is felhasználja Toldi Éva szerkesztésében és az ő utószavával, a verseket pedig Virág Ibolya gyűjtötte össze.

Koncz István legelső írásai az 1950-es években keletkeztek, amelyek között avantgárd versek is szerepeltek, vagyis az avantgárd szövegekkel való kísérletezéssel az elsők között volt. Már első kötetének, az *Átértékelés*nek a verseire is jellemző volt, hogy lecsúszította őket, vagyis a díszítőelemeket, a funkciótlanok érzett szövegeket igyekezett leválasztani a versekről. Részben ez a szikár versformálás is megkülönböztette az írásait a kortársaitól, ezzel párhuzamosan pedig az irodalmi életben szintén elhatárolódott az irányzatoktól és a szekértáboroktól.

Esszencia című versének mozaikjaiban költészetének etikai és létfilozófiai vonatkozása („Jól átgondolt vallások / bizonyítják a bűnt”), valamint a művészi alkotásnak a lírai énhez való reflexív viszonya („Kihívom a verset, / hogy igazolja létezőemet.”), ez a sok versben visszatérő téma jelenik meg. A kötet címét adó *Átértékelés* című vers képeinek és fogalmainak bonyolult egymásra vonatkoztatásaiból kirajzolódik az a költői világ, amelyben a vers nem szórakoztató játék, hanem áldozat, a tudattalan „ideg-alvilág köreit” ábrázolja, a létezéshez nem az idill, hanem a nyugtalanító fragmentumok felől közelít, benne a táj a létezés elvont tere, s nemcsak az intellektust, hanem az érzelmeket is megmozgatja. Ez a vers formai szempontból is modellezi Koncz István többi versét, hiszen nem kötött formájú, szerkezete ezért nem a sorok szótagszámára, és nem is a rímek ismétlődésére épül, hanem szintaktikai szerkezetek, valamint fogalmi és képi egységek váltakozására. Ebben a versben is szerepel a hit és az általa meghatározott törvény fogalma, amely a rend fogalmával együtt visszatér a kötetben.

Koncz István a költészet funkcióját annak elsősorban erkölcsi, és csak másodsorban esztétikai szerepében látta, azt a folytonos meghasonlást ábrázolta újra meg újra, amelyet a költői én önmagával és a világgal szemben átélt. Az *Ellen-máglya* című kötet négy ciklusában, csakúgy, mint a kötet címben is, vissza-visszatér a máglya motívuma. A *Róma égése – ellen-máglya* című vers a máglyán eléggé vers és a lángoló Róma között von párhuzamot, aminek az „eltévedt történelem” átvilágításában van szerepe. Az összegyűjtött versek között több olyan is akad, amelyben Róma város és a római birodalom előfordul. Ehhez a képzetkörhöz kapcsolható a *Seneca halála* című vers, amelyben bár nem jelenik meg a máglya, az erkölcsét és hitét védő Seneca éppúgy meghal, mint több másik versben a máglya áldozatát vállaló költő (pl. *Neruda halott*). Halála azonban nyitva hagyja azt a kérdést, hogy Seneca tudatában volt-e, amikor a homo moralis létét választotta, hogy áldozatot kell majd vállalnia a példa diadaláért. Az újra és újra visszatérő máglya motívuma azt is felveti a versekben, hogy az áldozatot, a pusztulást követi-e újjászületés. A válogatott kötet versei talán annyiban adnak választ erre a kérdésre, hogy bennük nem a főnix, hanem a máglya szimbóluma ismétlődik.

Koncz István költészetében a törvény, illetve valamilyen rend és mérték keresése és megteremtése a versen keresztül központi szerepet tölt be, azzal együtt, hogy a világgal való szembenállást is kifejezi. A hagyaték-

ból előkerült, *Szemben a Hatalommal* kezdetű vers az említett témákat olyan formában jeleníti meg, amely az életműben szintén szokatlan. A varázsképekben és szertartásénekekben szokásos sor eleji szószerkezet-ismétlés, az anafora ebben a versben megszemélyesített fogalmakat emel ki, mint például a Hatalom, a Törvény, az Igazság és a Jóság a következőképpen: „Szemben a Renddel – a kalandért.” Ugyanez a szerkezet variálódik a versben a főnevek cserélődésével. A 14 versszakos, igék nélküli vers azt a folyamatos változást ábrázolja, ahogyan az emberi vágy egy-egy célra irányul egy másik eszmével szemben, majd ugyanez az eszme válik a vágy tárgyává egy másik céllal szemben, s a kiválasztott fogalmak és ezek verssé rendezése pedig egy humanista költői hitvallást is tükröz.

Az elégikus hang, amely a hiány sokféle formáját szólaltatja meg, Koncz István költészetében szintén visszatérő kifejezési forma. Az összegyűjtött versek megjelenése előtt, 1990-ben folyóiratban adták ki *Az élet így, befejezetlenül...* című verset, amelyben a teret alkotó – egyaránt absztrakt és képi – táj újból felidézi a lét dimenzióját is, és a természeti tájra vetülnek a lélek belső tájainak, az ürességnek, az életműben visszavisszatérő Végtelennek és Semminek a trópusai. Az átélt élménnyel szembeni távolságot, a reznignálságot és a beletörődést éppúgy megérikítik a szavak, mint a fájdalomérzetet. Egy korábbi, a *Mint a nyár* kezdetű versben, amely 1957-ben keletkezett és szintén a gyűjteményes kötetben jelent meg először, a fizikai tér kettős: részben a nyári természet külső tere, részben pedig a szoba belső tere jelenik meg, amely ebben a versben a lélek belső magányával azonosul, és itt a személyes élmény még nem a létezés esszenciájának a kifejezése, hanem arra az ellentétre épül, amely az egyéni és a közösségi lét között feszül. Annak a magányos hangnak a kifejezése, amely közösztudata és közösség iránti vágya ellenére érzékeli annak korlátjait: „Szükszavú társaim, beszéljünk / egy kicsit önmagunkról is, / ha már a közösségi kérdésekbe / belefáradtunk, mert újra és / újra meg kell tudnunk, hogy / közünk van egymáshoz.”

A korai versei között az Én és a Mi, valamint az egyén és a közösség közti kapcsolat és konfliktus többször visszatér, mint például *A költő pogány áldozata* című, 1958-ban megjelent ciklus *Magány* című versének első soraiban is: „Nekem kötelességeim vannak a társadalom iránt / s minden nap leirtam, hogy a társadalom / mivel maradt adós nekem...” A ciklus versei a társadalmi szerep-, hely- és igazságkeresés

mellett az életmű visszatérő témáit, a költő szerep- és áldozatvállalását ábrázolják, valamint a mámort, amelyet az intellektuálisan, érzékeny racionalizmussal szemlélt létezés ellenpontoz; a megfogalmazódó kétségeket pedig a természetet bemutató szemléletesség, a mikrovilág részletei oldják fel, és ezekben a versekben még szerepet játszik az ornamentika.

Gyakran idézik Koncz Istvántól az *Ellen-máglya*-kötet utolsó, *A Tisza partján* című versének keretét alkotó, profetikus sorát („Háború lesz”), amely jóval a jugoszláv háború előtt megjósolta annak bekövetkezését. Tolnai Ottó a *Költő disznósírból* című kötetben (92–93. o.) leírja, hogy ez a prófécia a háború előtt, Koncz István versét megelőzve felbukkant már Bosnyák István egyik kijelentésében 1982-ben, egy vele készült interjú során, és Domonkos István *Kormány-eltérésben* című verse is a háború vízióját ábrázolja, így Koncz István sora egy jóslatsorozat részét alkotja. A sor egy olyan versben áll keretként, amely úgy ötvözi a tájírát a gondolati költészettel, hogy a természet ciklikus ideje és az ember által alakított história lineáris ideje egy örvénylő természeti kép crescendójában találkozik az ember által megszegett „ne ölj!” parancs és a felkorbácsoló őselem, a víz összekapcsolásával, az ember erkölcsi szerepét pedig a feszült hangú versben felerősítik a törekény létezés egyszerűségét bemutató képek.

A költő és a vers etikai szerepe többször is történelmi milióbe ágyazottan tér vissza az *Ellen-máglya* kötetben a római és az egyiptomi birodalom képzeletbeli terében és idején. A cirkuszi arénának az itt és most jelenére utaló képe olyan örök életű jelképes térként tölti ki a vers terét *A cirkusz* című versben, amelyben nemcsak a gladiátor és az oroszlán elégti ki a Nép ösztönei által diktált igényeket, hanem a poeta is a Nép előtt hódol, míg a lázadókat keresztre feszítik. A létezés testi jelenvalóságát hangsúlyozza a művész szerepéről szóló másik anti ars poetica, *A mérnök halála* című újabb történelmi példázat is, amelyben a megjelenített képek jelölők láncolatát alkotják, ugyanis egy-egy kép sok másikat idéz fel, a sűrítéssel keletkezett metaforák egymásba kapcsolódnak. A költő a versben azonosul az egyiptomi fáraók gúláit építő mérnökkel, a gúla pedig a verssel. A mérnök, a gúla és a fáraó kapcsolatáról pedig így szól a vers: „a rabszolgacsorda / húsában korbács magyarázza / a művet”. Amint az látható, az *Ellen-máglya* kötet több versében a korábbi nyitott szerkezet helyett megjelent egy zártabb, parabolisztikus szerkezetváz, amely többnyire negatív erkölcsi tanulságot hordoz. Tematikusan a történelmi anekdoták sorához kapcsolódik az eddig publikálatlan versek közül a

Három dal, amely Madách *Az ember tragédiája* prágai színeinek szereplőit, Keplert, Borbálát és az udvaroncot eleveníti meg három külön dalban úgy, hogy mindhárman egy-egy szólamot kapnak. A három dalban azonos, illetve hasonló mondatok ismétlődnek, amelyeknek referenciapontját a csillagok, a hozzájuk való viszonyulás és a hármuk közti, a monológjaikban felsejlő kapcsolat alkotja. S mivel a három megszólaló intertextuálisan azonosítható Luciferrel, Ádámmal és Évával, időtlen ösképeként is szerepet kapnak.

Nem Madách drámai költeménye az egyetlen, amelyre Koncz István verseiben utal, hiszen Goethe *Faustjának* egyik részlete is témává lesz a *Walpurgis-éj* című versben. Amellett, hogy például William Shakespeare, Edgar Allan Poe és Cervantes vagy az általuk teremtett alakok a Koncz-versekben is fiktív életet kapnak (*Aratlan szövegek, Antik vadászat; Edgar Allan Poe olvasása közben, Margaréták; A búsképű lovag, Koreográfia Don Quijote szerepére*), a görög és keresztény mitológia alakjai (Thészeusz, Poncius Pilatus), valamint mitológiai történetek cselekményei is megidéződnek, és a versek mellék- vagy vezérmotívumaként megújult szerepet kapnak.

Egy meghökkenítő világirodalmi alak is az egyik, ez idáig publikálatlan vers központi alakjává lényegül át. Koncz István szemléletmódjától az egzisztencializmus nem áll távol, az ahhoz is kapcsolódó tragikomikus és abszurd ábrázolásmódra is van példa a költészetében, tőle mégis szokatlan ez a szatirikus vers. *Az Übü király ünnepélése* – amely 1994-ben keletkezett – ezekkel a sorokkal kezdődik: „Übü király, Ladik Kati biciklijén / bejárta a pólusokat / és a bicikli ülése fenemód feltörte / a fenekét, ezért volt olyan furcsa, / kacsázó a járása az ünnepségen / amikor átadták neki a becsületrend / tiszti fokozatát”. Alfred Jerry abszurd drámájának címszereplője az erőszkos, fölfordult világ tragikomédiáját idézi fel Koncz István narratív versében is, amelynek fiktív, paradox szabályai szerint Übü királyt ugyanazon ünnepség protokolljának nevében tüntetik ki, mint amely miatt megkövezik. A francia karaktert a jugoszláviai magyar irodalom költőnőjének, Ladik Katalinnak az alakja (valamint a játékos utalás az ő első, *Ballada az ezüst bicikliről* című verseskötetére) köti a vers keletkezési helyének és idejének abszurd valóságához, amelyre allegorikus parabolaként vonatkoztatható a versben elbeszélte történet.

Ladik Katalin mellett Domonkos István és Tolnai Ottó is szerepel a versekben a költő kor-, pálya- és költőtársai, illetve barátai közül, akik egyúttal az újvidéki Symposium első nemzedékének a munkatársai is voltak. Tol-

nai Ottó a *Költő disznósírból* című interjúregényében is többször felidézi Koncz István alakját, akit mesterének tekint, és leírja, hogy e négy említett szerző költészetével meghatározó négyzöget képezett az akkori irodalmi életben. Ez azt is jelenti, hogy Koncz István irodalmi szerepe nem pusztán az volt, hogy a Képes Ifjúság Symposion című mellékletét szerkesztette, hanem jelentős részét alkotta egy eleven irodalmi organizmusnak, egy költészeti megújulásnak is.

Egységes és változatos, higgadt és mégis szenvedélyes költészetet őriz a Koncz István összegyűjtött verseit tartalmazó kötet, melynek maradandóságát a szerzőnek és a kötet kiadójának a szavak erejébe vetett hite biztosítja, amint azt a költő *De profundis* című versében is megfogalmazza: „Tenyereimből, mint halott tenyerébe hullajtott / magból, kivirágzik a perc, életté szökken az emlék / s a magas értelemig tör fel egészen. / S én, mint az idők hallgatag pillanatkoldusa / megalázkodva / tenyereimet üresen kiterítve most / felétek nyújtom.”

(Zenta, *zEtna Könyvkiadó*, 2005)
Ócsai Éva

A sztoikus felvérteződik

(Lövetei Lázár László:
Két szék között)

Lövetei Lázár László harmadik verseskötetében a már *A névadás öröme*-ben elkezdődött pozícióharcok folytatódnak, s az én helyének meghatározása, a róla való beszéd közben sztoikus vérték pántjai csattannak a személyiséget mind más alkalmakra öltöztető költő műhelyében. Az én lehetséges megmaradásának és/vagy eltűnésének problémája olyan halálversekben tematizálódik, amelyekben a *változó lehetőségek közepette várakozó álláspont* elfoglalása, elfogadása az egyetlen lehetséges alternatíva.

A két ciklusba és egy függelékbe rendezett versek – egészen pontosan harminc – mindazonáltal mégsem tekinthetők kizárólag a passzivitásba menekülés lehetséges formáinak, a már mindent megtapasztalás és kiabrándulás dalainak. A kötet nyitóverse, a *Magánzsoltár* és az utolsó, a címadó vers között megfigyelhető elmozdulás, hogy a mind közömbösebbé váló világgal szemben az én pozíciója határozottabbá válik, felértékelődik, ami a bizonytalanságból a szabad akarat, sőt a cselekvés körülményektől függetlenedő önállóságának igénylését is jelenti.

A heideggeri *Sein zum Tode*, a halál-felé-ülő-lét megközelítéseiben, a rákbetegséggel való szembenézés-

szembesegülés során a kezdeti tagadást, értékmentes alapállást felváltja az én moralitásának igénye, amely jóllehet alapvetően ugyanúgy passzív, illetve közömbös, de önmaga iránt egyre kevésbé, s az önironikus mozzanatokból is egy erősödő identitás világgal való szembenállása, reflexiója konstituál valami szilárd talajt: *két szék közt*. A múlt és a jövő felőli meghatározottság felülírása, átértelmezése már a *Magánzsoltár* című versben is ott van: „*Huszonkilenc év úgy telt el, hogy abban / véletlenül jött egymás után minden.*” A véletlen, a szükségszerűség hiánya a változtatás lehetőségét rejtja magában, ugyanakkor zárójelzésre is gondolhatunk, a múlt egyfajta tudomásul nem vételére, hiszen a cselekvés lehetőségét éppen az veszi el, hogy az én szempontjából mindenfajta értelemadást, jelentőség-tulajdonítást nélkülöz. Az énnel opponáló másik azonban nemcsak mint múltbéli jelenik meg, hanem a jövőre vonatkoztatva is: „*Nincsen fiam, szerencsére, hiszen / mi a fenét hagynék rá egy ilyen / élet után, ha életnek lehet / nevezni azt, hogy semmit sem tehet / az ember, sőt: még ennek is örül, mert itt lehet a következő percben.*” A cselekvés hiánya itt a megmaradás lehetősége is egyben, ugyanakkor csupán egy minimál(élet)programé, amely az örömet csökkentett módban adagolja.

Az első ciklus verseiben a kivárás, a nyugalom megőrzésének módozatai adják azt az alapot, ahonnan a létértelmezés, a léthelyzet-határhelyzet problémafelvetései kiindulhatnak, és több oldalról megvilágíthatóvá válhatnak. Az *Egy kicsit fáj* című versben az *Ahmatova Márciusi elégiájának* egy sora („Kincseimből még maradt nekem...”) felett való elmélkedés az „élvezet”, illetve a „*csakazértis*” két ellentétes stratégiája felől közelít. Az élvezet tulajdonképpen elfogadása a fennállóknak, az adothoz való alkalmazkodás, de nem kényszerből, hanem a belátás olyan fókán, amely kizárólag az én hatalmához tartozó körülményeket tekinti önmaga számára meghatározónak; így válik morálisan jóvá, valamiképpen a boldogság ígéretével kecsegtetővé a saját sors felett való rendelkezés. Az „élvezet” tehát a megszokásnál mégis több, mert értékvonatkozással bír, míg a „*csakazértis*”, a cselekvő, jövőre orientált beállítódás a nyugalom lehetőségét megadja ugyan, mert motíválja, de el is veszi, hiszen a bizonytalanba tolja ki azt.

A kötetben amúgy a bizonyosság és a bizonytalanság ellentéte is jelentős, ahogy a tudás-nemtudás is. Ezek a horizontok variálódnak, de látszik, hogy a tudatosság, a bizonyosság jelentik a nyugalmat, teszik elviselhetővé a halál gondolatát, míg a bizonytalan, a várakozás vagy a hit inkább csak előadzza azt: „*zavarosban minek halászni? – / hülye leszek szívárványt*

markolászni...”, vagy: „maradjon néma, ami úgy- se látszik”.

Az önironikus mozzanatok is azokban a szituációkban erősödnek föl, ahol az én védelemre szorul a létét fenyegető bizonytalansággal szemben, és ki kell lépnie saját köréből. Több helyütt említésre kerül *Petri György*, sőt egy verset is írt hozzá Lövetei Lázár László *Esetleg harmadnapon* címmel. Az ebben megütött, Petrit jellemző pátoztól mentes hang máshol is előkerül, bár néha megtörik, mintha nem bírná el azt a tárgyilagosságot, amely a szenvtelenség erejével tartja meg önmagát: „*úgy érzem mintha éppen elmenőben / ő állna mindkét serpenyőben... // S unom, hogy mégis igaza lehet.*” (*Vissza a 12. oldalra*)

Lövetei Lázár László beszédmódjára ezzel együtt az egyszerűség, a minimalista értelemben vett hétköznapiság jellemző, éppen ezáltal válik hitelessé a szoba magányába süppedt, a világtól való elfordulást és a nihilizmusból fel-támadni akarást mérlegelő költészet, hol lírai naplótöredékekben, hol zsolta-rokban tépelődve, önmagával vagy Istennel vitázva latolgatja és határozza meg helyzetét. Az előző kötetekhez képest nem csupán a tematika elmélyülése, de a formák gazdagodása is megfigyelhető; a kötött versformák alkalmazása a más-más módon való megszólalás lehetőségét kínálja, így a szonett, vagy a jambikus sorokból és nyolcsoros strófákból álló stanza mindenképpen a hangulátváltozás esetlegességeit jelzik, különösen a töredékek, vagy a szabadverses megoldások mellé állítottan.

A versekben a már említetteken kívül felbukkannak utalások *Koszolányira*, *Babitsra*, *Adyra* is, emellett pedig a *József Attila* Születésnapomra című költeményének formáját felhasználó *Harminc* a második ciklus záróverseként összegzi a kötetet. Itt a forma játékosága és a halál-téma hetyke kezelése is jelzi a személyesség közvetlenségét, önreflexív nyitottságát.

A *Függelék* három verse („*Arkádia-féle*”, *Tízparancsolat*, *Két szék között*) szintén összegez, de egyúttal ki is „hátrál” a kötetből. Összefogja azokat az alapállásokat, amelyeket felvett és eldobott, a mástól való függés igényét, a kérés nehézségét, a reménytelenséget, magányt, bizonytalanságot, ugyanakkor ezek érvénytelenségét és értelmetlenségét, a belátás egyszerűségéből következő elhatározás és határozottság irányába lendítve ki az ént: „*Nem kérdem. Hogy mi véres, s mi / Vértelen, / Sem azt, hogy ki csinálja ezt, / S miért velem.*” („*Arkádia-féle*”)

Lövetei Lázár László kötetében a határhelyzetben lévő személyiség felfokozott reflexióigényét, a létre, léthelyzetre való rákérdezés igényével rendelkező én megnyilvánulásait

olvashatjuk, és kifejlését és kiteljesedését annak a szemléletmódnak, amely már előző kötetét is jellemezte, de ahogy írja: „*kár, hogy kamasz fejjel csak szórakoztam...*”; most már nem szórakozik, bár nyelvezete, változatos formavilága kétségkívül szórakoztató. A két szék között tehát nem csupán a frazémában rejlő pesszimiztikus kijelentést bontja ki, de fel is oldja, megfordítja, és szilárd talajra és új kezdetre lel ott, ahová más csak zuhan. „*Valaminek vége akar lenni, / de dicsérni jöttem, nem temetni: / beinteni betegségnek, ráknak, / vagy besorolni metaforáknak, / hátha egyszer más leszek, csak egyszer, / s végre behúzóhatok ezerrel*”.

(Kalligram Kiadó, 2005)
Szalai Zsolt

Költő és műve(i): felmutatva

(Juhász Attila: Zalán-verziók.
Z. T. három évtizede)

A recepció magasabb foka. Talán így jellemezhetjük legfrappánsabban Juhász Attila kísérleti kötetét, amely már címével is előre bocsátja; a sokféle értelmezés szintetizáló (vég?)eredménye ez, s más recepciók alternatívák is felmerülhetnek. Nem figyelmen kívül hagyva: az életmű még messze nem zárult le, újabb tendenciák, új kötetek várhatók, melyek további alternatívákat engednek majd tételezni. Igen, tételezni. A monográfia szerkezeti egysége esetünkben nem a fejezet, a pályaszakasz(ok) utólagos (és esetleges) koncepcióteremtése, hanem a poétikai megfontolások feltárása, a lírai korpuszra vonatkozó, illetve az ebből induló reflexiók egybegyűjtése, vizsgálata.

A tétel nemcsak szerkezeti egység, hanem recepciók beállítódást is takar; állításai minden alkalommal előzetes szintézisből materializálódnak. Költészet és recepció együtteséről beszélhetünk, melyeket természetesen kiegészít a saját koncepció. A tételezés nyitottabb jellegéből adódóan ellenpontozásra ad lehetőséget, ami további olvasatokhoz vezethet.

Zalán Tibor három évtizedes költői pályáját átfogni, látni és láttatni embert próbáló feladat. Nemcsak a kötetek bősége miatt tűnik annak, hanem a szinte zavarba ejtő eklektikus, a költészet (Zalán-líra) folytonos oszcilláló játéka se könnyíti meg a monografikus dolgot. Zalán költészete ugyanis több tendenciából szerveződik, formálódik az évtizedek alatt. A 19. század romantikus váteszköltője éppúgy tetten érhető (és meghaladható, sőt, elutasítandó),

mint a József Attila-i örökség birto-kosa, vagy az avantgárd hagyomány újraélesztője. Ezen eklektikus, szinte már zavarba ejtő bőség táptalaján fogan meg Zalán költészete; nemcsak a fenti poétikai megoldások elfogadását látjuk azonban, hanem a folyamatos bővülést, s ezzel egyidőben felülvizsgálatot, meghaladást is. Ez elkerülhetetlen következménye a folyamatnak: a költészet súlypont-képzésének, eltolódásának, egyes poétikai megoldások elvetésének természetes velejárói ezek.

A sokrétűséget nyomon követni, ez volna hát feladatunk, s nem is kevés. Mindehhez bőséges kritikai alap állt rendelkezésre; a recepció megkésettységéről, esetleges elmaradásáról Zalán esetében nemigen beszélhetünk. Mindazonáltal az áttekintés létjogosultsága vitathatatlan; a recenziók, kritikák tömegét feldolgozva a főbb költészeti paramétereket fel kell tudni vázolni, ennyi idő távolából, ennyi idő után. A szövegkorpuszok befogadási-olvasási módozatai tehát részben a priori adottak, s ezektől rugaszkodva lehet azután elindulni. Merthogy végeredményben mégiscsak ez az indulás, elindulás lenne az üdvös vég. A monográfia látens szándéka, hogy Zalán Tibor költészetére irányítsa a figyelmet, mi több, nem lehet nem párbeszédkezdményeknek tekinteni őket. A monográfia reprezentációs jellegéből adódóan bemutat. Juhász Attila jóval többet tesz ennél: felmutatja Zalán Tibor költészetét. Mindeközben nemcsak a kötetek sorjázására lehetünk figyelmesek, hanem a költészet alakulástörténetét is figyelemmel követhetjük. Mindazok a poétikai megfontolások, melyek a pálya egészét, s egyes szakaszait is meghatározták, figyelmet kapnak; így válhat elérhetővé a zaláni költészet maga; annak vívódásaival, belső töprengéseivel, ellentmondásaival egyetemben.

Logikusnak tűnik tehát, hogy a költészet fejlődéstörténetét felvázolandó, tézisekkel operáljunk. Pontosabban: tételekkel. A tézisek alkotása a köteteket vizsgálva valósul meg; ez a legkisebb izolálható egység, ahol vizsgálódhatunk. Bonyolítja a helyzetet, hogy az egyes tendenciák (szerepvállalás, elégtelenség, tragikus hangoltság, avantgárd) korántsem homogén komponensek; míg a fent említett szerepvállalás alapvetően a költői attitűd, magatartásmód alapköve, addig az avantgárd hagyományhoz való viszonyulás már reflexiók természetű. Látható tehát (s a kísérlet ekképp lesz izgalmasan szép), hogy költő és költészet elválasztható talán egymástól, mégis jobb talán egybeláttatni. A monográfia megoldja ezt a feladatot. Kronológiai rendet követve követi Zalánt, az 1974-es indulástól (Tiszatáj-debütálás) a

2004-es *a szürrealista balkonig*. Nagyon nagy erény, hogy a kettő, Zalán pályája és Zalán költészete egybementírozódik; szerkesztői munkássága éppúgy szereppel bír, mint költészetének újabb vonásai.

Juhász Attila nagyon rafinált arányokkal dolgozott; végig szem előtt tartotta a költészet alakulástörténetének primátusát, mindeközben azonban sikerült a 20. század utolsó három évtizede magyar irodalmi miliójének érintőleges bemutatása is. A költő és a költészet fejlődés- és alakulástörténete, a recepció tükrében. Jelen monográfia alapvetően Zalán költészetét követi figyelemmel, igaz, a kötet utolsó harmadában szerepet kapnak azok a reprezentatív műfajok (drámák, epikus művek, hangjátékok, gyermekirodalmi alkotások), amelyek tovább bővítik a repertoárt.

A monográfia lineárisan építkezik. Bár önmagukban is megálló tételekről beszélhetünk, tárgyuknál fogva mégiscsak összefüggnek; az egyes költészeti hatások, mechanizmusok sokszor nem csupán egy kötetre szorítkoznak (egy tételezett alapegységre), hanem a későbbi versekben is visszatérnek. Így az egyes fejezetek könnyen összeolvashatók, s folyamattá építhetők. Ilyen folyamat a szerepvállalás költői attitűdje a kötetek tükrében, vagy a vizuális költészetben rejlő kifejezési lehetőségek, s ezek későbbi, koncentrikus bővülése, variálódása.

Az első nagyobb tematika („*Gátlástalan barangolás*”) Zalán költészetének fontos állomásait követi nyomon és figyelemmel. A kronológikus datáláson kívül J. A. figyelmet nem kerülnek el a szemléletmód változásának apróbb részletei sem; a költői hang keresésének küzdelmét, a költői megszólalás szereplehetőségeinek változását egyaránt végigköveti. A *Földfogyatkozás*, az *Álom a 403-as demokráciában*, az *OPUS N³: KOGA* kötetéből lassan kibarangol a gátlástalanság, s lassan a gátlástalan jelző is értelmet nyer; a megszólalás fontossága, folytonossága elegyedik a költővé érés folyamatával.

A második nagyobb, elkülönített részben („*Embertan ez vagy hasonló témák*”) már a rendszerváltás utáni időszak fejleményeire reflektál; Zalán kivonulását, szerep nélküliségét az írói székértáborok kialakulásában, az ezzel szemben tanúsított magatartását mindenképpen cezúráként foghatjuk fel. Ezt deklarálja 1993-as kötetének címével is (*Kívül*). A második korszak (jelen monográfia korszakolását elfogadva) fontos állomása a *Seregszámla* megjelenése, lévén válogatás-kötetről szó, ami lehetőséget adott Zalánnak költészetét újragondolására

és újraalkotására, a súlypontok eltolása révén. Fontos, hogy a zaláni ars poetica metamorfózisát is figyelemmel kísérhetjük. A monográfia erénye, hogy az egyes tételek téziseit szövegekkel védi (bástyázza körül). Így nemcsak szakszövegnek, kvázi szakirodalomnak tekinthető, hanem azok számára is kapaszkodót (és élvezetet) nyújt, akik szeretnék közelebb kerülni Zalán költészetéhez.

A kötet harmadik egysége („*Sejtem csak, hogy merre fogok haladni*”) Zalán alkotóművészetének más területeire koncentrálnak. Figyelemmel követhetjük prózaírói munkásságát, drámáinak sorsát, illetőleg hangjátékainak is tétel szenteltek, sőt, gyermekirodalmi törekvéseit is megismerhetjük.

Ugy tünik, mind a könyv címének, mind pedig az alcím keltette várakozásnak sikerült megfelelni. A verziók verziókat szültek; a tetemes, sokszínű életmű olvasmányos, érdekfeszítő elemzéseket eredményezett. A három évtized egybefoglalása, metszete pedig alapvetése Zalán Tibor költészetének és értékelő befogadásának egyaránt.

(Kortárs Kiadó, 2004)
Sütő Csaba András

A nagy prózapoétikai fésű

(Bombitz Attila: Akit ismerünk, akit sohasem láttunk – Magyar prózaseminárium)

Bombitz Attila teljesítménye több tekintetben is a nagyszerű kategóriájába sorolható. Egyfelől már önmagában az a tény, hogy a kortárs magyar széppróza különböző és különbözőségükben egyenként is igen karakteres irányait igyekszik feltérképezni, igen nagy vállalkozás. Ebben nincs segítségére a létező irodalom és az irodalomkritika közötti időbeli távolság jótékony hatású pozíciója, mely az átlátás egyik záloga. Bombitz csak a saját éleslátására hagyatkozhat, vállalva azt a kockázatot, hogy esetleg téved. Hozzátevé: az a benyomásunk, ritkán téved. Másfelől pedig értékelnünk kell azt a nem csekély jelentőségű kritikai teljesítményt, amely Bombitz Attila felkészültségében, elmélyültségében, virtuóz (emiatt azonban sokszor megterhelő) értekező stílusában, a kortárs magyar prózában „keresztül-kasul” való tájékozottságában rejlik. Nem szabad megfeledkezünk továbbá arról a hihetetlen alaposságról sem (és ez talán a kötet egyik legnagyobb értéke), amellyel a szerző ismerteti a szóban forgó írók külföldi (elsősorban természetesen német nyelvű) recepcióját. Ezzel ugyanis tágabb horizontra

helyezi az írói életműveket, mint a sokszor belterjes magyar „irodalmi élet”: megmérteti az európai kritika szemével is.

Az alaposság nem idegen és nem teher Bombitz számára, tudjuk ezt a *Mindenkori utolsó világok. Osztrák regénykurzus* (2001) című legutóbbi esszéjének őta, mely szintén a Kalligramnál jelent meg. A gyakori és pontos lábjegyzetelés például már-már azt gondoltatja velünk, tanulmányokat olvasunk. Én mégis inkább azt mondanám, esszék ezek. Személyes hangú, kritikai igénytel megírt olvasónaplók, melyek persze túlmenniük ugyan a személyesség szabta kereteken, bizonyos tekintetben azonban mégis szubjektívnek kell tekintenünk őket. Hiszen nem csupán a szerzőnek a szövegekhez, életművekhez fűződő viszonya hordozza a szubjektivitás jegyeit, hanem már önmagában azon szerzők köre, akiket beválogatott kötetébe, egyfajta személyes izlést tükröz. Bombitz bensőséges viszonyban van ezekkel a művekkel – ez kiderül esszéi hangvételéből és abból a szenvedélyből, amellyel átadni igyekszik a művekkel kapcsolatos élményeit, megfigyeléseit. Ennélfogva nem hihetjük, hogy a rendszerváltás utáni magyar próza *legfontosabb* fejleményeit igyekszik feldolgozni a kötet – és kétségkívül érénye a szerzőnek, hogy nem is igyekszik ezt a látszatot kelteni –, jóllehet valóban *fontos* prózapoétikai eseményeket tesz meg vizsgálata tárgyául. Mint az osztrák–német próza iránt eredendő vonalmat érző, és ezen irodalmat fő kutatási területévé emelő irodalomkritikustól, Bombitztól nem meglepő a tárgyalt szerzők névsora. Az olykor különböző irányvonalat képviselő szerzők annyiban közösek, hogy – amint azt a szerző nem csekély erőfeszítéssel bizonyítani kívánja – rokoníthatók ezzel az európai, elsősorban germán irodalmi fősdorral, ezért aztán – nem meglepő módon – maguk is, ki kevesebb, ki több sikerrel, csatlakoztak ehhez az esztétikai vonulathoz. Sejtethető, hogy a szerző szándékai között előkelő helyet kapott az a célkitűzés, hogy maga is erősítse a bizonyosságot, hogy ezen írásoknak valóban az európai irodalom élvonalában a helyük. Ennek eszköze egyfelől a német nyelvű recepció alapos és széles körű ismertetése, szemlézése, másfelől pedig a bemutatott szerzők és a világirodalom karakteres személyiségei közötti párhuzamok állítása, a hasonlóságok és hatások kimutatása.

A szerző eljárása írásonként eltérő. Gyakori, hogy részletesen végigelemzi az életművet, mint például Darvasi, Bartis vagy Závada esetében, de előfordul, hogy csupán egy műre koncentrálnak (Esterházy) vagy egyetlen mű aspektusából értelmezik az életmű egészét (Kertész). A módszer is sokban eltér egymástól. Sokszor a szűsésből

indul ki a szerző, és inkább a dramatikai, pszichológiai folyamatok feltérképezésén keresztül kívánja elősegíteni a megértést, máskor a kortárs magyar és külföldi próza párhuzamait, egymásra hatását boncolgatva igyekszik elhelyezni a tárgyalt írókat egy az irodalomkritika számára kezelhető kategóriába, olykor pedig a magyar prózapoétikai hagyomány szövetébe ágyazza be az életművet, kiegészülve a sokszor összegubancolódott esztétikai irányzatok kusza szálait.

A kötet nyitányaként Bombitz a lassan középkorúvá érő, de a kritika részéről még mindig „fiatal magyar prózaírókként” aposztrofált nemzedék három jeles képviselőjét veszi górcső alá: Darvasi Lászlót, Bartis Attilát és Podmaniczky Szilárdot. Darvasi pályáját a kezdetektől napjainkig a legalaposabban tárja fel számunkra, ami azért is fontos, mert az író újabb sikerei mellett mindazok számára, akiknek csak mostanában – hogy Darvasi kellő médianyilvánosságot is kap – vált ismerőssé, elhalványulhat vagy éppen az ismeretlenségbe veszhet pályája kezdete, azon belül is az olyan művek, mint *A veinhageni rózsabokrok* (1993), vagy a *Borgognoni-féle szomorúság* (1994), amelyek révén méltán vívta ki magának a szakma (de akkor még csak a szakma) figyelmét. Amint erről már fentebb szó esett, Darvasinál kiváltképp nagy hangsúlyt fektet a szerző a német nyelvű recepció hallatlan pontosságú ismertetésére, sőt a német nyelvű Darvasi-fordítások esetében még a fordítás poétikai kérdéseire is. Bombitz Attila szépen rajzolja ki az elbeszélői attitűd változásait, külön tárgyalva azt a látszólagos ellentétet, amelyet a Darvasi-novellák és a Szív Ernő-tárcák különbözősége jelent. Szembeszáll a korai Szív Ernő-kritikusok általános vélekedésével, amely e tárcákat a Darvasi-életmű perifériájára helyezi, s noha nem vitatja, hogy fajsúlyát tekintve könnyedebb vonalat képviselnek, ő az életmű szerves és logikus részeként tekint rájuk.

Bartis írásait „betűkre fényképezett történeteknek” titulálja, utalva arra, hogy Bartis Attila fotóművészként is jelen van a művészvilágban. Ez egyben meg is adja az alaphangot Bartis művészetének elemzéséhez, jóllehet ebben az írásában a szerző nem annyira stilisztikai, képi oldalról fogja meg az írói mű mibenlétét, sokkal inkább a párhuzamok keresésével, a hatások felkutatásával. Bombitz elsősorban *Peter Handkében* és *Kunderában* véli megtalálni a világirodalmi előképet, amivel nyilvánvalóan a Bartis-szövegek erős reflexivitására céloz. Ugyanakkor a *Kéklő párban* megmutatkozik „mesés-mitikus-anekdotikus” hangvételben – a szerző által sem titkolt – hrabali hatásra

hívja fel a figyelmet. Ami a hazai szerzőket illeti, leginkább Háy Jánossal és Darvasival rokonítja. Ezek a hasonlítgatások

annyiban létjogosultak, amennyiben az összehasonlító elemzések: a meglévő hasonlóságokat összevetve a különbözőségekkel, a hasonlító és a hasonlított oldaláról is értékes megállapításokhoz juthatunk. Néha mégis úgy érezzük, fölösleges – ha valakinél, hát Bartisnál fölösleges – párhuzamok után kutatnunk, lévén a szóban forgó író önmagában túl eredeti és karakteres. Bombitz – főleg a *Nyugalom* esetében – pszichologizál, lélektani és regénytechnikai szinten elemzi a narratívát, de legalább ennyire a cselekmény szintjén is. E tekintetben ez az esszé a kötet talán legsikerültebb, legösszetettebb darabja. Podmaniczky Szilárdnál is nagy hangsúlyt fektet a „szövegtestvérek” felkutatására (*Esterházy, Krasznahorkai, Garaczi, Szíjj Ferenc*, de mindenekelőtt *Thomas Bernhard!*), a világirodalmi kontextusban való elemzés leginkább a Márton Lászlóról írt esszében kap teret.

Krasznahorkai László műveit mély beleérzéssel tárja fel az olvasó előtt, különösen utóbb megjelent prózái tekintetében. Krasznahorkai rendkívül szofisztikált művészetének azonban ő is csak a felszínét pedzegeti, ezért inkább stilisztikai, és – kisebb mértékben – gondolati síkon igyekszik megragadni. Az *Északról hegy, Délről tó, Nyugatról utak, Keletről folyó* gondolatiságát boncolgató, az esszén belül is hangsúlyos részben mély hódolatot hallunk ki Bombitz hangjából. Krasznahorkaival valahogy óvatosabban bánik, mint többi alanyával. Láthatóan nagyon megérintette a könyvből áradó szépség és annak eszmeisége is, melyet így foglal össze: „Genji herceg unokája (...) a múltékonyság és marandóság embertelen szépségét kutatja egy mesészerű történetben, egy mesebeli tájban. Abban a nehezen megokolható tudatban, hogy minden észérv ellenére – és éppen az észérvek ellenében – léteznie kell a keresés tárgyának, akkor is, ha nem létezik.” Joggal hihetjük, hogy a fenti sorokkal nem csupán Genji herceg unokájára kívánt utalni a szerző, hanem magára Krasznahorkaira is, akire – kivált az utóbbi, keleti tematikájú könyveire nézve – éppoly érvényes a megállapítás. Néhány oldallal később pedig így ír róla: „Az *Északról hegy, Délről tó, Nyugatról utak, Keletről folyó* annak ellenére, hogy formátumban követi az előző [kötet], a *Háború és háború* nagyságát, nem csupán fehér borítójával jelzi az életmű eddig megszokott, sötét tónusának változását, változtathatóságát, de a mindenkor apokaliptikuságon áttűnő áhitat, a szépség, a nyugalom, a béke, a háborítatlanság

(sic!) iránt e könyvben leplezetlenül, direkt módon jut kifejezésre.” Ezzel Bombitz olyan fordulatra érzett rá helyesen (s nem véletlen, hogy e könyvnek esszéjében kiemelt szerepet juttat), amely valóban, stiláris és gondolati síkon egyaránt jellemzi az író utóbbi munkáit, s amely feltehetőleg sok új olvasót szerez majd Krasznahorkainak anélkül, hogy a régiéket elveszítené.

Legalább ekkora elismeréssel beszél Parti Nagyról is, akinek esetében elsősorban a *Hősöm terére* koncentrálna, persze az életmű egyéb, műnemi, műfaji, stiláris és tematikai szempontból egyaránt eltérő műveivel összefüggésben. Az élvezetes okfejtés végén a csattanós utolsó bekezdésnyi sommázattal zárja írását: „(...) nincs különbség Parti Nagy elbeszélői művészetének kisebb-nagyobb formái, valóságot szimuláló, fiktív teret alkotó darabjai között. Hiszen ahol fikció van, ott a legerőteljesebb a valóság felsejlése. Az elbeszélői monologicitás dialógusba vonja az általa teremtett világot. Tragédia és komédia, bármit is olvasunk a szerzői életműből, Parti Nagy Lajosnál égig ér.”

Sándor Iván életművét a szerző leginkább a posztmodernnel való kapcsolatában elemzi. „Egy rendkívül gazdag és sokrétű, alapvetően a realista regényirodalom dokumentum és fikció kettősét dialogizáló és az erkölcsi-esztétikai elkötelezettség irodalmi beszédmódjából kinövő, önmaga elveit, formáit fokozatosan a posztmodern visszahagyományozásába, sőt annak is az utániségába emelő életmű a Sándor Iváné” – írja róla Bombitz. Az *Átváltozások kertjét* és a *Tengerikavicsot* elemezve kitér arra, hogy a Sándor-életmű alapvető jellemzőjeként értékeli, hogy „majdnem minden írása megengedi a folytatólagos olvasat lehetőségét”, amely tulajdonsága révén kiolvashni vél belőle egyfajta kelet-közép-európai sagát, vagy ahogy Poszler György írja, kelet-közép-európai emberi színjátékot. A hatását tekintve inkább lirája révén emlegetett Baka Istvánnál azt a fajta „lírai világalkotás szándékát” igyekszik kimutatni a szerző, ami Baka esztétikáját alapvetően meghatározza, s ami miatt úgy érezzük írásait olvasva, mintha a vers és a novella között félúton egyensúlyoznánk. Bombitz esszéit olvasva már-már megkerülhetetlennek tűnik a posztmodernhez való viszonyulás elemzése egy-egy író esetében. Nincs ez másképp Baka István esetében sem, akiről e tárgyban Mányoki Endrét hivatkozva azt írja, hogy Baka egy valódi mitológia-előállító, aki föltaálta az anti-posztmodern prózát, oly módon, hogy – többek között – gúnyt űz a hazai posztmodernre különösen jellemző iróniából.

Jóllehet a Bodor Ádámról írott a legrövidebb az esszék sorában, a

rövidség semmiképpen sem jelent felületességet. A Bodorról – akit „monomániákusan életszagú, ugyanakkor fantasztikus distanciaképző erővel rendelkező nyelvművészete révén Kertészhez hasonlít – között írás legalább olyan mély és átgondolt, mint a kötet többi darabja, jóllehet lényegében csupán a *Sinistra körzet* című 1992-es regényére koncentrálna.

Bombitz Attila nagyon cselesen a kötet végére hagyja a javát. Jó dramaturghoz méltó fogás: a három „nagyágyú”, Kertész Imre, Závada Pál és Esterházy Péter, illetve a róluk szóló írások koronázzák az írásfüzért. Kertésznel a szerző a *Felszámolásra* koncentrálna. Pontosabban az életmű legutóbbi darabja és az oeuvre korábbi darabjai között fennálló kapcsolatra. Bombitz a *Felszámolás*, a *Sorstalanság*, a *Kudarc* és a *Kaddis* között húzódo láthatatlan szálakat teszi láthatóvá. Meggyőzően mutat rá az életművön belüli párbeszédre, a művek, témák, szereplők közötti felelgetésre, a *Felszámolás* reflexivitására. („Kese-rú figurája éppen ezért rejt magában szarkasztikus vonásokat: éppolyan sorstalan, mint Auschwitz leszármazottai; túlélő, egy másik, de hatóelvében a közös totalitarizmus személy-eljelentéktelenítő stratégiájának áldozata.”) Ezzel az életművön belüli felelgetéssel, átértelmezéssel, olykor ironikus reflexióval Kertész megteremtette önnön intertextualitását („[...] úgy tűnhet, a *Felszámolás* egyfajta allúzió Kertész életművében”). Valóban ritka az a koherencia és következetesség, ami alapján elmondhatjuk, Kertész valóban egy művet írt egész életében. A világirodalmi párhuzamot Bernhardtban találja meg az esszéíró: a *Kioltás*ban is a szubjektum-felszámolás áll a középpontban: „Kertésznel is, Bernhardtól is egyszerre történik az írás segítségével, élet és írás(mű) kapcsolatának önfelszámolásával a szubjektális »eltűnés«. Rámutat továbbá egy másik, *Günther Grassal* való párhuzamra: „Kertész új lapot kezd a *Felszámolással*. Érdemes éppen a német kolléga, Günther Grass »időskori remekét«, a *Ráklépésben* című »novellát« jobban megfigyelni. Kertész és Grass Nobel-díj utáni művei mind kompozicionálisan, mind elbeszélői pozíciójának megválasztásában erősen dialogizál egymással. Motívumok, sorsgenezisek, történelmek és jelenvalóságok hasonlóság és egyben mássága hozza közel egymáshoz a két könyvet.” A Kertész-esszé legnagyobb értéke mégis az, hogy segít ráéreznünk arra az iróniára, amivel Kertész saját maga és művei felé fordul.

Az Esterházy Péterről szóló részben a szerző a *Harmonia Caelestisen* mint Esterházy életművének esszenciáján keresztül reagál az író korábbi műveinek poétikai és tematikai prob-

lémaira. A Závada Párlól szóló írás pedig a nagy regénytrilógia belső fejlődési vonalait rajzolja fel a szociografikus attitűdtől a tisztán irodalmi, a realizmus fölé emelkedő felfogásig. A regénytrilógia gyökereit a *Kulákprés* (1986) című szociográfiában véli felfedezni, hozzátéve, hogy már ez a kötet is túlerjeszkedik a szociográfia keretein. Túl azon, hogy a *Jadviga párnájában* ugyanaz a szociografikus beállítódás (vagy ahogy az esszében olvassuk: „álszociografikus ihlet”) érezhető, mint a *Kulákprés*-ben, mindkét könyvben közös, hogy egyfajta hanyatlástörténetet beszélnek el. A *Milotában* enyhülni látszik ez a beállítódás, *A fényképész utókorában* pedig már az elbeszélő történet és a szöveg szintjén is szubjektívizál, és relativává teszi a valóságot és a fikciót. A Závadaról szóló esszé a kötet többi darabjához képest nem kevésbé alapos és részletes, ugyanakkor az az érzésünk támadhat, hogy az esszéíró túlságosan is biztos abban, hogy minden – számára jelzésértékű – stílusselem, utalás szándékos az író részéről.

Amit Bombitz Attila az *Akit ismerünk, akit sohasem láttunkban* véghezvitt, egy nagyszabású és bátor vállalkozás eredménye. A hallatlan precizitás, a példászerű felkészültség, az éleslátás, a szenvedély, a beleérző-képesség, az átlátás képessége és a tetszetős kimunkáltság: mind-mind olyan vonásai e könyvnek, amelyek méltán és – feltehetőleg tartósan – emelik Bombitzot a kortárs irodalomkritika élvonalába. Tudni kell azonban, hogy ezt a felkészültséget és szenvedélyt az olvasótól is elvárja, enélkül nincs meg a közös hang. Azzal, hogy Bombitz kiemeli az utóbbi tizenöt (tágabban véve mintegy húsz) év prózatermésének ezen emblematisz darabjait, azokat a darabjait, melyek nem egyedül képviselik a fenti időszak regényirodalmi mozgólódásait, de mindenképpen karakteres megnyilvánulásai annak, s mint ilyenek – különbözőségükben is – összefüggenek egymással, az *Akit ismerünk, akit sohasem láttunk* előre láthatólag hosszú évtizedekig gyakran idézett forrásműnek számít majd.

(Kalligram Kiadó, 2005)
Falvai Máttyás

Az én határáthelyezése

(Lovas Ildikó: Kijárat az Adriára James Bond Bácskában)

Tenger – Thalassa, őszanya, tiszta eredet, a visszatérés kielégíthetetlen, mégis örök vágyának néma tárgya. Mert a visszatérés, az ismétlés lehetetlen. Hova? A mítosz ártatlanságába, a

gyerekkorba, az anyáölbé, a fájdalom előtti térbe. Az ártatlanság képzete már eleve úgy születik, hogy kívül vagyunk rajta – lélekben és testben is. Csak a bűn felől alkothatunk fogalmat róla, és csak fogalmat alkothatunk róla, részünk benne már nem lehet. Van-e hát kijárat az Adriára? Kicsi tengerünkre, a Jadran fájdalmasan szép kékjére? Vezetnek-e utak a vér pirosától, a gyászfeketétől e kékhez? Ezredévek óta a Jadran-tenger vize ugyanazt a partot mossa – földrajzban ritkák a traumák. A történelem azonban átvérzik a fényen, és újraírja a tenger és a part találkozásának bensőségeségét. A part a tengerhez tartozik, a tenger a parthoz. Az ember a parté, a parthoz tartozik, de szíve a tenger fele húzza, ám egyre nehezebb szívvel szól ez a vonzás.

„Bosznián át leautózni a tengerpartig. Hamis performansz. Csáth Gézáé volt a tökéletes. A hibátlan műalkotás, az egyszeri, a megismételhetetlen. Ott maradni a határon, homokba fűrt fejjel. Mivel ehhez gyöngye vagyok, marad a makaó az Adria partján, a pálmafa alatt. Vagy az a boldogság, hogy nincsenek érzéseim – csak ez a napsütés.” Lovas Ildikó könyvének utolsó mondatai azt a tapasztalatot mondják ki, hogy a part foglya, az ember, ha visszatér is a vízhez, nem talál a tenger melegére, nem leli meg az elveszített otthonot. Sokkal inkább a hiány van, a fájdalom, hogy ami van, az nem az, aminek lennie kéne, „nincsenek érzéseim, csak ez a napsütés”.

A tengerbe tér és a tengerből érkezik az a James Bond is, aki az alcím alapján a könyv főszereplője. „A nevem Bond. James Bond. Mondta a kém. És fejest ugrott a tengerbe.” „James Bond, miután kiúszott a partra, a nőt már nem találta ott.” Mint a mítoszok vízi lényei számára, úgy neki is színpad a tenger, a fellépés és az eltűnés helye, amelyből időnként különös, rejtélyes alakok bukkannak elő. Szörnyek, szirének – Lovas Ildikónál James Bond, aki titokzatoságában, egyediségében nem marad el Homérosz különös lényeitől. A legenda kettős ügynök, Dusko Popov alias James Bond, becenevén *Trycycle*, valóban a regény szerkezeti centruma, egyrészt mint a negyvenes évek háborús Jugoszláviájának területén tevékenykedő kém, másrészt azért, hogy ez a kiinduló szituáció alapozza meg a kilencvenes évek jugoszláv háborúinak sajátos tematizációját, melynek keretében mintegy újraíródik a történelem. Nyilvánvalóak azok a párhuzamok, amelyek a térség történetében a különböző korszakokban kirajzolódtak. Mintha a kettőségek maguk is megkettőződnenek a valóság különböző szintjein és szinterein. A kettős ügynök alakja voltaképpen a történelem ilyen típusú kettőződőségeinek a szimbóluma. „James Bond

semmiképpen nem tartotta jó ötletnek, hogy úgy osszanak fel országokat, ahogyan a csirkéket kötik párba a piacon, ott hever két pár összekötött láb, két pár szárny verdes eszeveszetten és értetlenül, indulna két törzs ellenkező irányba. Ilyesmit látott a bácskai piacon James Bond, mondta is azon a részeg éjszakan amerikai kollégájának, iszonyú látvány két összekötött csirke.”

A könyv tematikus mezejének egyik alapmetaforáját láthatjuk e képben. Az együttes különmozgás, a kétségbeesett szárnycsapás kitörési gesztusai nem a szabadságot, hanem a fájdalom és a szenvedés fokozódását eredményezik. Azt is jelzik, hogy a kettőségek felszámolhatatlanok. Nem James Bond számára, hanem az elbeszélőnek.

Az elbeszélői nézőpontnak az az egyik sajátossága, hogy az ábrázolt eseményeket mindig megkettőzött perspektívából látatja. A 12 fejezet mindegyike a történelem és az ún. nagypolitika eseményeivel keretezi a történeteket (a balkáni kérdés a II. világháború idején, a kilencvenes évek délszláv háború). Az alaptéma invarianciája és dokumentumszerű nyomon követése ellenére az elbeszélő több fejezetben is hangsúlyozza saját témájával szembeni függetlenségi vágyát. Ez a vágy élettapasztalatának egyik kristályosodási pontja: „Apróságok, részletek vannak csak, azokkal sem bírok el.” „Mindenképpen csak a kicsi dolgokkal akartam foglalkozni. A nagy eszmék, a nagy területek befogadására nem vagyok alkalmas.” Az elbeszélői intenció és a témaválasztás feszültsége jól átgondolt írói stratégia eredménye, mely révén az elbeszélő énje táguló és szűkülő körökben ágyazódik az őt körülvevő valóság-összefüggésekbe. Ez a mozgás jól szemlélteti azt a folyamatot, melynek során az én éppúgy átjárja történelmét, ahogy a történelem járja át az én lepszemélye-be életszféráit is. A *Kijárat az Adriára* elbeszélő hősei számára a kiinduló pozíciót a történelembe vetett létezés hangsúlyos átérzése és átélése jelenti. A történelem és a politika erői által mélyen barázdált délszláv térség a kötődések és identitások bonyolult rendszerét teremtette meg. Ebben a konstellációban az egyén összetett viszonyítási rendszere a személyes integritás szempontjából állandó veszélyt jelent. A viszonyoskorszorottság másfelől gazdagságot is jelez, ahogy azt a szerző is megjegyzi: „Az tanulságos mondat, hogy a jugoszlávai magyar írókat az különbözteti meg a magyarországiaktól, hogy az előbbieknél van tengerük.”

A fent említett kettős perspektíva tehát alapvetően az egyén szituáltságából fakad, de úgy érezhetjük, hogy

az elbeszélő által felállított határok folyamatos átlépése ennél mélyebb motivációjú. Az írás felszíne alatt egy feminim szempont

radikális érvényesítése tapasztalható. A perspektíva szűkítése és tágítása ugyanis úgy realizálódik a kötetben, hogy az elbeszélő a „nagy eseményeket” vagy apró mozzanatokra szegmentálja, vagy ezek mozaikjaiból illeszti őket össze. A történetépítés tehát mindig az „elemi részecskék” köré rendeződik, s így a *beláthatóság* és a *megélhetőség* körein belül marad. A *muskátlilevél szaga* című fejezet Gombrowiczról vett ars poeticája tökéletesen metaforizálja ezt a létállapotot és létérzést: „*Léggömb akarok lenni, de kiköve, antenna, de földelve, képes akarok lenni arra, hogy lefordítsam magam a hétköznapi nyelvére.*” A történelem értelmezésében tehát elsősorban a szerző öntelmezésének vágya jelenik meg. Ennek olyan narratív forma ad keretet, ami biztosítja a valóságaspektusok állandó át- és egymásba fordítását. A kötet szerkezete alapvetően tükröszerű. Ez magyarázza a laza, pikareszkes történetészövést is, melyben a hézagok a tükröződő történetek láthatatlan tengelyeül szolgálnak.

A *Kijárat az Adriára* rendkívül szubjektív kötet. Szubjektív a hangvétele, a szemlélete, sőt még nyelvformálása is. Ez a szubjektivitás azáltal nyeri el végső értelmét, hogy igazi tárgyául önmagát veszi, azt a szubjektumot, aki ír, de tudja, „*élni mégiscsak sokkal jobb, mint bármit megírni*”. A szólam alapvető regisztere a *feminine ecriture*. Az az írás, amely önmaga létét a szertelenségben, a parttalanságban leli meg, aki számára „*a szerelem próbája a tenger mellett történik meg*”. A tér és az idő úgy keresztelkedik ebben a szubjektumban, hogy a koordináta-rendszer finom és durva rengéseit saját létérzékelésének meghatározó paraméterévé teszi, azaz az én olyan (víz)gyűjtő helyként áll elő, amelybe tér és idő folyamán beleömlve önmaga végső formáját nyeri el. Azok a szakadások, ugrások, melyek a szövegek legjellemzőbb karakterjegyévé válnak, talán ebből a beszélői pozícióból magyarázhatók.

Ebben a poétikai szerkezetben az én életével bekeretezi a neki megadatott időt, teret és történelmet, ugyanakkor ez az idő, ez a tér és ez az történelem adja a szubjektum kereteit. Ez a kölcsönös mozgás, mozgathatóság válik a beszélő én identitásává. Az én olyan átjártságot, keresztződésrendszert jelent, amelyben a személyesség egyszerre jelenik meg jogként, lehetőségként és kényszerként. Egyszerre jelent meztelenséget, szinte szemérmelenséget, a test világra nyitottságát és bezártságot, szinpadias allűröket, elfojtásokat. A töredezett felszín alatt

tehát egy lényegi kontinuitás érzékelhető, annak az ének az áradása, aki számára az én mentése és megőrzése állandó feladat és erkölcsi kényszer, amit az elbeszélő én világban való feloldódása teremt meg, hiszen a világgal szembeni ellenállás és az azonosulás ugyanazon attitűd két szélső pontja. A Lovas Ildikó könyvében megjelenő én a szűkebb és tágabb valóságára rendkívül érzékenyen reagáló én, akiben az érzelmi viszonyulások rendkívül összetett szerveződést mutatnak, hiszen térben és időben is nyitottak. Semleges pozíció nem talál magának ez a hang, még ott sem, ahol a vallomástevőt az elbeszélő szólam váltja fel. Így a James Bond-fejezetekben is lépten-nyomon felizzik az elbeszélő hang, és az egyes szám harmadik személyű narratív pozíció átszíneződik a vallomástevő pozíció megjelenése által.

A James Bond-történetek többször elhangzó tételmondata a szerző szemléleti centrumának tekinthető: „*James Bond szerint a kommunistákkal az a baj, hogy nem tudnak bánni a nőekkel. Igaza volt.*” Ez a kétszeresen megerősített állásfoglalás az elbeszélő szemléletének meghatározó elemévé válik. Az a világ, amelyik a nőből kivonja a nőiséget, az anyaságot, és az erőszak védtelen tárgyává teszi (majdnem mindegyik fejezetben találunk példát ilyen szituálásra), az elbeszélő számára nem egy történeti korszak sajátosságaként jelentkezik. A durvaság nem tehető az idő zárójelei közé. A műben megjelenő világkép szerint sokkal inkább egy bizonyos szemlélet- és gondolkodásmód kirívó manifesztációjáról van szó. A történetek azt tanúsítják, hogy az eszmék embere sohasem érthet a nőkhöz, ahogy Madáchnál sem értheti meg Évát Adám. Az eszme embere a könyvben a kommunista szerepében jelenik meg. A kommunista ilyen értelemben az élet, a nő ellensége. Célja az élet kilúgozása. Titó partizánbrigád-jainak erkölcsi viszonyait bemutatva írja a szerző: „*az erdősek mélyén, ahol a partizánok éltek és harcoltak, nője senkinek sem lehetett, egészen pontosan: senki nem kúrhatott, csakis a főparancsnok.*”, „*És milyen férfi az, aki a sok szomorú, életét kockáztató partizánmőtől megvonja azt a kis örömet, amihez még háborúban is akad kedv. És milyen férfi az, aki nem enged meg szeretőjének azt, hogy rápillogjon a sok szomorú, életét kockáztató partizánférfire, s tán adna valami kis örömet valamelyiküknek. És milyen férfiak a kommunisták, és úgy bánnak a nőkkel, akik nem kommunisták, hogy megerősokolják őket.*” Ez a beállítódás és interpretáció egyértelművé teszi, hogy a szerző szerint a XX. században a világon esert sérelem tulajdonképpen a valóság női princí-

piumán esett sérelem. Az agresszió, a hatalom, az erőszak és a harc diadala a gyengédségen, a finomságon, a tisztiságon. Azt mondhatjuk emiatt, hogy a történelmi traumák itt nem pusztán egyfajta női szempontból, hanem a Nő szempontjából értelmeződnek, ily módon nem korlátozhatók a könyvben megjelenő diktatúrák (Hitler, Sztálin, Titó, Milosevics) idejére. Jól látható, hogy ebben a tekintetben a szerző létérzékelése az ún. demokratikus fordulat eufóriája után sem változik meg. A nőiség értékesztése általános jelentést kap, és mitikus dimenziót nyer: a *maszkulin* és a *feminin* erők egyensúlya megbomlott, a harmónia végleg elveszett a világból.

James Bond ebben az értelemben igazán központi figurája a műnek. Lénye azt az alternatívát jeleníti meg, amely a normális, emberi lét alapfeltetele. Ez a lét nőközpontú, pontosabban a nőre irányuló lét. Olyan lét, amelyben a férfi terveit és tetteit a szoknyák és a bugyik koordinálják, de nem pusztán a zsákmányszerzés maszkulin ösztöne által vezérelve, hanem a kölcsönös örömszerzés függőségébe rendeződve. Lovas Ildikó James Bondja playboy, az tünteti ki a férfiak között, hogy fontos, komoly, nagy hatású tettei közben mindig látja a nőket. Hogy vannak. Ezért láthatja azt is, hogy éppen hogy vannak. Szomorúak, vágyakozók, szemérmesek, érzékenyek – tudja, a nők típusba sorolhatók, de mindegyikük más és más. Ezért szerzi meg őket.

James Bond a fájdalom, a halál és a boldogtalanság territóriumában életet teremt. Végül is az életet nyomozza, keresi, kémleli. Kettős ügynök, sőt a nőkkel szemben – mint ahogy azt neve is jelzi – hármás ügynök, Tricikli. Ebben a kontextusban kulcsszerepe van a *Mi történt Triesztben?* című fejezetnek, amit témája és finom előadásmódja a pornográfia klasszikusai közé emel. Egy olyan szexuális három- (négy-öt?) szög áll elő ebben a részben, ami az örömvél érvényesítése révén diadalmaskodik a halálevl fölött. Még akkor is, ha egy jól megtermett disznó is részese a gyönyör túlcsoordulásának. „*Kerítésbe szinte belefűrődő felsőtest még jobban előrebukott, a sárkányparéj a másik két disznó orra elé esett, hogy aztán Maria egyik kezével disznaja füle tövét vakargassa, a másikkal meg kiszabadítsa a mellét. Az állat lapátfüle ütemesen mozogott az élvezettől, szájából előbukkant recés nyelve, és előbb lassan, majd egyre gyorsabban nyalni kezdte a nő kiszabadult, ide-oda hibálgató mellét. Orrlyukát a mellbimbóra illesztette, és fújtatott. Maria egyre lágyabban és erősebben vakarta a fültövé. A disznó fújtatott, majd kitérte a száját. Hullámozó szájpadrása feljárnított egy utolsó mozdulatot.*”

Itt a szituációteremtés de sade-i merészsége, illetve a pornográf képzelet önbeteljesítése az önmagán kívüli irányul, arra a valóságra, mely az élet ellenében szerveződik, amely elfojt és feláldoz. Az erkölcs lemez-telenülése a test tiltakozása, akár a test lealázásának árán is. A test ebben az esetben az egyetlen kijárat – akár az Adriára, akár az életre. Kijárat és egyben bejárat. Határhelyzet, amiben a határsértés, az átjárás a működőképesség fenntartásának egyetlen módja. James Bond felismeri az automatikus működés, a pornográf vezérlés megtisztító extázisát: „*a kém pedig még nem csókolt élvező nőt, miközben lágyan döfődött egy másikat, eddig valahogy nem jött így össze, meg is fordult a fejében, hogy a Savoy-beli nőkből talán hiányzott a lélek tisztasága ahhoz, hogy ekként érezhesse-nek*”. A kém heurisztikus felismerése újraszituálja az erkölcsvesztés folyamatát, és a tisztaság, a leplezetlenség parabolájává teszi azt. A határok sérülnek és eltolódnak, de a körbezárt tér újratemti az élet feltételeit – akár az önmegalázottság és önmegszomoritottság gesztusain keresztül.

A könyv egyik látens kulcsfogalma ez a „határ”-fogalom. Ez jelenik meg az öngyilkosságot elkövető Csáth Géza tettének többszöri parabolikus megidézésében, az ország, az élőhely elhagyásának az egész könyvön végigvonuló lebegtetésében. Ugyanezt kell érzékelnünk Lovas Ildikó James Bondjának és Lovas Ildikójának pozicionálásában. A politikai határ fogalma olyan szemszögből nyer csak értelmet a könyvben, hogy az egyénben, a lélegző lényben mirefe szegmentációt végez el, hogyan darabolja fel a testet és a lelket. A határvesztés mindig értékvesztésként jelentkezik, pontosabban az én újradefiniálásának, újrakereztésének kényszeréeként. „*Most éppen megint csinálódik egy ország. És ha jól értem, akkor most megint eldől, hogy mi vagyok én.*” A politikai törésvonalak az emberben interiorizálódnak, és a lelket tagoló erővonalakká válnak. A léleknek ez a határhelyzete a kötet szövegeiben többször visszatér az *élni* és a *lakni* fogalmának radikális szembeállítására formájában. Az otthontalanság és a határon kívüliség érzése azonban sohasem pusztán politikai-történelmi természetű, hanem feltöltődik az én önmagával szembeni világtalanságával, otthontalanságával. Lovas Ildikó könyvében a hiányérzet, az elégedetlenség mindig az emberi természet által jelentkezik, a politikum csak artikulálja, esetleg felerősíti az eleven, emberi adottságot: „*2000 szeptemberében és októberében egészen közel került a cél, hogy ezután már élni is fogok itt, ahol eddig csak laktam, s bizony ez felrázott, másfajta szembenézésre is kényszerített: azt*

kellett látnom, szeretni is éppen úgy szerettem, mintha távol volna a cél. S valószínűleg engem is így szerettek. Elég vad érzés volt, fájdalmas és könnyű egyszerre.” Ez a 2000. október az énként megszólaló elbeszélő számára kitüntetett időpont. A 2000 őszének belgrádi eseményeiben vállalt szerep igazán autentikusnak tekinthető: a forradalmáró romantikus szerepéről van szó.

Am ez a szerep csak egy pillanatilag jelenti a nagy eseményben való részvétel fölötti pátosz érzését, hiszen ez az érzés alighogy megjelenik, rögtön transzformálódik az elbeszélőben, s a pátosz végül az otthon köré szerkesztett fogalomrendszerben csendesedik le, humanizálódik: „*És vitt a lábam minden este. Aztán, hogy vége lett, október 5-én este a börtön épülete előtt, hogy pontos legyek, már másfelé gondolkodtam. Annyi év után először nyugodtan utazhatok holnap, nem kell izgulnom, mire érkezem haza. A megmaradt ország melyik részében lőnek újra – vissza*”.

A nagypolitikával szembeni szkepszis, gyanú legtöbbször az irónia formájában jelenik meg. Az elbeszélő perspektívája más hangot nem is eredményezhet, az élet apró rezdülései maguk alá temetik a nagy események keltette rengéseket, annak ellenére, hogy a férfias tettekben mindig elenyésznek azok az apró energiák, amik bármiféle térnek töltést adnak. A cselekvés embere összefüggésekbe renkezi a világot, s az általa vizionált összefüggések cselekedtetik, s így beleront abba, ami nem összefüggés, hanem élet, részlet, sóhaj, mozzanat. Szó és cselekvés kettősségének problematikáját alapvető kérdésként a kötet mindvégig fenntartja: „*Gavrilo Princip mielőtt lőtt volna, fölment a híddal szembeni bérpalotába, hogy megkérje a nő kezét, akit imádozott. A fiatal nő jóval magasabb volt, mégsem látta a kabátja alá, a fehér rózsaszál mellé rejtett fegyvert. Miután kikoszorúzták, a fiatal forradalmár lement, és elvégezte azt, amiről úgy tudta, a küldetése. A cselekedet a szó helyére lépett.*” Pedig „*a szó is cselekedet*”.

A *Kijárat az Adriára* című kötet egyik legfőbb erényét azok a finom distinkciók és megkülönböztetések adják, melyek az úgynevezett nagy igazságokat az irónia révén nem érvénytelenítik, hanem életszituációkba ágyazva árnyaltan tudják érvényesíteni, ugyanakkor ezen érvényesítés során igazságértéküket újra és újra számon kéri a valóságon. Nem a romantikus forradalmáró extázisa révén nyer tért e követelés, hiszen a szerző kijelenti a könyve végén, „*saját illúzióimban sem hiszek*”. A szinte már cinikus megnyilatkozás ellenére az én életkövetelése lankadatlanul érvényesül, lobog és forr. Ezen követelés története a *Makaó az Adria*

partján, a könyv záró fejezete, amelynek egyik helyszíne Szarajevó. Kitüntetett hely – a háború metaforája.

„*Miután hazajöttem Szarajevóból, két és fél évig nem utaztam. Győr volt az első város, ahova elmentem. Hányingerem volt a boldogságtól, hogy élek.*” Szarajevó élet- és halálmetafora, ennek részeként a tehetetlenség szégyenét, a kívülálló némaságát és zavarát jelenti. Hogy ami történik, az mindig velünk történik és általunk történik. Akkor is, ha kívülálló vagyunk, hiszen az ember soha nem lehet kívülálló. A határok kérdése tér itt vissza, a rosszul meghúzott határoké, az élethatároké, a testhatároké. Ebben a fejezetben olvasható a kötet talán legszebb mondata: „*Szarajevóban kaptam a fiam reményét.*” Szarajevó, a térség sebhelye, egyszerre az élet köldökévé válik. Kijárat a jövő irányába, olyan kötődés, amely nem otthont ad az embernek, hanem az ént teszi otthonná – anyává. „*Szarajevóban kaptam a fiam reményét. A házini egy reggel hosszan nézett rám az udvaron, aztán azt mondta, év végére fiút szülök.*”

Lovas Ildikó könyvének legfeltűnőbb nyelvi sajátossága az a különös szintaxis, ami az egyes fejezeteknek izgalmas lüktetést ad, olyan hullámmozgást, melyben a grammatika idomul és azonosul a megszólalás hőfokával, intenzitásával. Talán *nyelvi aszimmetriának* nevezhetnénk a mondatstruktúrák nekilendüléseiből, megtorpanásaiból előálló szervezetséget. A beszélő affekciói, indulati rengései nem a nyelv kibomlásában és „*elereszkedésében*” materializálódnak, hanem a nyelvi redukció és ellipszis alakzatába fojtódnak bele. A hirtelen beszűkülő nyelv mögött általában a beszélő növekvő indulata érzékelhető. „*Semmit sem akartam bizonyítani. Úgy hittem, az, hogy itt élek, elég. Akik ott élnek, a barátaim. Elég! Ha megmozdulunk – megdöglünk.*” Több helyről is idézhetnénk példát a nyelv széttörésére, s úgy tűnik, hogy a nyelv széttörése és az epikus elbeszélői lendület feszültsége és dinamikája követi, mintegy leképezi a narrátorpozíciók egymásba fonódását. Az E/3 éppen kialakuló elbeszélői személytelensége rendre felfüggesztődik, és a legközvetlenebb, legszemélyesebb nyelvi affekcióknak adja át a helyét. Az elfojtott(?) dühkitörések általában ítélő jellegű reflexiók, önreflexiók – nyelvi formájuk gyakran a trágárság, az obszcenitás. „*Nem múlik el tíz év sem, és az ember olajbogyót rághat egy olajfa alatt, és nincs benne nosztalgia, elmúlt a tehetetlen szégyen, hiszen végső soron köze nem volt hozzá semmi, csak a tudat teszi pillanatokra keserűvé, a francba, gondolja az ember; vagyis gondoltam én, hát mi a picsáért nem lehetett normáli-*

san. Vagy hogy. Basszátok meg az egészséget. Mert néha durván fogalmazok.” A nyelvi durvaság itt nem kimondja, hanem elfojtja,

megakasztja a kimondandót, azokat a tartalmakat, melyek egy kauzális rendbe és értelem-összefüggésbe nem ágyazhatók bele, tehát a verbális rend nem képes artikulálni őket. Az ilyen jellegű nyelvi formálás a tudattalan olyan pusztá megmutatkozásaként is értelmezhető, mint a *Mi történt Trisztenben?* pornográfiája. Az én ezekben az esetekben azért vetkőzik ki önmagából, hogy közelebb kerüljön. Mihez? Ahhoz, ami az én kiépülése során észrevétlenül elveszik. Emiatt kell újra és újra megtörnie az elégitikus hangnak. Mert nem képes célba érni, megtalálni vágyának tárgyát, hiszen az már nem meglehető. Nincs. A nyelvi durvaság ennek a keserű tapasztalatnak a jelölője.

A kötet szintaktikai karaktere egy másik sajátossággal is bír. A szövegbontakozás több helyén – gyakran az epikus történetben – a grammatikai szerveződés fellazul, és parataxisos elrendezésben oldódik fel. A mondat együtt sodródik a sodródó emóciókkal: „gyakran gondolkodtam azon, hogyan menekülnék a néhány hónapos gyerekekkel, vagy hogyan ülnék be vele a szekrénybe, ha jönnének felmérni a szükséges házak közt a miénket is, hogyan bírnám rá, hogy ne sirjon.

És nem vagyok nyugodt, ha nincs a szemem előtt. És megvadult tigrisként járkálok a kapuba, ha késik. És ha nem mondtam volna, mindez azért van, mert a kommunizták nem tudnak bánni a nőekkel.”

A parataxis logikája érvényesül azokban a szövegbeállításokban is, melyek az intertextuális mezőt megalkotják. Lovas Ildikó könyve dokumentum és fikció egymásba játszása. Kémjelentések, politikai határozatok, nyilvános beszédekből vett hosszabb-rövidebb részletek ékelődnek a legszemélyesebb szövegek közé. A beékelések, citációk általában az asszociáció révén „szerveződnek be”. A különböző típusú szövegek laza egymás mellett állása rejtetlenül hagyja a szöveghatárokat, s az írás felületi szakadásait is összevarratlanul tárja elénk. Ily módon ez az egymás mellettség, egymásra rétegzettség teremt meg a mű bonyolult terét, melyben múlt és jelen, tenger és part, én és a világ határhelyzetei, határsértései jelentik a cselekményeket. Kontinuitás és diszkontinuitás kötései és szakításainak kétirányú erővonalai egyszerre teremtik az elbeszélő én életvalóságát és annak szöveggé strukturálódott képét is.

Van-e hát kijárat az Adriára? A szerző a könyv végén mintegy saját élet- és tengertörténetét összegezve látszólag cinikus hangra lel. Azonban a lezárásnak ez a kissé demonstratív

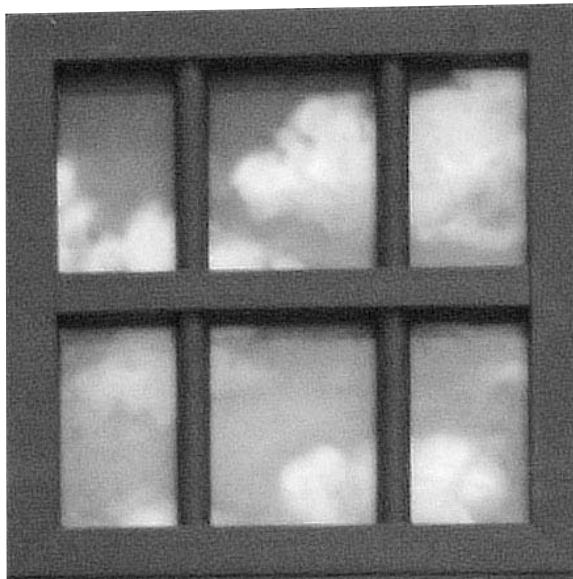
gesztusa a könyv írása és olvasása során felvetett kérdéseket képtelen lezárni, s nyilvánvalóan nem eredményezheti az elbeszélő számára a megnyugvás és a kívülről pozícióját. „Halottakon taposok, mert minden, ami egyszer megtörtént, itt van velünk. Kifog rajtam ez a tenger-ügy. Meddig volt a Bácskaiaknak tengerük, mikortól nincs, vagy fordítva, és előlről. Annyiszor körbejártam, és annyi felől. Megannyi apróságba, részletbe belelesve, hogy végül az egészről semmi ne kelljen. Szarok az Adriára.”

Ám az ember nem nyelheti el a tengert – a tenger nyeri el az embert. Az Adria közös tér, pontosabban a tér közössége. De több ennél, az én közössége önmagával, a boldogság és a szenvedés közössége. Mindezen közösségekben úgy van ott, hogy vagy az ember, vagy Ő nincs is ott. Lovas Ildikó szép könyve végül is annak tanúsítása, hogy az ember, amikor napvilágra lel, a tengerből szakad ki. Hogy a tenger tenger legyen, ki kell szakadnia a szívből. Ezért kell leutaznunk délre akár Bosznián, akár Szerbián át. Hogy e köldök szakadásait testközlelől lássuk.

Ha megyünk, ha nem, az Adria ott van, lenn délen és bennünk – akkor is, ha valójában nincs.

(Kalligram Kiadó, 2005)

Komálovics Zoltán

Számunk szerzői

Almási Róbert 1948-ban született Mőroczkarcán (Szlovákia). Festőművész. A Nyugat-Szlovákiai Festőművészek Társaságának elnöke.

André András 1955-ben született Székesfehérváron. Költő. Martonvásáron él. Önálló kötete: Mélyhűtött dallam (versek, 2000).

Balla Máté 1946-ban született Gyergyótölgyesen. Budapesten él. Matematika-kémia szakos tanár. Önálló kötete: Évygyűrik (versek, 2005).

Basó, Macuo (Ueno, 1644 – Osaka, 1694) japán költő, író. (Eredeti családi neve: Matsuo Jinshichiro; írói neve Matsuo Basho alakban is használatos.) Szamuráj családból származott. A kínai és a japán klasszikus irodalmat tanulmányozta; egy ideig hivatalnok volt, majd hivatalát feladva a buddhizmusnak és az irodalomnak szentelte életét. Beutazta egész Japánt; úti élményeit naplóiban örökítette meg. Költői iskolát is alapított. Legfőbb műfaja a haiku. Magyarul megjelent műve: Macuó Basó legszebb haikui (1996).

Borbély Károly 1958-ban született Héderváron. Festőművész. A Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Tanítóképző Kar Vizuális Nevelési Tanszékének docense.

Brandner, Georg 1956-ban született Niklasdorfbán (Ausztria). Festőművész.

Deák László 1946-ban született Budapesten. Költő, író, szerkesztő, az Orpheusz Kiadó igazgatója. Legutóbb megjelent könyve: Emlékkönyv (versek, 2006).

Diamond, Jared Bostonban született. Kutató biológus, a fiziológia professzora. Húszas éveiben az új-guineai madarak ökológiáját és evolúcióját vizsgálva újra felfedezte Új-Guinea rég elveszett aranyarcú szővőmadarát (*Amblyornis flavifrons*). Ötvenes éveiben újabb érdeklődési területet alakított ki, a környezeti történelmet, a földrajz és környezeti egészségügy professzora lett. Ő az egyedüli, aki kétszer elnyerte a természettudományos könyvdíjat (Science Book Prize). Magyarul megjelent művei: Miért élvezet a szex? Az emberi szexualitás evolúciója (1997); Háborúk, járványok, technikák (felsőoktatási tankönyv, 2000); A harmadik csimpánz felemelkedése és bukása (2002).

Falvai Mátyás 1984-ben született Győrben. Kísprózákat ír. Jelenleg az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán tanul.

Ferdinandy György 1935-ben született Budapesten. Író, kritikus. Puerto Ricón és Magyarországon él. Legutóbb megjelent kötete: Chica (szociográfia, 2006).

Glaser Péter 1957-ben született Mosonmagyaróváron. Pedagógus. Dunaszigeten él. Önálló kötete: Egyensúlyozni (versek, évszám nélkül).

Greguss Sándor 1954-ben született Budapesten. Író, költő, dokumentum- és természetfilmes. A Pax TV és a Duna TV külső munkatársa, médiaelméletet és filmkészítési gyakorlatot tanít a Trefort Ágoston Gimnáziumban. Középkori japán irodalmat fordít. Legutóbb megjelent könyve: Ármékirodalom (1986).

Hárs Ernő 1920-ban született Magyaróváron. Költő, műfordító. Legutóbb megjelent könyve: Palacküzenet (versek, próza, 2004).

Jász Attila 1966-ban született Szőnyben. Tatán él. Az Új Forrás szerkesztője. Legutóbb megjelent kötete: Fekvés (versek, 2006).

Juhász Tibor szlovák tervező grafikus. Somorján él.

Karátson Endre 1933-ban született Budapesten. Író, kritikus, irodalomtörténész. 1956 óta Párizsban él. Legutóbb megjelent könyve: Első személyben (prózák, 2001).

Kelemen B. Benjámín 1951-ben született Mosonmagyaróváron. Grafikusművész. Újrnafőn él.

Kerék Imre 1942-ben született Háromfán. Költő, műfordító. Sopron-

ban él. Legutóbb megjelent kötete: Virágvölgy (összegyűjtött versek, 2002).

Komálovics Zoltán 1964-ben született Szombathelyen. Költő, kritikus. Győrött él, a pannonhalmi Bencés Gimnázium tanára.

Kovács-Gombos Gábor Budapesten élő festőművész, a Nyugat-Magyarországi Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Főiskolai Kar Vizuális Nevelés Tanszékének tanszékvezető tanára.

Kurcsis László 1950-ben született Csornán. Grafikusművész. Győrött él. A Műhely arcualattervezője, a Győri Nemzeti Színház grafikus.

Lengyel András 1950-ben született Békéscsabán. Irodalomtörténész. A szegedi Móra Ferenc Múzeum osztályvezetője. Fő kutatási területe a 20. század magyar irodalom- és művelődéstörténete. Legutóbb megjelent könyve: „...gondja kél a gondolatban” (József Attila-tanulmányok, 2005).

Lövetei Lázár László 1971-ben született Lovétén. A csíkszeredai Székelyföld szerkesztője. Csíkszentdomokoson él. Legutóbb megjelent kötete: Két szék között (versek, 2005).

Mogyorósi László 1976-ban született Nyíregyházán. Nagykállóban él.

Ócsai Éva 1974-ben született Szegeden él. A SZTE Modern Magyar Irodalmi Tanszékének doktorandusza.

Orosz Ildikó 1975-ben született Budapesten. Újságíró, kritikus. Az ELTE magyar, angol és kulturális menedzsment szakán végzett.

Pátkai Tivadar 1947-ben született Sokorópátkán. Költő. Győrött él. Legutóbb megjelent kötete: Az erdei operában (gyermekversek, 1999).

Péntek Rita 1974-ben született Győrött. Költő. A Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Karán végzett.

Pintér Lajos 1953-ban született Szegeden. Költő. A Forrás című folyóirat szerkesztője. Legutóbb megjelent kötete: Virágnézetünk alapjai (versek, 2003).

Radosza Attila 1965-ben született. Grafikus- és festőművész. A Győri Tánc- és Képzőművészeti Szakközépiskola Képzőművészeti Tagozatának vezetője.

Sebestyén Péter 1967-ben született Zalaegerszegen. Költő. Törökszentmiklóson él.

Sütő Csaba András 1979-ben született Győrött. A Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Tanítóképző Karán tanít. Önálló kötete: Spleen (versek, 2004).

Szalai Zsolt 1979-ben született Győrben. Költő, kritikus. Szülővárosában tanít. Önálló kötete: A romantika posztulálása (versek és versfordítások, 2004).

Szluokényi Katalin 1977-ben született Győrött. Költő. A győri Révai Gimnáziumban érettségizett, majd az ELTE magyar–angol szakán végzett. Önálló kötete: Kísérleti nyúlórr (versek, 2005).

Tábor Ádám 1947-ben született Budapesten. Író, költő. Legutóbb megjelent kötete: Hajóház (versek, 2001).

Tillmann J. A. 1957-ben született Bonyhádon. A budapesti művészeti egyetemeken tanít. Könyvei, írásai, fordításai a hálón:

Tolnay Imre 1968-ban született Győrött. Festőművész. A Győri Széchenyi István Egyetem docense, a Győri Tánc- és Képzőművészeti Szakközépiskola tanára.

Varga György 1947-ben született Mosonmagyaróváron. Képzőművész. Az Art Flexum Művészeti Társaság titkára.

Varga Imre 1950-ben született Kisgyarmaton (Csehszlovákia). Költő, műfordító. 1982-ben települt át Magyarországra. Legutóbb megjelent könyve: Halj meg, hogy élhess! (versek, 2004).

Zielonka, Michal lengyel festőművész, tanár.

A MŰHELY MEGVÁSÁROLHATÓ AZ ALÁBBI KÖNYVESBOLTOKBAN:

Győr:

Antikvárium (Kazinczy u. 6.),
Koncert Zenemű- és Hanglemezbolt
(Arany J. u. 3.),
Rónay Jácint Könyvesbolt (Széchenyi tér 7.)

Budapest:

Custos Könyvesbolt (Margit krt. 7.),
Írók Könyvesboltja (Andrássy út 45.),
Osiris Könyvesbolt (Veres Pálné u. 4–6.)

Debrecen:

Sziget Könyvesbolt (KLTE)

Hódmezővásárhely:

Petőfi Könyvesbolt (Andrássy u. 5.)

Mosonmagyaróvár:

Könyv- és Zeneműbolt (Flesch K. u. 1.)

Nyíregyháza:

Kötet Könyvesbolt (Hősök tere 9.)

Pécs:

Zrínyi Miklós Könyvesbolt (Jókai u. 25.)

Sopron:

Cédrus Art Klub (Fő tér 6.),
Fekete Cédrus Könyvkereskedés
(Bünker Rajnárd köz 2.),
Vörös Cédrus Könyvkereskedés
(Mátyás király u. 34/F.)

Szeged:

Bálint Sándor Könyvesbolt (Aradi vértanúk tere 8.),
Sík Sándor Könyvesbolt (Oskola u. 27.)

Folyóiratunk megrendelhető a szerkesztőség címén:

9002 Győr, Pf. 45.

E-mail:

szerkesztoseg@muhelyfolyoiratgyor.t-online.hu

M Ű H E L Y KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik kéthavonta
2006. XXIX. évfolyam, 5. szám

Főszerkesztő: VILLÁNYI LÁSZLÓ
Szerkesztők: HORVÁTH JÓZSEF,
MÁRTONFFY MARCELL, SZAKÁL GYULA
Arculat: KURCSIS LÁSZLÓ
Szerkesztőségi titkár: SZIKONYA GABRIELLA

T Á M O G A T Ó K :

nka
Nemzeti Kulturális Alapprogram

Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alapprogram

Győr-Moson-Sopron Megye Önkormányzata

Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata

Széchenyi István Egyetem, Győr

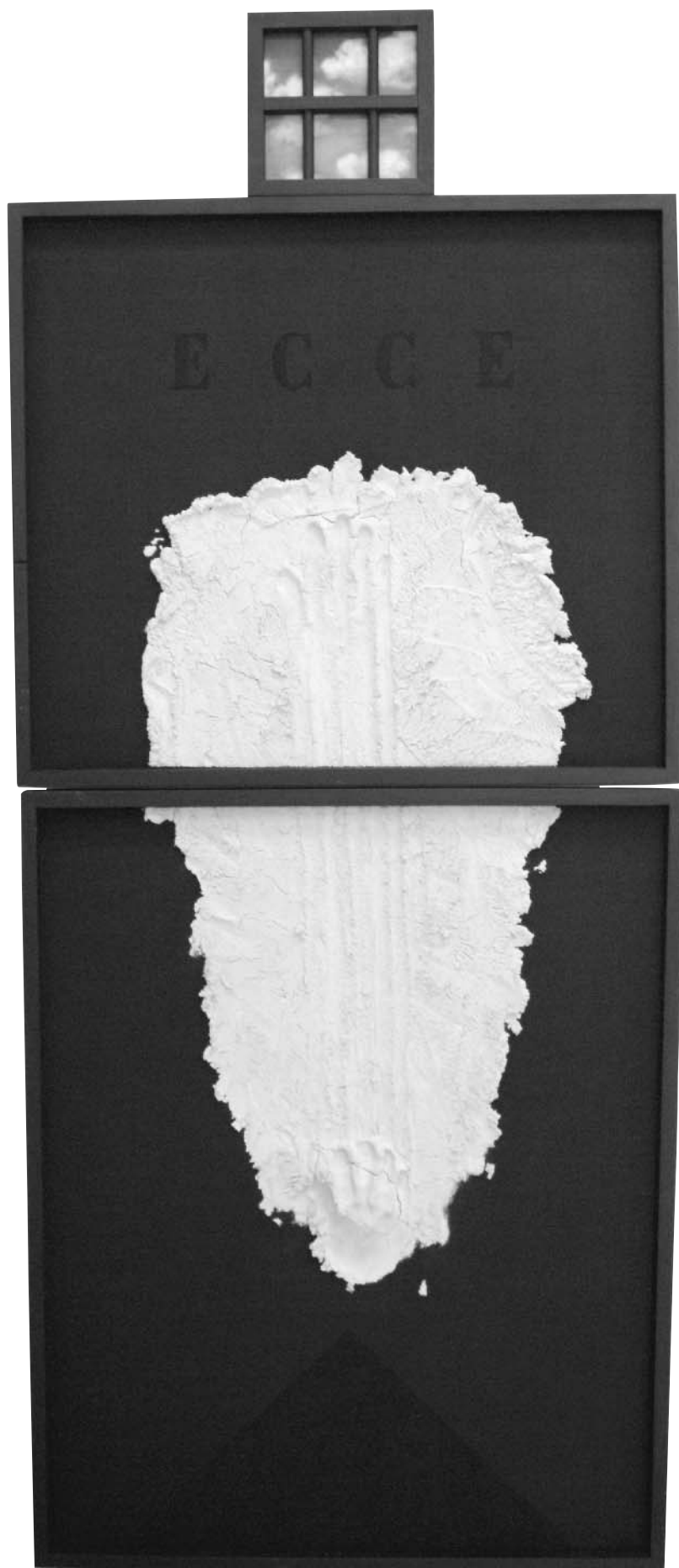
Pannon-Víz Zrt. Győr

Index: 25975 HU ISSN 0138–922 X. A szerkesztőség címe: 9022 Győr, Rákóczi u. 1. Levélcím: 9002 Győr, Pf. 45. Tel./fax: (96) 326–845. E-mail: szerkesztoseg@muhelyfolyoiratgyor.t-online.hu. Honlap: www.gymuhely.fv.hu. Kiadja: a Műhely Folyóiratkiadó Közhasznú Társaság. A kiadásért felel: Villányi László ügyvezető. Budapesten és vidéken terjeszti a Magyar Lapterjesztő Rt. és a Könyvtárellátó Kht. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Előfizethető a hírlapkézbesítőknél, valamint a Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóságnál (Budapest VIII., Csokonai u. 6., levélcím: LHI, 1846 Budapest, Pf. 863.). A befizetéseknel kérjük minden esetben feltüntetni: Műhely c. folyóirat.

Előfizetési díj 2006. évre: 2500,- Ft

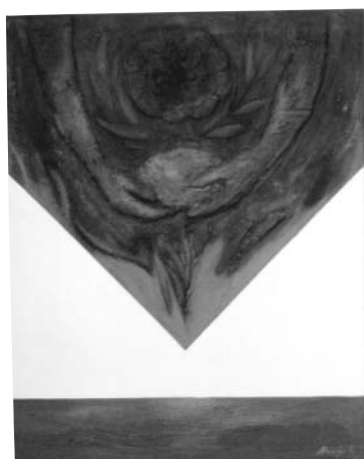
Szedés: Szikonya Gabriella • Tördelés: VISIONEXT Vizuális Stúdió, Győr

Nyomás, kötés: PALATIA Nyomda és Kiadó Kft. Győr • Felelős nyomdavezető: Radek József ügyvezető igazgató

Kelemen B. Benjámín munkája

MŰHELY

Almási Róbert munkája

KULTURÁLIS

500,- Ft

FOLYÓIRAT

9 770138 922000 5